

Ёшлар

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ ВА ЎЗБЕКИСТОН ССР ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИ ОРГАНИ

Бош редактор:
Эркин ВОҲИДОВ

Редакцион коллегия:

Саид АҲМАД,

Эркин АЪЗАМОВ,

Баҳодир ЖАЛОЛОВ,

Гулчеҳра ЖҲРАЕВА,

Андрей ДЕМЕНТЬЕВ,

Олимжон ИСМОИЛОВ,

Фёдор КАМОЛОВ,

Муроджон МАНСУРОВ

(бош редактор ўринбосари),

Омон МАТЖОН,

Насриддин МУҲАММАДИЕВ

(масъул секретарь),

Хайриддин СУЛТОНОВ,

Худойберди ТҲТАБОЕВ,

Шароф УБАЙДУЛЛАЕВ,

Улмамбет ХҲЖАНАЗАРОВ,

Урие ЭДЕМОВА,

Ўткир ҲОШИМОВ

ОЙЛИК
АДАБИЙ-
БАДИИЙ,
ИЖТИМОИЙ-
СИЕСИЙ
ЖУРНАЛ

(44)

1985

ЙИЛ,

АВГУСТ

ТОШКЕНТ
«Ёш гвардия» нашриёти

**Фароғат
Камолова**

* * *

*Шунчаки севмайман, сени, Ватаним,
Поёнсиз қирларинг мен учун жондай.
Балки чексиз эмас умрим, имконим,
Мен сени севаман оддий инсондай.*

*Бу йўллар мен учун бахтим йўллари,
Кўнглимга киради азиз армондай.
Ҳар кун нур сочади сахий қуёшим,
Мен сени севаман Ўзбекистондай.*

*Мен оддий аёлман, ҳеч ким билмаган,
Сенга муҳаббатим бироқ осмондай.
Мен сени севаман, ярадор жангчи
Кўксидан тўкилган сўнг томчи қондай...*

* * *

*Севгим,
Энди Сизни ўйлайман бот-бот,
Кўнглимни тўлдирар иссиқ чеҳрангиз.
Кувонч, армонларим фақат сиз билан,
Кўнглим торидаги мунис жаранг — Сиз.*

*Янги кун бўлдингиз доим мен учун,
Оқшомлар — осмоним, Сиз — ҳилоллим.
Сиз билан энг тотли шарбатлар ичдим,
Рост бўлди ҳаётим, менинг борлигим.*

*Ватаним бўлдингиз, мени бағрида
Меҳр бешигига солиб улғайтган.
Сизни деб муштипар онажоним ҳам
Бешигим қошида аллалар айтган.*

*Энди-чи, Сиз менга — азиз хотира,
Онам ҳақидаги ёруғ ситамсиз.
Бизнинг бошимизда энди бир йўла
Ҳам ота, ҳам она бўлган одамсиз.*

*Нима десам яна сизга, азизим,
Ҳарҳолда Сиз менинг кўз қароғимсиз.
Сиз — менинг меҳрибон оғажонларим,
Уч ёнда суянган учта тоғимсиз.*

*Дўстларим қалбида ёнган оловлар —
Меҳр садоқати Сиз туфайлидир.
Опам ва синглимнинг менга атаган
Ёруғ муҳаббати Сиз туфайлидир.*

*Жажжи гўдақларим — иккита кўзим,
Тақдир менга берган кўп чироғим — Сиз.
Ҳамфикрим, ҳамдардим, нурли юлдузим,
Кўнглимнинг далдаси Сиз — ўртоғимсиз.*

*Сиз сабаб кўнглимдан аламлар нари.
Баланд осмоним, Сиз — ҳалоллим.
Севгим, Сиз туфайли бахтим рост бўлди,
Рост бўлди ҳаётим, менинг борлигим.*

Севгим, борим — Сиз...

Тилакларим

*Сахий бўлса қуёш яна бир қадар,
Ёритса қоронғу горлар ичини.*

*Кандайдир бошқача бўлса дарахлар,
Ҳатто бир-биридан сўрса кечирим.*

*Салгина бошқача бўлса табиат,
Одамлар ҳам яхши бўлса бир қадар,*

*Бир-бирин бир кунда ўн марта кўрса,
Ўн марта янгидан салом берсалар...*

* * *

*Куз асло Баҳордан хотира эмас,
Ҳар йили боғларда яшайди озод.
Асло кексаликка ишора эмас,
Куз ҳам ёшлик каби мангу, барҳаёт.*

*Бу сарғиш япроқлар ғам эмас сира,
Қуёшнинг Заминга дийдор хатлари,
Ҳар йили йўлларда ўқилмай ётган
Боқий муҳаббатнинг очиқ дафтари...*

Яхши шеърлар ўқисам, гоҳ ўзимни бирдан кучли ҳис қиламан, гоҳ
енгил тортаман. Баъзан нафратим кучаяди, баъзан ранжим.

Фароғат, Сизнинг шеърларингиздан кейин эса жуда яхши бўлгим
келади:

«Осмон шундай яқин,
Юлдузлар жимгина қадапар кўзимга.
Сувга тўшалади самовий ранглар.
Ранглар тўшалади босган изимга,
Юлдузлар жимгина тўшалар кўзимга».

Ахир теграмдаги ҳар куни кўриб юрганларим яхшилашади:

«Мен шундай тоғларга қараб турибман,
Баланд чўққиларга етади кўлим.
Ушлаб кўраяпман денгизларни ҳам,
Зангор ўрмонларга тикиламан жим.
Дунё чексизлигин йўқотиб қўйган,
Мен излайман ўша чексизликларни».

Яна ўша кўриб юрганларим улканлашади:
«У билан ёнма-ён юрган пайтларим,
Йўллар, борингизга қиламан шукр...»

Яна ўша кўриб юрганларим, сезиб юрганларим мўъжизага айланади-
қолади.

Шу боисми, ўзим ҳам уларга тенг бўлгим — жуда яхши бўлгим
келади.

Фароғат, демак шеърларингиз ўзимиздан ўзгачароқ яшамоққа
ундаяпти. Демак, у бурчини бажараяпти.

Мен ёзилган, ёзилажак шеърларингизни ўйлаб, ҳали бу ундашнинг
чорловга айланишига, бизни безовта қилишига, бир лаҳза ҳам тинч
қўймаслигига ҳам ишонаман.

Ўша масъуд дамларда ҳам сиз билан бирга ҳозиргидек қувонгим
келади.

Қўтлибека РАҲИМБОЕВА

* * *

Ҳар кимнинг кўнглида яқин дўстларга
Айтилмаган меҳри бўлмоғи керак.

Оддий гаплар билан гаплашиш мумкин,
Айтмаган меҳри-ла севмоғи керак.

Агар кимнинг иши юришмай турса,
Лозимдир энг яқин дўстга бормоғи.

Унинг йўлларини ёритгай албат
Фидойи, беминнат дўстнинг ардоғи.

* * *

Табиат, сен менинг дугонам каби
Айниқса, оқшомлар тушунарлисан.
Сукунат бағрида жуда ўзгача
Гўзалсан, сокинсан, ишонарлисан.

Бунда ҳамма нарса ойга интилар,
Севгига интилган аёл сингари,
Боғдаги сочилган оппоқ инжулар
Севгига бўй берган ойнинг сингани.

Дарахтлар дарахтга ўхшамас ҳозир,
Сени тингламоқда бир тўп аёллар,
Уларни бахтиёр қиласан охир
Бахш этиб осуда, сирли хаёллар.

Висолга отланган қиз бола монанд
Минг хил турланасан, минг ҳунарлисан.
Сен менинг дугонам каби, Табиат,
Айниқса, оқшомлар тушунарлисан.

* * *

Йилларни қузатамиз, эртамыздан умидвор.
Ҳаёт ўхшаб кетади баъзан улкан гирдобга.
Эртанги кундан кўпроқ қувонч ва бахт қутамиз,
Бугунги кун гўёки ўтмагандай ҳисобга.

Чопмаймиз қўл кўтариб ботаётган Қуёшга,
Аммо кўнглимиздаги битта ип узилади.
Яхши одам бўламиз, деймиз, эртадан бошлаб,
Бугунги кун камларин эртага тўлдирамиз.

Яхши ният бор бўлса, нималардир қиламиз,
Кам туюлади бироқ кун кетар чоқларида.
Бир нарса ҳақиқатдир: кимлигимиз биламиз
Кетаётган кунимиз аччиқ сабоқларида.

* * *

У билан ёнма-ён юрган пайтларим,
Йўллар, борингизга қиламан шукр.

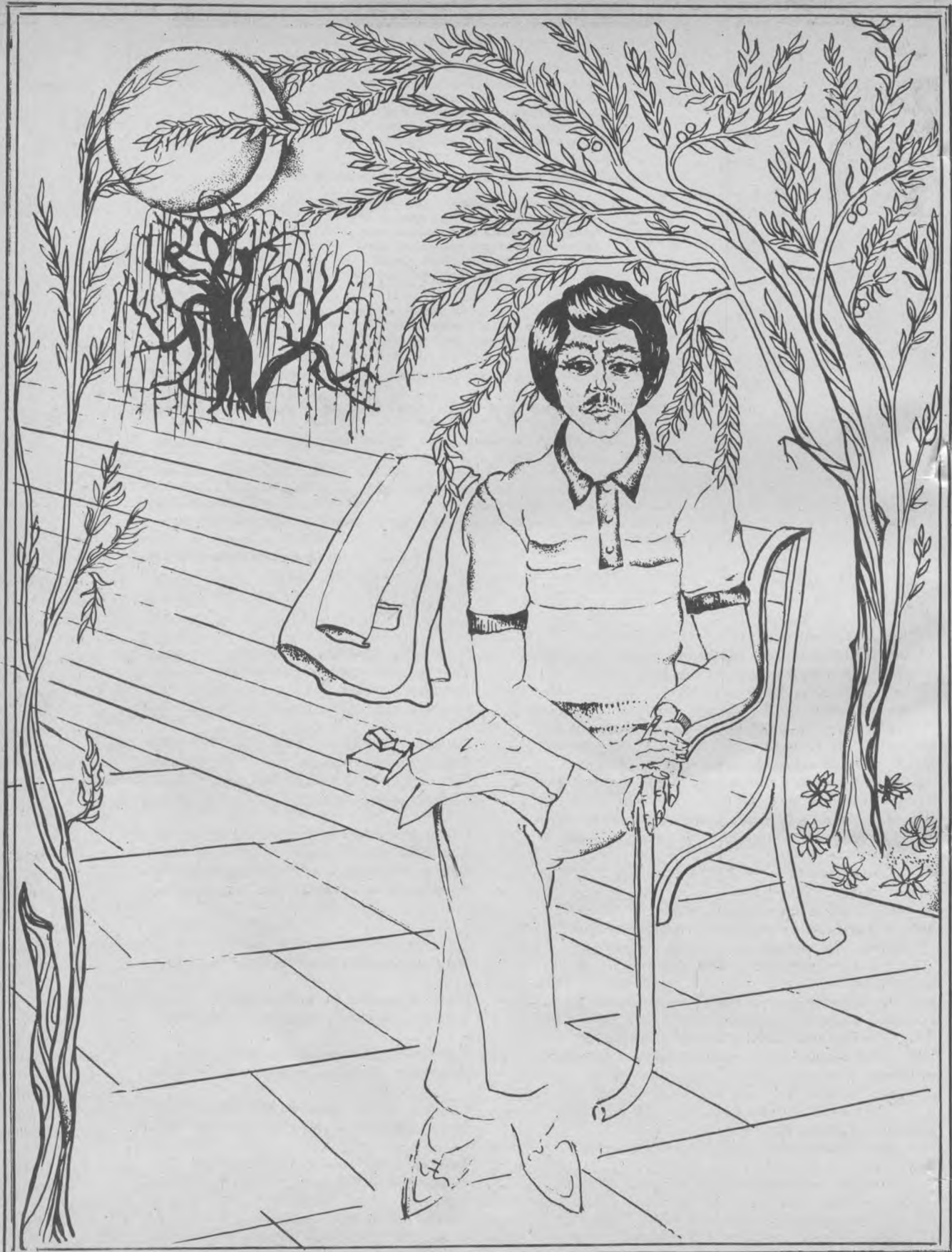
Сира тугамаса унга айтарим,
Сўзлар, борлигингиз учун ташаккур.

Кўздан нари турган шаҳрим соати,
Айниқса, мен сендан жуда миннатдор.

Гуллар, айтиб қўяй сизга раҳматим,
Сенга ҳам минг раҳмат, азизим, баҳор!

Бошларимни эгай ерга теккунча,
Кувонч, яширдинг-ку бизни бағрингга.

Унинг кўзларида ёнган муҳаббат,
Айниқса, ташаккур сенинг борингга...

Расмни О. БОБОЖОНОВ чизган.

Ҳабиб Темиров

Хиёбондаги одам

ҚИССА

€

з кунларининг бири эди. Иссиқдан лоҳас бўлиб, қўлим ишга бормаё ўтирардим. Хонамизга ўрта ёшлардаги, кўринишидан зиёлинамо, рангпар чеҳрали киши кириб келди. Кўришдик.

У юпқа дипломатдан қора муқовали қалин дафтар олиб менга узатди.

— Шунинг бири ўқиб кўрсангиз. Мен... кейин келиб хабар оларман.

Дафтарни лоқайдлик билан олиб, қўлёмалар қалашиб ётган тортмага ташладим. Эгаси чиқиб кетгач, ҳеч бўлмаса сарлавҳасини билиб қўяй, деб дафтарнинг муқовасини очдим. Унда сарлавҳа йўқ эди. Аниқроғи, бунинг кундалик ёки хотира дафтари деса бўларкан. Лекин... лекин дастлабки сатрларни ўқидиму ундан кўз узолмай қолдим...

Дафтарни бошдан охиригача ўқиб чиқдим. Бу каттагина бир асар учун қоралама экан. Сал-пал ишланса, ундан қизиқ, таъсирли бир нарсачиқарса бўларди. Аксига олиб, муаллиф адресини ёзмабди. Фақат негадир дафтар охирида... исм-фамилияси бор.

Менда бу «асар»ни ишлаб, ўқувчиларга тақдим этиш истаги туғилди. Таҳрир қилиб, оққа кўчиртира бошладим. Лекин уни шу аҳволда эълон қилиб бўлмасди. Қаҳрамоннинг касб-кори, воқеалар бўлиб ўтган жой ва яна кўпгина нарсаларга аниқлик киритиш лозим эди. Шунинг учун, дафтарнинг эгаси келиб қолар, деб бир ойча кутдим. Бу орада қўлёмани редколлегия аъзолари ўқиб чиқишди. Кундалик уларни ҳам ҳайратга солди.

— Кутиб ўтирмасдан босиш керак, вассалом! — деди масъул котибимиз.

— Ахир, қаҳрамоннинг ким экани, касб-кори маълум эмас-ку! — дея эътироз билдирдим мен.

— Бунинг аҳамияти йўқ. Истаган касбни, истаган исмни қўйиш мумкин. Хоҳласангиз, ўзингизникини. Касби журналист бўлақолсин. Хўп десангиз, бирга таҳрир қиламиз.

Рози бўлдим. Масъул котиб иккимиз ғайрат билан ишга киришдик. Каттагина ҳажмдаги асар пайдо бўлди. Қизиғи шундаги, асар қаҳрамонининг касбдошлари, хизматдошлари орасида сира бир-бири билан келишмайдиган, ҳатто, очиқчасига душманлик қиладиганлари ҳам бор эди. Дафтар муаллифи уларни гоҳида турли лақаб билан, гоҳида эса лавозимига ишора қилиб «кичкина хўжайин», «ўзлари» деб атаган эди. Биз уларнинг ҳар бирига алоҳида исм қўйиб, аниқ вазифа юклашга қарор қилдик. Яна ишнинг оғирини масъул котибимиз зиммасига олди. Дафтардаги энг ёмон одамга унинг «лавозими»ни ҳаё элдик.

Асар газетанинг бир неча сониди босилди...

1

Сарғиш, сиртига чанг юққан япроқ шоҳдан чирт этиб узилиб тушди-да, қум сепилган йўлка бўйлаб шитирлаб сирғала бошлади. Асов шамол уни тўнқаларга уриб, сакратиб анча жойгача учириб борди, кейин йўл четидаги ариқчага олиб бориб тикди.

Кечки салқинда жунжикиб, омонатгина ўриндиқни тебратиб ўтирган Сухроб бу манзарани берилиб кузатарди. Аввалига бераҳм шамол гирдобига тушган япроққа раҳми келди. Заиф нарсаларни шафқатсизлик билан суриб ташлагувчи шамолни жоҳилликда, қўполликда айблади. Кейин япроқнинг ўзидан ҳам хафа бўлди. Уни онасининг бағридан бемаврид, баравақт юлқиниб чиққан фарзандга қиёслади. Ҳа-да, кеч кузакда бўлса бошқа гап. Пайти деймиз. Хазонрезги деймиз. Ахир, ҳали айни ёз-ку! Ҳали у яшаши, ям-яшил бўлиб юксакларда қуёшга талпиниши, ёвқур шамоллар билан баҳслашиб қуйлаши керак эди-ку!

Қайси дарахтнинг япроғи экан ўзи бу? Чинор! Йўғ-э? Бу ерда чинор нима қилади, бу ер акас хиёбони-ку? Айтишларича, хиёбонни барпо қилган яҳудий савдогар акасини дунёдаги энг чиройли, энг фойдали дарахт деб ҳисоблар экан. Нима учунлиги

номаълум дейишади. Нега номаълум бўлар экан? Шунинг учунки, бечора савдогар акасадан бошқа ҳам дарахт борлигини билмаган. Ёки билишга вақти бўлмаган.

Чинорга ўхшайди. Шубҳасиз, чинор бу! Ранги ҳам, ҳиди ҳам, вазминлиги ҳам, салобати ҳам чинорники. Лекин барибир бу бизнинг Барқутдаги чинорлардан эмас. Метиндек тошларни ёриб илдизини ернинг киндигига улаган, булутларни пахтадек титиб қуёшга елка тираган чинорлардан эмас. Эҳтимол, ёлғизлик туфайли ўз қиёфасини ўзгартиргандир. Атрофидаги нави тўнкалар балки унинг ажодлари, қариндошлари, ака-укаларидир? Уларни нега кесишдйкан? Ахир, чинорлар қаримайди-ку! Бўлмаса, нега кесилди? Утингами? Шаҳарда ўтин кимга керак? Эрмак учунми? Балки ёшини аниқлаш учун кесишгандир. Таваб, дарахтнинг ёшини аниқлаш учун унинг тўнкасидаги чизиқларни санаш керак эмиш. Кесмаса ҳам бўлармиш-у, лекин ҳар қалай кесса аниқ билиб олиш мумкин эмиш. Демак, ёшини билиш учун кесиш керак. Кесилган чинорнинг ёши кимга керак?.. Фанга-да! Ҳа-я, фан оламида янгилик бўлади. Чинорнинг ўлими — фанга янгилик... Хўш, нима бўпти? Янгилик учун эскининг баҳридан ўтишга тўғри келса, бунинг нимаси ёмон? Эски нарса барибир эски-да! Янгилик эса доимо яхши! Мана сенга тараққиётнинг шафқатсиз қонунларидан бири, Сухроб. Сет бўлсанг битта тиришган япроққа ачиниб ўтирибсан. Япроқ эмас, шамол бўлиш керак, шамол!

У ўриндиққа қулайроқ ўрнашиб олди. Арзон, бадхўр винонинг таъсиридан баданига илиқлик югура бошлади. Тасавури тиниқлашди, фикрлари узуқ-юлуқ эмас, изчил, раvon бўлиб қолди. Мақсадсиз фалсафаси ўзига жуда муҳимдек, қизиқдек туюла бошлади. Гўё бутун инсоният тақдирини ҳал қилаётгандек, жиддий, вазмин мулоҳаза юритишга киришди. Даставвал, ҳар галгидек, ҳеч ким писанд қилмайдиган арзон ва сассиқ винонинг ҳаётбахш кучидан ҳайратга тушди.

Қизиқ. Чиндан ҳам қизиқ. Бутун оламнинг, ҳаётнинг, мавжудлигининг мазмун-моҳиятини тубдан ўзгартириш учун ўн беш дақиқа, нари борса, ярим соат муддат кифоя. Қалтираб, ўз-ўзидан ижирғаниб, атрофга тушкун назар соладиган махлуқни бир зумда дуппа-дуруст одамга, одам бўлганида ҳам, кўп нарсага ақли етадиган, қўлидан иш келадиган уддабурро одамга айлантириб қўяди. Вужудга яна куч энади. Одамда ишонч пайдо бўлади, атрофга қизиқсиниб қарай бошлайди, бировларнинг тақдирини ҳақида ҳам ўйлагиси келади. Оз-озгина олиб турувчиларни «ичкиликбоз», «пияниста» ва яна алланимабалолар деб атайдиган, уларни писанд этмайдиган, ўзларини сохта сипо тутадиган кимсалар билан баҳслашгиси, тумшуғини ерга ишқалагиси келади. Кўзига ундай одамлар заиф ва аянчли кўринади.

«Аслида, улар кучсизми? Улар дегани кимлар ўзи? Ҳаммаси бир хил одамми? Ҳаммасини жамлаб, «улар» дейиш мумкинми? У ҳолда менинг ўзим кимман? Манави чинор каби якка-ёлғизманми?» Уларнинг орасига адашиб келиб қолганманми?

Бу саволларга жавоб топиш осон эмас. Сухроб бу саволлар билан анчадан бери олишиб келяпти. Кайфияти, ҳолатига қараб ҳар вақт ҳар хил жавоб топоқчи бўлади. Бироқ ҳеч қачон кўнглидаги аниқ, энг тўғри, энг ҳаққоний жавобни тополмайди. У ҳатто ўта жўн, ўта оддий бир саволга — «Хўш, мен нега бундай аҳволга тушиб қолдим?», деган саволга ҳам тўғри жавоб қила олмайди. У ким ўзи? Лоақал шунга

жавоб топа оладими? Эҳтимол, бундан бир ҳафта олдин чала-чулпа қилиб, мана бундай жавоб берган бўларди: «Мен — Сухроб Туробов — Нуробод шаҳрида чиқадиган «Янги ҳаёт» газетасининг ходими, журналист ва шоирман!» Энди-чи, энди нима дея олади? Энди у ким?

«Одам, — дея пичирлади у кинояомуз, — одам! Хиёбонда ўтирган бир одам! Дарахтлар орасидан паноҳ топган одам».

Сўнгра кейинги кунлар бошидан кечирган воқеаларни узуқ-юлуқ хотирлай бошлади.

2

Бундан бир ҳафта олдин. Душанба. Сухроб ишни нимадан бошлашни билмай ўтирарди. Руҳи тушкун. Кўнгли ғаш. Хонага Расулжон Маҳкамовичнинг котибаси кирди.

— Сизни муҳаррир чақиряпти!

Сухробнинг юраги шувиллаб кетди: «Нима гап экан?»

Расулжон Маҳкамович саломига алик олмади. Унинг қоғоғи солиқ, заъфарон юзи янаям сарғайиб, пешонасининг тириши кўпайган, кўкимтир сочлари тунов кунгидан ҳам сийраклашиб қолган эди.

«Шу одамниям қон қилдим». Сухроб беихтиёр бу кекса, кўнгилчан, ҳатто бир қадар қўрқоқ одамга ачинди.

— Редакцияга ишга келганинга қанча бўлди? — деди муҳаррир Сухробга қарамай.

— Беш йил. Нима эди, Расулжон ака?

— Ҳеч нима. Шунчаки. Ҳайрон бўляпман. Ёш бир йигитнинг қисқа муддатда бу қадар расво бўлиши ақлга сиғмайди.

Сухроб вазиятни юмшатмоқчи бўлди:

— Расулжон ака!..

— Қўй-э! Расулжон аканг ҳам ўлсин бу кунидан. Шарманда қилдинг. Отангнинг васиятини ўйламасан, қачонлар бетинга туф деб ҳайдаб юборардим. Отанг бечоранинг пок номиниям тупроққа қординг. Садқан!..

Сухробнинг кўзи муҳаррирнинг қўлидаги аллақандай қоғозга тушди. Сир ана шу қоғозда эди. Ҳушёрхонадан юборилган қоғозга ўхшамайди. Қолаверса, улар бу сафар ишхонага хабар қилмасликка ваъда беришган. Кейин, орадан неча кун ўтиб ҳам кетди. Йўқ, бу ерда бошқа гап борга ўхшайди.

— Гап нимадалигини тушунмаяпман, — деди у гуноҳкорлик билан елка қишун.

— Мана, ўқиб кўр! — Муҳаррир унга ҳалиги «сирли» қоғозни узатди. Бу қоғоз машинкада ёзилган қисқагина имзосиз хат эди.

«Уртоқ Маҳкамов! Қачонгача сиз — виждонли бир киши — маънавий-маиший бузуқ, пиёниста кимса Сухроб Туробовга хомийлик қиласиз, унинг жиноий хулқ-атворини хаспўшлаб юрасиз? У қачонлардир партия сафидан ўчирилиб, ишдан ҳайдаб юборилиши керак эди. Лекин сиз уни асоссиз ҳимоя қиляпсиз. У бундан бир неча кун олдин яна ҳушёрхонага тушиб чиқди. Юзинчи марта бўлса керак буниси. Агар унга шу сафар ҳам бирор чора кўрилмаса, юқори ташкилотларга мурожаат қилишга мажбур бўламиз».

Мансур Муҳиддинович! Сухробнинг дастлабки гумони шу кишидан бўлди. Йўқ. Унинг иши эмас-ов. Эҳтимол, фатво бергандир... Унда Аброр Қораевми? Хатнинг таҳрири бўшлиги, услуб изчил эмаслигига қараганда, ўшани тахмин қилиш мумкин. Лекин, хат атай бўш қилиб ёзилган бўлса-чи?..

— Энди манавини ўқи!

Хатнинг буниси партия ташкилоти секретари номига ёзилган бўлиб, анча кенг ва мукамаллиги билан боягисидан кескин фарқ қиларди. Суҳроб унинг асосий ўринларига қайта кўз югуртириб чиқди.

«... С. Туробов социалистик оилани бузган... С. Туробов сурункали пиёнисталик касалига чалинган... С. Туробов ишхонадаги соф виждонли кишилар ҳақида бемаъни гаплар тарқатган (бу Қораев воқеаси ҳақида бўлса керак)... С. Туробов саёқ ашулачиларга мазмунан зарарли қўшиқлар ёзиб беради... У партия сафида бир кун ҳам қолиши мумкин эмас. Акс ҳолда, сиз тўғрингизда, ўртоқ секретарь, уни атайлаб ҳимоя қиляпти, деган хулосага келиб қолишимиз мумкин...»

— Хўш, нима дейсан бунга?

Суҳроб яна елкасини қисди.

— Биронта ғаламиснинг ишидир-да.

— Ғаламисми, бошқами — барибир тўғри иш қилган. Бирданига юқорига ёзиб юборса нима қилардинг? Ўзингниям, бошқаларниям... Ҳозир шарт қанақа эканини биласанми ўзи?

— Биламан. Бироқ пленумда нопок кимсаларга — порахўр, мансабпараст, кўзбўямачи, муттаҳам кишиларга қарши курашилсин дейилган.

— Ичкиликка муқасидан кетган, субутсиз, ирода-сиз кимсаларниям қўш ўша рўйхатингга!

Суҳроб индамади. Нима ҳам дерди. Расулжон Маҳкамочининг гапи тўғри. Ичади. Лекин ичиб қаллоблик, муттаҳамлик қилгани йўқ-ку. Баъзан меъёридан ошириб юборади. Айби шу. У ҳеч қачон ўзини оқламайди, албатта. Лекин нега ичади, нега ичмаса тура олмайди — буни тушунтиришга, тушунишга ўзининг ҳам қурби етмайди.

— Бўпти, боравер ишингга. Бу хатларни синчиклаб ўрганиб, натижасини партбюрода кўрамиз.

Суҳроб бошини эгиб чиқиб кетди. Расулжон Маҳкамочив бунчалик қаттиқ гапирди деб кутмаган эди. У ахир, хатни кимлар уюштирганини яхши билади-ку. Нега бунчалик?..

Суҳроб муҳаррир кабинетидан чиқар экан, қабулхонада қандайдир эски газетага кўз югуртириб турган масъул котибга рўбарў келди. «У, ғаламис-эй, усталигини қаранг! Газета ўқиган киши бўлиб, ичкаридаги гапга қулоқ соляпти».

— Салом, Мансур Муҳиддинович.

Масъул котиб жавоб қайтармасдан унга бошдан оёқ разм солиб чиқди.

Суҳроб гапни бошқа томонга бурмоқчи бўлди.

— Соат неччи бўлди?

Муҳиддинов яна индамади. Суҳроб ўсал бўлиб хонасига йўл олди. Хонага кирдию ёруғдан кўзлари қамашиб кетди. Қуёш шундоққина дераза устига осилиб қолган, очиқ дарчадан бош суқиб, гулдондаги бир жуфт алвон чиннигулни тўйиб ҳидламоқчидек бўлиб турарди. Суҳробнинг юраги ҳаяжондан энти-киб кетди. «Маҳзуна!»

Ҳа, бурчакдаги кичкина стол ортида мунис ва дилафгор ҳамхонаси Маҳзуна ўтирарди. Мана, бир хонада ишлаётганларига йил бўпти-ю, Суҳроб ҳар куни уни учратар экан юраги ҳаяжондан, ширин орзиқишдан энтикиб кетади. Нима учунлигини ўзи ҳам билмайди. Эҳтимол умрида гўзаллик ва мунислик, хушахлоқлик ва оқилалик мужассамлашган қизга илк бор дуч келгани учун ҳар гал унинг қаршисида саросимага тушар, кўзларига ишонмас ва ҳар сафар кўраётганлари туш эмаслигини англаганида қувончдан юраги тўлиб кетар?

Табиатига кўра, ҳамма нарсга ҳақида, ҳатто ўзи

тўғрисида ярим ҳазил, ярим чин, ярим жиддий, ярим кинояли мулоҳаза юритадиган Суҳроб Маҳзунани кўрдию хаёллари тошга урилган чиннидек чил-чил синиб кетди. Тўғрироғи, ўзига, одамларга нисбатан муносабат деб ўйлаб юрган нарсаси ер билан битта бўлди.

«Йўқ. Бу қизнинг устидан кулиб бўлмайди. У... У... кимгадир жуда-жуда ўхшар экан. Жудаям ўхшар экан. Аммо кимга? Кимга?»

Суҳроб қанча тиришмасин, эслаёлмади. Шу куни биринчи марта ичкиликни лаънатлади. Мабодо Маҳзуна ишга бундан ҳеч бўлмаса беш йил илгари келганида эди, Суҳроб унинг кимга ўхшашини шубҳасиз эслаган бўлларди; «Бу, ахир, мен йигитлик остонасига қадам қўйиб, севгилим — бўлажак соҳибжамолнинг қиёфасини излаб юрганимда тасаввуримда ногаҳон туғилган ўша таниш, аммо қаердалиги номаълум бўлган кадрдон чеҳра-ку», дея қичқирган, қувончдан йиғлаб юборган бўлар эди.

Аммо барибир Суҳроб уни кўрганидаёқ, илк марта суҳбатлашганидаёқ бир умрлик яқин, севимли кишисидек ардоқлайдиган, авайлайдиган, кўнглини оғритмасликка уринадиган бўлиб қолди.

— Салом, Маҳзуна!

— Салом, Суҳроб ака!

— Яна ишлаймизми?

— Ишлаймиз! Ҳозиргина Мансур ака кириб, материал топшириш нормасини бажармаятсизлар, бугун беш юз сатрдан кам бўлса уйга кетмайсизлар, деди.

— Оббо Мансур ака-е! Содда одам-да, содда! Ахир, мақола картошка эмас-ку, килолаб топширсак. Кавлаб олаверсаю топшираверса!

— Кавлашнинг ўзи бўладими? Аввал уни экиш, ўстириш керак.

— Тўппа-тўғри. Мен ҳам шуни айтаман-да. Экиш, ўстириш, кавлаш, кейин топшириш керак.

У ғайрат билан ишга киришди. Бир неча кундан бери силжиймай ётган «асар»и ҳам бугун ниҳоясига етди. Кекса деҳқон ҳақидаги бу очеркни бир ойдан буён ёзаётган эди. Суҳробнинг назарида очерк ўзига хос, янгича услубда, янгича оҳангда ёзилиши, сийқаси чиққан, ҳаммага маълум «таржимаи ҳол» усулидан кескин фарқ қилиши лозим эди. Очерк «Ишдан кейин» деб номланган бўлиб, унда асосан, қаҳрамоннинг уйдаги ташвишлари хусусида ҳикоя қилинарди.

Очеркни топширдию юрагини ҳовучлаб қайтиб келди. Мансур Муҳиддинович дарҳол ўқишга киришган эди.

— Ҳозир абжағини чиқариб, қисқартириб ётган бўлса керак, — деди у Маҳзунага.

— Ишқилиб қайтариб бермаса бўлгани, — деди ҳамдардлик билан Маҳзуна. — Кейинги пайтларда бўлимимиз билан роса ўчакишяпти. Жума куни туширган шеърларимизни ҳам ўтказмади-ку.

— У киши яхши нарсаларни ўтказсалар, ўша куни тинч ётолмайдилар. Виждонларига хилоф иш қилган бўладилар.

— Виждонлари зўр экан бўлмаса.

— Ҳа-да! Виждонлари «Яхши нарсани ўтказма, яхши одамларга кун берма!» деб амр қилиб туради.

— Қизиқ-а, Суҳроб ака, нега шунақа қилади бу одам. Нимага бунча аламзада?

— Бунинг сабабини яхши билмайман, — дея ўйга толди Суҳроб. — Тахминимча, Расулжон Маҳкамочивча қасддан шундай қилса керак. Ахир, Мансур Муҳиддинов қачонлардир муҳаррир ўринбосари

булиши керак эди. Лекин Расулжон Маҳкамович бунга йўл қўймапти. Агар Мансур Муҳиддинов ўринбосарликка кўтарилса, муҳаррирликка биринчи талабгор бўлиб қолади. Бу йўлда ҳозирги муҳаррирга қарши бирор фитна уюштиришдан ҳам кайтмайди.

Лекин Суҳроб Мансур Муҳиддинович ўзини нимага бунча ёмон кўришининг асосий сабабини айтмади. Бундан бир йил олдин кўнгилсиз воқеа бўлган эди. Расулжон Маҳкамович Мансур Муҳиддиновични область миқёсидаги қандайдир ташкилотга юқорироқ лавозимга тавсия этиб, ўрнига Суҳробни тайинламоқчи бўлди. Муҳиддиновичнинг ўзи ҳам бунга рози бўлди. Бироқ унинг номзоди ўтмай қолди. Бу эса Муҳиддиновичга роса алам қилган эди. Устига устак, ўз ўрнига мўлжалланган одам Суҳроб экани унга аниқ маълум бўлди. Уша кундан бошлаб Суҳробнинг пайини қирқишга киришди. У Суҳробнинг каттароқ «иш» қилиб, муҳаррирнинг ҳам оёғидан тортиб кетишини истар ва бунга, иложи бўлса, «кўмаклашиш»дан ҳам тоймас эди.

— Ўзининг савияси қандай, сизнингча?

— Ёмон эмас. Лекин «ҳаммадан зўрман» деб ўйлайди ўзи. Аслида, ишини яхши ўрганиб олган косибдан фарқи йўқ. Ҳамма нарсани йиллар давомида шаклланган сийқа қолипига солиб ўлчайди...

Эшик очилиб, Мансур Муҳиддиновичнинг қонсиз юзи кўринди.

— Буни, — деди у Суҳробнинг очеркни стол устига ташларкан, — мутлақо қайта ишлаш керак. Партиявий газета учун деҳқоннинг хотини билан уриш-жанжали, қўшниси билан қиладиган чойхўрлиги, уйқусида кўрадиган тушининг қизиғи йўқ. Бизга унинг меҳнат фаолияти — кеча қанақа ишлади, бугун ундан ҳам яхшироқ ишлай оладими, эртага-чи, индин-чи — ана шулар муҳим.

Суҳроб тушунтирмоқчи бўлди:

— Сиз бирёқлама ёндашяпсиз, Мансур Муҳиддинович. Ахир...

— Ҳа, мен бир ёқлама ёндашяпман. Мантиқ нуқтаи назаридан ёндашяпман. Бошқа, турли томонларининг эса менга кераги йўқ!

У чиқиб кетди. Суҳроб нима қиларини билмай, иккиланиб қолди. Муҳаррирга олиб кирсинми? Ўринбосаригами? Неча марта олиб кириш мумкин? Улар ҳам кўрқиб қолишган. Қайси куни йиғилишда Мансур Муҳиддинович: «Айрим ходимларнинг материални қайтариб берсанг юқоридан ўтказишади, шу ердаям таниш-билишчилик, ошна-оғайнигарчилик қилмоқчи бўлишади» деганида Расулжон Маҳкамович гинг дея олмади. Энди нима қилиш керак?

Суҳробнинг боши қотди. Яна ҳафсаласи пир бўлди. Томоғи қақрай бошлади.

— Мен маданият бошқармасига чиқиб келаман, — деди у Маҳзунага ва редакция биносидан чиқиб тўғри хиёбондаги таниш ресторанга йўл олди. Бугун ичмаслиги кераклигини у биларди. Эрталабки суҳбат, муҳаррирнинг аччиқ сўзлари қулоғида жаранглаб турибди, лекин оёқлари ўша томонга илдам судраб кетаверди. Йўқ, у ичмаслиги керак. Ичса ҳам, жуда кам, бир стакангина ичади. Акс ҳолда...

...Қулоғининг остигинасида тиниқ кулги эшитилди. Бутун хиёбон жаранглаб, дарахтлар акс садо берди гўё. Қаршисидаги ўриндиқда бир қиз ва бир йигит берилиб суҳбат қуришарди. Йигит гапга чечан, қув кўринади. Қизни кулдиргани кулдирган. Студентларга ўхшашади. Қўлларида китоб, дафтар. Лекцияга

киришмаган. Ёки семинардан «қуён» сулишган. Суҳроб бундай «қуён бўлиш»ларнинг ҳузурини кўп сурган. Мана шу хиёбонда қанча-қанча лекциялар, семинарлар қурбон қилинган. Санобар билан илк учрашувга, танишувга ҳам шу дарахтлар, шу гуллар, шу қуёш, шу ой гувоҳ...

У Санобар билан танишган кунини эслади.

3

Беш йил олдин. Роппа-роса беш йил аввал.

Айни ёз эди. Шу хиёбон. Одатича хаёл суриб ўтирарди. Худди бугунгидек, рўпарадаги ўриндиққа бир йигит билан бир қиз келиб ўтиришди. Суҳроб уларни беихтиёр кузата бошлади. Йигит нари-бери хушмомад қилган бўлдию қизни бағрига тортди. Сарғишдан келган тўлагина қиз кулиб қаршилик кўрсатди. Йигит негадир асабийлаша бошлади. Яна қизга интилди. Аммо бу галги уриниш ҳам муваффақиятсиз чиқди. Қиз тўлалигидан кучлироқ кўринарди, йигит эса ориқ, гарчи хушбичим, бўйдор бўлса ҳам, нимжон эди.

Суҳробга қизнинг чеҳраси танишдек туюлди. Қаерда кўрган экан? Шошма, шошма! Ҳов бирда ёшлар кечасидаги шеърхонлик, савол-жавоб... Бир қиз ўшанда Суҳробга қизиқ савол берган эди. Нима деган эди? Ҳа, эсига тушди: «Шеърларингизда севги мавзуси йўқ-ку! Нима, сиз ҳеч кимни севмаганмисиз?» Суҳроб ўшанда аввалига яйраб кулди. Кейин қизнинг шеър, севги ҳақидаги тушунчаси чиндан ҳам шунақами ёки ҳазиллашяптими, деб ўйлади. Бўлди. Уша қиз. Бу ўтириши ўша саволининг амалдаги кўриниши эмасми? Фақат, бу йигит ким? Севгилисими? Ундай бўлса, намунча суюлади. Ё...

Суҳроб кўз қири билан тағин йигитга қаради.

«Анча тажрибалига ўхшайди. Акс ҳолда, бунчалик дадил, совуққонлик билан ёпишмаган бўларди. Яна, у қизлар кўнглини осонгина маҳв этавериш ўрганиб қолган кўринади. Шунинг учун салгина нозга жаҳли чиқиб асабийлашяпти».

— Мунча таранг қиласан, кел энди!

Йигит бу гапни совуқ ва қўпол қилиб айтди, қизнинг жаҳли чиқди. Қизариб кўзлари пир-пир уча бошлади.

— Олинг қўлингизни... Нима мен сизга? Ким деб ўйлаяпсиз?

— Сизни яхши, гапга тушунадиган қиз, деб ўйлаяпман. Бугун танишганимиз йўқ-ку. Фақат, шунақа... шаштини қайтарасиз одамнинг.

— Ахир, кўрмаяпсизми анави кишини. Кўзини узмай ўтирибди.

Суҳроб ҳижолатдан ерга киргудай бўлиб, тескари ўғирлиб олди. Шу лаҳза йигитнинг нописанд гапи қулоғига чалинди.

— Уми? Ҳа, бир одам-да. Ўзиники йўқ, бировники билан нима иши бор? Ҳозир ёнида сизга ўхшаганидан бирортаси бўлса, қараб ўтирмасди уям.

— Биров индамас экан, деб ҳамманинг кўзида суйилавераркансиз-да.

— Ҳа, ким бўпсиз? Фариштамисиз? Ол-а! Ҳалиям сизни ҳурмат қилиб... Бошқаси бўлганда...

«Оббо, номард-эй! Шунчалик ҳам ўзингга бино кўясанми-я? Шунчалик топилмас матоҳ бўлиб кетдингми? Қизнинг ўрнида мен бўлганимда билардим-а нима қилишни. Бор ўшанақаларнинг олдига, деб орқанга бошлаб бир телардим».

Қиз худди Суҳробнинг фикрини уққандек:

— Борақолинг бўлмаса ўшанинг олдига, — деди. Аммо унинг овозида қатъият сезилмасди. Афтидан,

«ўша» бор эди; қиз йигитни ундан қизғанаётгандек, кетишини асло истамаетгандек гапирди.

Буни сезган йигит баҳосини яна оширмоқчи бўлди:

— Бўпти, кетдим. Яхши қолинг!

У қиз «Тўхтанг, кетманг», деб ялинади, орқамдан югуради, деб ўйлади шекилли. Аммо қиз миқ этмади. Сухробнинг назарида йигит ортига қараб-қараб хиёбондан чиқиб кетди. Қиз ўрнидан қўзғалмади — қандайдир куч уни ўриндиққа михлаб қўйгандек эди. Кейинчалик Сухроб буни «биоток» мен ўшанда Санобарга ўрнингдан қўзғалма, деб фикран буйруқ берган эдим», деб изоҳлаб юрди. Ҳатто ўзида «мавжуд» биоток кучини ошириш мақсадида қанақадир китоблар ўқиб, машқлар ҳам қилиб кўрди...

Демак, йигит кетди, қиз қолди, бир оздан сўнг Сухроб унга гап қотди.

— Нега... ҳайдадингиз?

Қиз жаҳл билан бошини кўтарди. Лекин... Сухробни таниди шекилли, юмшади. Бунинг устига, Сухроб унга ёқадиган қилиб гапирган эди. «Нега кетиб қолди» деса, қизнинг иззат-нафсига тегиши мумкин. «Ҳайдадингиз» дегани қизга ҳам маъқул тушди.

— Кўрмайсизми шилқимлигини. Тутуруғи йўқ. Бугун бировга ёпишади, эртага бошқага.

«Шундайлигини биларкансан, илакишиб юрганнинг нимаси?»

— Ҳа, бунақалар учраб туради. Эҳтиёт бўлиш керак!

Қиз бирдан жилмайди.

— Ўзингиз унақалардан эмасмисиз, ишқилиб. Шоирларнинг ҳам кўпи шилқим, дейишади-ку!

Сухроб ҳам жилмайди.

— Унда менам ҳам эҳтиёт бўлиш керак, — деди бир оз жонланиб. — Юринг, яхшиси, фавворани томоша қиламиз. Ҳадемай куйлай бошлайди.

Улар хиёбондан чиқиб, театр майдони сари юришди. Фаввора қаршисига етганларида бирдан муסיқа янгради. Унлаб марварид тизимчалари рангларга бурканиб кўкка отила бошлади.

— Сизинингча, илк учрашувдаёқ ўпишиш шартми? — деди Сухроб туйқусдан. Қиз ялт этиб ўгирди.

— Шартаки экансиз! Сизнингча-чи?

— Менимча, шарт эмас. Ҳеч бўлмаса кейинги учрашувгача сабр қилиш керак. Ахир, аввал танишмасдан қандай ўпишиш мумкин.

— Оббо сиз-эй, — деди қиз кулиб. — Танишамизми бўлмаса?

«У-ҳў, анча пишиқ кўринади».

— Танишсак танишаверамиз. Сухроб. Журналист.

— Шоир, денг.

— Йўқ, журналист. Шоирлигим шунчаки ҳавасга.

— Санобар. Санъат билим юртида ўқийман.

Сухроб, худди айтганидек, эртасигаёқ, иккинчи учрашувдаёқ Санобарни ўпди. Уша, кечаги ўриндиқда. Санобар бу гал тихирлик қилиб ўтирмади. Сухроб гўё уни сеҳрлаб қўйган эди. Воқеаларнинг бу қадар тезлашиб кетганидан, ногаҳоний бахтдан икковлари ҳам ҳайрон эдилар. Санобарнинг вужуди иссиқ эди. Лаблари бир оз юпқароқ, ёноқлари худди ёғ суртилгандек силлиқ, мулойим. Ундан негадир райҳон ҳиди келарди.

Кўп ўтмай Санобар унинг хотини бўлиб қолди.

Мана, бугун — орадан шунча вақт ўтгач, Сухроб: «Мен ўшанда шошилганман, ўйлаб, мулоҳаза қилиб, ўтирмасдан шошма-шошарлик қилганман» дея ўзини ишонтирмоқчи бўлади. Бу гапларнинг, бу надо-

матларнинг бир пуллик аҳамияти йўқлигини билса ҳам, энди ёшлиги, беғуборлиги ўтиб кетганини, ортда қолганини тан олса ҳам, ўзини не йўллар билан оқламоқчи бўлади. Утган умрига ачинади. Афсус чекади. «Пушаймон чекмоқ ҳам бир давлат, — дегувчи эди бобоси Мулла Музроб, — пушаймон кишини ҳушёр этади».

4

Санобар билим юртини битириб, филармонияга ишга кирди. Унинг овози тиниқ, ширали эди. «Муножот», «Келмади» каби қўшиқларни анча-мунча номдор хонандалардан ўтказиб айтарди.

Сухроб аввалига қаршилиқ қилди. Бир ками энди «хотини артист экан» деган гапни кўтариб юриш қолувди. Бироқ Санобар уни кўндирди.

— Вой, ким айтади сизни тушунган, ижодкор одам, деб. Шу гапингизни ишхонангиздагилар эшитсаям роса кулги қилишса керак.

Сухроб ўйланиб қолди. Куни кеча ўзи «Санъат — халқники» деган бош мақола ёзган. Унда шундай сатрлар ҳам бор эди. «Минг афсуски, ҳали орамизда чинакам инсоний санъатни, халқчил, катта санъатни тўғри тушунмайдиган, ҳис қилмайдиган, санъаткорлардан ижирғанадиган кишилар бор. Кўпчилик театрларимиз, концерт залларимизда томошабин муаммоси мавжудлигининг боиси шунга ҳам боғлиқдир...»

Унга қолса, албатта, Санобар бирон мактабда мусиқадан дарс бергани маъқул эди. Аммо...

Санобар тез орада филармониянинг етакчи хонандаларидан бири бўлиб қолди. Уни кўпинча концертнинг охирида ёки, ҳеч бўлмаганда, «филармония булбули» Бозорали Ҳуррамовдан олдин чиқаришарди. У эса «энг яхши», «энг олдинда» бўлишни истарди.

— Сухроб ака, филармониямиз қошида эстрада ансамбли очиларкан, — деди у бир куни. — Мени ҳам тақлиф қилишяпти.

— Қизик, — дея ҳайрон бўлди Сухроб. — Классик ашуладан эстрадага сакраш. Ахир, оралиғи жуда катта-ку. Оёғингизни синдириб қўйманг яна.

— Кулги қиялпсиз-а! Майли. Сиз билган ўша классик ашулаларни эстрадага солиб ҳам айтса бўлади. Ахир, айтишяпти-ку!

— Тўғри, айтишяпти, лекин жуда ёмон айтишяпти. Ҳеч кимга ёқмаяпти.

Санобар қатъий эътироз билдирди:

— Ёшларга ёқяпти! «Ялла»нинг концертларига одам ёғилиб кетяпти-ку. Сиздақа ўзи ёш-у, фикри қартайиб қолганларга ёқмаслиги мумкин.

Сухробнинг қулоғи шанғиллаб кетди. У энг ёмон қарғиш, ҳақорат эшитганда шу аҳволга тушарди. Бу сафар нега шундай бўлди? Хотини шунчаки, гап орасида ҳазиллашиб айтган нарса нега бунчалик ботиб кетди?

— Ҳа-а!.. Жуда зўр гап: «Ўзи ёш-у, фикри қартайган». Роса топиб айтдингиз, — деди у негадир хўрсиниб.

— Қўйсангиз-чи, Сухроб ака. Дарров гап тагидан гап қидирасиз-а. Мен ҳазил аралаш айтдим-қўйдим-да.

— Тушундим, тушундим ҳазилингизни. Бироқ... Бир машхур шоир ҳам қачонлардир шунга ўхшаш гапни айтган. «Билсинларки, йўлдошим бўлмас кўзда ёши билан кулганлар. Ўзлари бор, сўзлари тирик, лекин юрак-бағри ўлганлар».

Суҳбат узилди...

Эстрада Санобарга чиндан ҳам шуҳрат келтирди. Ансамбль жўрлигида у классик ва замонавий ашулаларни бирварақайига қойиллатиб айта бошлади. Бунинг устига машҳур турк ҳамда эрон хонандларининг уч-тўртта сара ашулаларини ўрганиб олди. Хуллас, унинг концертларига ҳам одам «ёғила» бошлади.

У оқшомлари уйга гулларга кўмилиб қайтарди. Бир хонали каталакдек уй гўё кенгайиб, бепоён гулзорга айланиб кетарди. Санобар олқишлар таъсиридан ҳали ҳам сармастлигича эрини иссиқ ва юмшоқ бағрига босар, қаттиқ нон билан чойга қаноат қилиш жонига тегиб, асабийлашиб, тилини ачиқ гапларга чоғлаб ўтирган бечора Суҳроб хотини остона ҳатлаши билан атирлар ва яна аллақанақа пардоз ашёларининг анвойи ҳидидан карахт бўлиб, боши айланиб қолар эди.

Бир куни Санобар ансамблнинг бадиий раҳбари, бастакорини бошлаб келди.

— Танишинг, Эдик, бу киши менинг хўжайиним бўладилар,— деди у серсоч йигитга Суҳробни кўрсатиб.

Суҳробга йигитнинг турқи ҳам, қирқямоққа ўхшаш аслида, энг замонавий, қимматбаҳо кийим-кечаклари ҳам ёқмади. Хотинининг унга хушомад қилаётгани, устига устак, энсасини қотирди.

— Менинг исми,— деди Суҳроб кўлини узатаркан,— сизларнинг замонавий тилингизда тахминан Сўри ёки Сурик бўлса керак. Агар русча талаффуз билан тўла айтилса, ундан тайинсиз маъно чиқади — «қор уюми» деган.

— Сиз хойнаҳой менинг исмиمنى Ёдгорми, Эргашми, шунга ўхшаш бўлса керак-у, ўзи Эдик деб ўзгартириб олгандир, деб ўйлаясиз, шекилли,— дея қизаринди йигит.— Йўқ, унақа эмас. Исми чиндан ҳам Эдуард. Онам қўйган. У ҳозир Ярославга — ота юртига кетиб қолган, ўша ёқда яшайди... Айбга буюрмайсиз-да энди.

— Асло, асло! Сиз мени кечиринг,— деди Суҳроб,— ноўрин ҳазил қилибман. Санобар менга сиз ҳақингизда кўп гапирган. Сизни истеъдодли йигит деб мақтайди.

— Раҳмат мақтов учун. Унчалик эмас. Мен, аксинча, сизнинг истеъдодингиз ҳақида яхши гаплар эшитганман. Зийрак, зукко шоир деб. Лекин, нимагадир шеърларингиз жуда кам босилади?..

Суҳроб ғамгин жилмайди.

— Буни тушунтириб бўлмайди. Аввало, мени шоир деб ўйловчи кишилар янглишадилар. Мен журналистман. Шоирликка даъвом йўқ. Шунинг учун шеърни ҳам онда-сонда ёзаман.

— Мен бошқачароқ эшитувдим. Айтишларича, шеърларингиз ўзи яхши-ю, қанақадир сабабларга кўра...

— Беъмани гап. Хомларини чиқармасликлари тўғри.— Суҳробнинг негадир жаҳли кўзий бошлади.— Адабиёт майдони, афсуски, саҳна эмас. Оғизга келган гапни айтиб бўлмайди.

Йигит унинг фикрига қўшилмай бош чайқади.

— Сиз саҳнани бекорга камситаясиз. Саҳна масъулияти сиз айтганчалик паст, юзаки эмас.

— Хўп, майли. Хўш, унда айтинг-чи,— дея Суҳроб гап мавзуини бошқа ёққа бурди,— мана, сизлар миллий кўшиқларимизни Европа оҳангларига сольясизлар. Тўғри, айрим ёшларга бу ёқади. Лекин, ростини айтганда, халқ таъбига мос тушмаяпти-ку.

— Кечирасиз. Болалар, ёшлар ва кексаларга айнан

бир хил санъатни маъқул қилиб бўлмайди. Масалан, эстрадининг энг замонавий усуллари ҳеч бир халқнинг, ҳатто Ғарбий Европа мамлакатларининг кексаларига ҳам ёқаврмайди баъзан. Иккинчидан, санъатни миллатлар доирасида қатъий чегаралаб қўйишнинг сира иложи йўқ. Агар бирорта испан ёки фламанд кўшиқчиси «Муножот»ни бизнинг оҳангларда айтиб мухлисларга маъқул этолса, бунга ажабланиш керак эмас. Чинакам санъат инсоннинг ирки, миллатидан қатъи назар, ҳаммага бирдай тушунарли, сеvimли.

«Ақлли йигитга ўхшайди».

Суҳробнинг Эдуард ҳақидаги фикри ўзгарди. Унга самимий муносабатда бўла бошлади.

— Ҳақ гап. Лекин менга ёшларимизнинг Ғарб мусикасига кўр-кўрона сиғинишаётгани ёқмайди. Италия... ГФР... Англия... Ахир, Шарқ мусиқа санъати ҳозирги пайтда бутун дунёда тан олингани равшан-ку. Мақомчиликка бағишланган халқаро симпозиумлар қанчалик катта қизиқиш уйғотаяпти! Қарангки, мақомда мусиқа санъатининг бутун жозибаси, мураккаблиги, юксаклиги, ижро маҳоратининг машаққатлари уйғунлашган экан. Демак, мақом — умуман санъатнинг гултожларидан бири. Бу гапни мен айтаётганим йўқ, ўша ғарбдаги улкан назар-ётчи-мусикашунослар айтган!

— Бу, энди мусиқани тушуниш савияси билан боғлиқ масала. У даражага етишга бизга йўл бўлсин!

Санобар картошка қовурди. Суҳроб билан Эдуард арақ ичишди. Икковлари ҳам тез маст бўлишди. Айниқса, оч қоринга ичган Суҳробнинг кайфи ошиб қолди. Мастлик — ростлик деганларидек, боя ҳушёрлигида кўнглидан ўтган гаплар тилига чиқа бошлади. Санобар чой дамлагани чиққанида томдан тараша тушгандек қилиб:

— Нимага хотинимга эргашиб юрибсан?— деди.— Яхши кўрасанми?

Эдуард бу саволдан саросимага тушмади. Чамаси у шунга ўхшаш гап бўлишини кутган эди.

— Ҳа, яхши кўраман,— деди бирдан уҳ тортиб.— Лекин, мени кечир, ошна. У сениям, мениям, яхши кўрмайди.

Суҳроб учун ҳам бу гап тасодифий эмасди. Бир ҳафта олдин Санобар ҳомиламни олдириб ташлайман деганида, кўнглидан ҳар хил шубҳали ўйлар ўтган эди. Илгарилари ҳам Суҳроб бу ҳақда кўп хаёлга ботар, лекин сира аниқ бир хулосага келолмас эди.

— Хўп, кимни яхши кўради унда?— деб сўради у юрагини ҳовучлаб.

— Узини, фақат ўзини!

Худди шу пайт Санобар кириб, гап узилди.

Кейинчалик Суҳроб Эдуарднинг гапи устидан кўп бош қотирди. Наҳотки, рост бўлса?! Ҳа, рост...

— Оёғингни тортсанг-чи, ялпайиб ётмай. У, галварс! Нима, онангнинг уйими бу ер сенга!

Хиёбондан ўтиб бораётган йигитлардан бири унинг оёғига тепиб юборди. Улар башанг кийинган, афтидан, бирон тўй-пўйдан келаётганлар эди. У узр сўрашни ҳам, сўкинишни ҳам билмай, бир зум гангиб қолди. Сўкинса, дўппослашлари мумкин. Бунақалар аяб ўтирмайди.

У мияси карахтланиб, вужудига лоҳаслик эна бошлаганини ҳис қилди. Боя ичган виносининг таъсири энди сусайиб борарди. Яна озгина бўлганида эди. Озгина... Қаёқдан топса бўларкин?

Ҳали тўла хиралашмаган тасаввурини кавлаштириб

режа туза бошлади. Энг муҳими, ақллироқ, маъни-роқ бир режа тузиши, йўл топиши керак. Йўқса, ҳадемай аъзои бадани қалтирай бошлайди. Кейин фойдаси йўқ. Кейин ўзини идора қила олмайди.

У ўзининг ана шундай аянчли аҳволга тушажагини доимо кайфи тарқала бошлаганда эслайди. Эслайди-ю, тузукроқ хулоса чиқаришга улгурмай, тагин ичкилик ахтаришга тушади. Излаганини топган захоти яна дуппа-дуруст «одам»га айланади. Мияси тиниқлашиб, фикрлари бир изга тушгандек бўлади. Сокин, хушвақт, беғам тортиб қолади. Кайфи тарқала бошлагач, яна пушаймонлар, ўкинч туйғулари... Кимнидир оқлайди, кимнидир айблайди.

Бир амаллаб ўрнидан турди. Энди қаерга борсин? Университетдаги ошналарининг ёнигами? Улар бир чақа ҳам бермайди. Беравериб безор бўлган. Редакцияга ўтсинми? Бемаъни насиҳат билан қулоқ-миясини ейди у ердагилар. Қизиқ. Олган ўзининг маоши қаёққа кетяпти? Наҳотки, шу аҳволга тушиб қолган бўлса?! Йўғ-э, ҳали унчалик эмасдир. У ўзининг қадрини ерга туширмайди. Йўқ! Фақат... ҳозир озгина бўлганида... Шошма! Битта жой бор. Кўл бўйидаги ошхонада манти пиширадиган Раҳимжон деган йигит...

Ошхонадан ҳафсаласи пир бўлиб чиқди. Раҳимжон алақачон кўтарилиб кетган экан. Ҳозир қайсидир ресторонга директор эмиш. Тавба. Одамлар яшашни билади-да. Кеча — ошпаз, бугун — ресторон директори, эртага яна алланимабало... Лекин ўзи ёмон йигит эмасди. Қўли очик.

«Ака, сиз камтарлик қилманг. Мен адабиётни, санъатни яхши тушунаман. Унинг баҳосини ҳам яхши биламан. Санъатни тушунишнинг ўзи қифоя қилмайди. Уни баҳолай билиш, қадрига ета билиш керак». Бу сўзларни худди ўша Раҳимжон айтган. Ушанда хўппасемиз мантипазнинг калласидан шунақа ақлли гап чиққанига ҳайрон қолган эди. Энди ажабланмайди. Сабаби — зиёлиман, санъатни тушунаман, деб юрганлар кунига ярамапти ҳозир. Бир сўм сўрасанг, бошинг балога қолади. Гап насиҳат... Магазин дуруст, у ерга шундоқ кириб, «Мен фалончи-фалончиман. Қани, танишганимиз учун...» деса — бас. Интиқ қилиб ўтиришмайди.

У илинж билан «ўша» — таниш магазинга қараб юрди. Бу магазин шаҳар марказий кутубхонасининг ёнгинасида бўлиб, унда ҳаваскорлик қилиб шеър ёзиб турадиган ёшгина бир йигит ишлар эди. Ишқилиб у йигит ҳам бирон жойга чиқиб кетмаган бўлсин-да.

Сухроб асабийлаша бошлаганини, чаккалари тортишиб боши лўқиллаётганини ҳис қилди. Сигаретни сўриб-сўриб тортиди. Бундай пайтда тамаки ёрдам бермайди. Қайтага, кўнгил айниб одам ўхчийди. Бунинг устига, лаънати йўтал бир тутса борми, ўпкядан бошлаб жамики ички аъзолар бўғиздан отилиб чиқиб кетай дейди.

Терлаб шилимшиқ бўлган қўлига эшик тутқичи чиппа ёпишди. Шунда у анчадан бери илк марта ўздан ижирғаниб кетди. Бир ойдан буён ҳаммомга ҳам тушмаганини эслади. «Ҳечқиси йўқ. Ҳозир ҳаммаси ўтиб кетади. Яна гулдай покиза, мусичадек беозор, бегуноҳ бўлиб қоламан,— дея кинояномуз фикр қилди.— Уз-ўзини танқид».

Пештахта ортида у истаган одам кўринмасди. Сухроб турган ерида туриб қолди. Қанча турди, нималарни хаёл қилди — ўзи ҳам англаб етмай, бирдан бу ердан тезроқ чиқиб кетгиси келди ва шахд ўгирилиб, ташқари отилди. Остонада семиз бир

кампирни туртиб юбордим, йиқитдим. Орқасидан у кампирнинг шанғи товуши эшитилди.

Сухроб йўлкага чиқиб олгач, сал енгил тортгандек бўлди. Ва ёдига беихтиёр бир ой илгариги ночор аҳволи тушди. Ушанда, сира илож тополмагач, оиздан терисини шилиб, телефон будкасининг ёнида туриб, икки тийинлаб йиққан эди... «Уф-ф, менга нималар бўляпти ўзи?!»

У секин-секин кета бошлади.

Санобар кўнглидаги гапни бир гал очик айтган эди: «Одамни улўғлайдиган ҳам, шон-шавкатга буркайдиган ҳам — пул. Истеъдод эса одамга пул топиш учун хизмат этади. Чўнтагида ҳемирисини йўқ даҳонинг кимга кераги бор?»

«Нега энди шу тобда Санобарни эслаб қолдим? Нима кераги бор уни ҳадеб эслайверишининг. Санобарга йўлиққаним — менинг хатойим. У нафратланишгаям, афсус-надомат чекишгаям арзимайди. У тўғри қилди. Биз бошқа-бошқа одамлар эдик. Мен уни севармидим? Йўқ, ҳеч қачон севмаганман. Урганган эдим, унга суяниб қолган эдим. Фарзандимиз бор эди, ахир...»

У юрагининг энг тубидаги ярани тимдалаб юборди. Ана шу жароҳат янгиланганда унга бутун олам қоронғи бўлиб кетади. Ҳатто, ўзини ўлдиргиси, бу дунё азобларидан бирийўла халос бўлгиси келади.

«Фарзандим. Нодиржон! Ўғлим! Нега... нега сени сақлаб қола олмадим? Нега мени ташлаб кетдинг, дилбандим?! Гуноҳинг нима эди, сенинг? Урнингга аблаҳ, пиёниста отанг ўлса, анави ювуқсиз («онанг» дейишга ор қилди) қаро ерга кирса бўлмасмиди?!»

5

Нодиржон заиф бўлиб туғилди. Бор-йўғи бир йил яшади, лекин шунда ҳам умри деярли касалхонада ўтди. Санобар уни касалхонага касалхона ташишдан безор бўлди. Кунларнинг бирида жаҳл билан: «Жонимга тегди. Тузалиб тузалмайди, ўлиб ўлмайди!», деганида Сухробнинг юрагида илк бор нимадир дарз кетди.

У ушанда Нодиржоннинг тиниқ кўзларига қарашга ботинолмай юм-юм йиғлади. Мурғак ўғлининг кўзлари худди катталарникидек маъноли, ақлли эканидан доим ҳайратга тушар, қўрқиб кетар эди. Нодиржон ҳали тирик пайтида — уни қандай бўлма-син сақлаб қолиш учун бутун хонумини бахш этишга тайёр юрган кезларида ўғлининг заиф туғилгани, касалдан ўнгарилмаётгани, ана шу лаънати ичкилик оқибати эканини такрор-такрор англаган, «Агар Нодиржон соғайиб, чопқиллаб кетса, бир умр ичмайман!», дея қайта-қайта қасамёд қилган эди. Лекин, минг афсуски, ишхонада «кичик хўжайин» билан келишолмай, боши гаранг бўлиб юрган кунларида ўғли — Нодиржонни касалхонада жон берди. Бу Сухробга энг оғир, энг даҳшатли зарба бўлди. Нодиржондан жудо бўлгач, бунинг устига, Санобарнинг шубҳали гастроллари кўпайгач, бор дарди-аламини ичкиликдан ола бошлади.

...Пахта терими пайтида командировкага кетган Сухроб ярим кечада уйга келдию эшик ёнида турган машинани кўриб, кўнглида анчадан бери яшаб келган гумони тасдиқланди. Уйда бегона эркак бор эди. Санобар ўздан беш-олти ёш кичик йигитни «холаваччам» деб таништирди. Лекин, бу гапига эри сира ишонмаганини билганидан ерга қараб, дағ-дағ титрарди. Йигитни ҳам пухталаган экан, шекилли, сурбетлик билан: «Опам ёлғиз эканлар, бир кўриб

кетаи деб келувдим», деди. Сухроб, қайси хо-лангининг ўғли, нега ярим кечада келади, деб суриштириб ўтирмади, чунки бу йигитнинг кимлиги-ни у тахминан биларди. Билишига ҳам ишхонадаги «дўстлар»дан аллақайсисининг холис хизмати сабаб бўлган.

Кунларнинг бирида столининг устки ғаладонини очдию бир варақ қоғозга кўзи тушди. Унда катта-катта қилиб қуйидаги сўзлар ёзилган эди:

«Қанақа ҳезалаксан! Хотининг пулдордан ўйнаш орттириб, куппа-кундузи бузуқлик қилиб юрибди-ю, билиб билмасликка оласан-а. Ё ўзинг ҳам шерикми-сан пулига? Қизилдарёлик бойвачча сенинг чўнта-гинга ҳам анча-мунча солиб қўйгандир-да!»

Дастхатдан хатнинг муаллифини аниқлаб бўлмас-ди. У босма ҳарф билан, эринмасдан, ҳар бирини минг хил усулга солиб ёзган эди. Аниқлаганда ҳам унга нима дейди. Ахир, гапида жон бор. Кейинги пайтлар Санобарнинг тасодифий совға сифатида келган тақинчоқ ва безаклари кўпайиб кетди. Уларнинг жуда қиммат туришини Сухроб билар, лекин сўрамас, қизиқмас, Нодиржоннинг ўлимидан кейин Санобарга нисбатан лоқайд, бефарқ бўлиб қолган эди...

Йигит чиқиб кетмоқчи бўлди. Сухроб унинг йўлини тўсди. «Холавачча»нинг жуссаси ҳам Сухробниқидан катта эмасди. Ориқ, лекин хушбичим, чиройли кийинган. Тишлари тилладан. Билагида қимматбаҳо япон соати. Сухроб уни буюмни кўргандек, синчик-лаб кўздан кечирди.

— Менга қара, «холавачча», агар тариқча одам-гарчилигинг бўлса, «опанг»ниям олиб кет. Уни бу ерда қолдириш — хавфли. Ўзигаям, сенгаям. Ту-шундингми?

Санобар худди шу гапни кутиб тургандек шоша-пиша нарсаларини йиғиштира бошлади. Зум ўтмай улар кўздан ғойиб бўлишди. Сухроб гўё туш кўргандек, кўраётгандек эди.

У уйда у ёқдан-бу ёққа изғиб Санобарга тегишли майда-чуйдаларни йиғиштирди. Ҳаммасини бир рў-молга ўраб, ахлат солинадиган челакага чиқариб ташлади. Хона совуқ, нурсиз, лекин Сухробнинг назарида бир оз туза бўлиб қолган эди.

Кунлар ўтган сари у Санобарни кўмсай бошлади. Кечалари алаҳсираб уйғониб кетади. Баъзан сира уйқуси келмайди. Шундай кезларда кўнгли тагин ичкилик тусайди.

Орадан икки ойлар ўтгач, суддан қоғоз келди. Ўша куни кўчада у Эдуардни учратган, қўярга қўймай уйга олиб келиб, икковлари ичиб ўтиришган эди.

— Унга ўрганиб қолган эканман, энди билсам, — деди Сухроб. — Соғиняпман.

— Энди бари бир. Тупуришга тўғри келади, — деди қўлини силтаб Эдуард. — У ўша йигит билан яшаяпти. Лекин, билсанг, унияям яхши кўрмайди. Санобар менинг онамга ўхшаган одам. Ундайларга пул, ҳузур-ҳаловат керак. Отам унга вақтида тупурган эди. Сен ҳам тупур. Сен ажойиб йигитсан. Агар ёшинг сал каттароқ бўлганда... битта аммам бор, таништириб қўярдим. Уйлансанг ҳам арзирди унга. Жуда мунис аёл. Лекин, кўп ичмагин энди, ошна. Менга шеърларингдан энг яхшиларини бер. Ҳар ҳолда сенга далда бўлади.

Сухроб қўл силтади. Унинг кайфи ошиб қолган эди. Эдуард кетаётиб қўлёмаларидан баъзиларини ол-ди. Орадан анча вақт ўтгач, Сухроб радиода ўзининг шеъри билан айтилган «Саҳродаги учбурчак» деган қўшиқни эшитиб қолди. Ашулани Эдуарднинг ўзи

айтди. Қўшиқ анча таъсирли чиқибди, куйи ҳам мазмунига мос эди.

6

Оёқлари тагин хиёбон томон судрай бошлади. У ерда пивохона бор. Зора ўша ерда дил чанқоғини бостирса! Сухроб ҳозир ўзининг нақадар аянчли, нақадар кулгили ҳолда қолганини яхши тушуниб турибди. Лекин бошқа иложи йўқ. Ҳозир қандай қилиб бўлмасин бу ҳолатдан қутилиши лозим. Ахир, касал одам дори ичиши керак-ку.

Кўнгилда пайдо бўлган заиф умид уни бирмунча тетиклаштирди. Йўлка четидаги ўриндиқларга, у ер-ларда ўтирган турли тоифадаги одамларга тунд, лоқайд назар ташлаб юриб кетди. Хиёбоннинг ўртароғига етганда ёнгинасида кимнингдир ши-вирлаганини эшитди:

— Сухроб Туробов эмасми? Қара, букчайиб қопти-я бечора. Ўзига ўзи қилди.

«Букчайиб қопти... Наҳотки қаддим шунчалар эгик?.. Илгариям кимдир шундай дегандек бўлувди, шекилли. Ким эди?»

У беихтиёр бўйинини чўзиб, қаддини ростламоқчи бўлди. Шунда, у гапни отаси қишлоқдан бутунлай кўчиб келган куни айтгани ёдига тушди. «Қаддингни тик тутсанг-чи, ўғлим! Нега букчайиб юрасан? Ёш одамга ярашмайди. Ғамга бардош, аламга сабр керак», деган эди. Шўрлик отаси унинг бошидан ўтган кўп савдолардан — ишхонадаги гап-сўзлару Санобарнинг айнигандан беҳабар эди. Ичаётганини ҳам билмасди унда.

Отам ўз қисматининг ўғлида такрорланишини истамасди. У ёлғизликнинг қанчалик мудҳиш фожиа эканини яхши тушунарди. Лекин, на иложким, менинг тақдирим уникидан ҳам чигал, уникидан ҳам аянчлироқ бўлиб қолди. Онамнинг ўлимидан кейин отамга мен фарзанд, овунчоқ, дард малҳами эдим. Бунинг устига, онамнинг ўлимига отам гуноҳдор эмасди. Чунки бечора отам онамни ўлимдан сақлаб қолиш учун қанчалар югуриб елмади. Онам ундан мингдан-минг рози бўлиб кетди. Орқасида фарзанди қолаётгани учун, уни кўмадиган, чироғини ёқадиган одам борлиги учундир хотиржам жон берди.

Отам, бечора отам. У нақадар совуққон, нақадар кучли эди. Онамнинг ўлимидан кейин, ҳали қирқдан ошмаган бўлишига қарамай, дунё неъматларининг кўпидан юз ўгирди. Назаримда, у менинг олдимда, онамнинг хотираси олдида, ўзининг виждони олдида пок қолишни ҳамма нарсадан афзал кўрарди. Шунинг учундир, ёлғизликнинг жамики азоб-уқу-батларига матонат билан дош берди. Шунинг учундир, унинг айрим гуноҳларини, пинхоний кўн-гилхушликларини ҳам кечирса бўлар. Энг муҳими, у қайта уйланмади. Онасининг тўшагига бошқа аёлни олиб келмади. Лекин мен отамдаги ана шу қудратни, иродани мерос қилиб ололмадим. Ожизлигимни ўзимга ўта жўн, кулгили, аянчли изоҳладим: «Биз бошқа-бошқа давр одамларимиз». Наҳотки гап фақат шунда бўлса?! Наҳотки, одамнинг умри доим ўз заифлигини хаспўшлаш билан ўтса?!

Эвоҳ! Сухроб кўзларига ишонмади: пивохона ёпиқ эди. У фикран пиво чиқарадиганларнинг ҳам, шу ошхонада ишлайдиганларнинг ҳам гўрига ғишт қалади. «Бемаънилик, — дея хаёлидан ўтказди у, — булар меҳнат интизомини биладими? Куппа-кундуз куни, пивохона... берк. Уф-ф!»

Атрофга эса секин-аста қоронғилик чўка бошлаётган эди. Сухроб боя ишхонадан чиқаётганида Маҳзунанинг «Уйга борасизми?» деб сўраганини эслади. Худди Маҳзуна бу саволни атайлаб бергандек туюлди. Ахир, одам ишхонадан чиққандан кейин борадиган энг сўнгги, асосий манзили уйи-ку! Уйга бормай қаёққа борарди? Лекин... бугун Сухроб уйга бора олмаслигини гўё Маҳзуна билгандек эди. Сухробнинг ўзи ҳам. Бугун у ишхонадан чиқдию оёғи уйга тортмаётганини ҳис қилди, ўзининг сеvimли жойи — хиёбонга кетгиси келаверди ҳадеб.

Маҳзуна! Сен кимсан ўзи? Фариштамисан, мўъжизамисан? Жисмимнинг бир бўлагимисан? Унда нега мендан айрсан? Сездинг-а, уйга бормаслигимни, бугун уйга сифмаслигимни, бугун шу кенг дунёга сифмай кетаётганимни сездинг-а! Тасалли бергинг, ўксик, дардзада қалбимга малҳам қўйгинг келди-я. Лекин нимадир сенга халақит берди. Сен бокира қиз боласан, ахир! Дардингни ичингга ютиб қолавердинг.

Ажаб, Маҳзуна нима қилаётган экан шу тобда. Ё... ўшанинг ёнига бораёми? Остонасига бош қўйиб ётайми?

Сухроб хиёбонга қайтиб, боя — магазинга бораёиб — туриб кетган жойини қидира бошлади. Топди. Дироқ у ер банд эди.

«Эгаллаб олишибди. Ҳали узоқлашиб улгурмансиздан эгаллаб олишади. Пойлаб туришадими?»

У нимага бунақа кулгили фикр юритаётганининг фаҳмига етмасди ҳозир. Афтидан, ўзини, хаёлларири идора қилолмай қоладиган пайт келгандек эди.

Четлари чириб қолган омонатгина ўриндиққа худди туғишган кишидан айрилгандек маъносиз назар ташлар экан, миясига яна алоқ-чалоқ, гоҳ кулгили, гоҳ ғамгинг ўйлар кела бошлади.

«Шугина ўриндиқдан ҳам қуруқ қолдим. Менга нима бўлган ўзи?! Шундоқ истеъдодли, тенги йўқ шоир... Ахир, бир пайтлар мени катта шаҳарга — дорилфунунда дарс беришга таклиф қилганларида бормаганман!»

Жигарининг хуружи бошланди. Кейинги пайтлар ўнг биқини бот-бот оғрийдиган қилиқ чиқарди. Ичсаку ўтиб кетгандек бўларди. Аммо у ичимлик қарахт қилиб оғриқни сездирмаётганини, аслида касаллик зўраётганини сезиб юрарди. Сезган билан нима ҳам қилсин. Унинг соғлиғи энди кимга керак?

Оғриқ. Вужудингдаги ҳароратни сўриб олади. Танангни мўрт, ғовак ёғочга айлантиради. Бир кун ногаҳон қарс этиб қулайсан. Ичини қурт еб битирган теракка ўхшаб.

У жигарида иллат пайдо бўлганини аниқ билгач, бир гал дўхтирга учраган эди. Дўхтир ичмаслик кераклигини, бўлмаса жигарнинг қотиши бошланиши мумкинлигини уқтирди. Ана шу таҳдид таъсирида у бир-икки кун ичмади ҳам. Чунки у жигарининг нима эканини яхши биларди. Онасини шу касал олиб кетган.

Кейинчалик, қайси дўхтир онасининг касалини текширган бўлса, бари бир хил гапни айтган, яъни: «Заҳарланибсиз, анчагина ўтиб қолибди; дорипорининг тагида қолиб кетмаганмисиз, ишқилиб?», деган. Онаси кескин рад қилган, «Бизнинг атрофларга пахта экилмайди, қаёқдан дори бўлиши мумкин? — Сўнг эслаган: — Дарвоқе, бир сафар шаҳардан қайтаётиб, йўл четига ариқдан сув ичудим. Чанқоғим қонган-у, таъми сал ғалатиноқ эди. Бир-икки кун кўнглим айниб, иштаҳам бўғилиб юрдим...»

«Она, онажон... Сен заҳарни билмай ичиб қўйиб,

кейин қанчалар азоб чекдинг, мен эса уни ўзим, кўра-билатуриб ичаман, кўнглим шуни тусайверади. Наҳотки бу дунёда энди менинг ҳам насибам тугади? Балким... ҳаммага шарманда бўлиб яшаб юргандан кўра, ўлганим яхшидир? Хўш, менинг бу кўйга тушишимга ким айбдор? Санобарми? Ишхонада-гиларми? Наҳотки мен ҳаётнинг майда-чуйда синовларига ҳам дош беролмадим?!»

Йўқ! У Санобардан, Мансурлардан хафа эмас. Улар, Сухробнинг назарида, хафа бўлишга ҳам арзимайдиган кимсалар. У ҳаётда яхши одамлар кўп, бири бўлмаса бири менинг кўнглимни тушунар, деб ўйлади. Бироқ ҳаммаси бирданга остин-устун бўлиб кетди. Ҳаётда юз берган ўзгаришлар туфайли у заҳрини ҳаммага сочди. Ҳеч кимга юрагини очмади. Ҳамдардлик билдирмоқчи бўлганларни мени калака қиляпти деб ўйлади, кўкракларидан итарди. «Кўнгли сўрайдиган аҳволга тушганим йўқ!», деб жеркиб ташлади. Балким, чиндан ҳам атрофидигилар уни калака қилмоқчи бўлгандир, лекин бургага аччиқ қилиб кўрпани куйдириш шартми? Бургани, нари борса, териб ташлаш мумкин, кўрпа-чи... ў-ў, у ҳали кўп керак бўлади.

7

Хиёбон гўзал гулларга бурканган эди. Лекин ҳозир Сухробнинг кўзига на гул, на бир гиёҳ кўринарди. Умуман, гўзал манзарага маҳлиё бўлишга унинг ҳоли йўқ эди. Лекин миясида, хотирасида гўзал манзаралар, бетакрор манзаралар ҳамон яшар эди. Уларнинг бир учи ҳамини қадрдон қишлоғига — азиз Чашми-зиракка бориб уланади.

Қишлоқ. Ям-яшил майсага бурканган қирлар, қўл етгудек жойда ўктам Барқуттоғ хўмрайиб турибди. Фақат, хўмрайгани хўмрайган. Баҳорда ҳам, ёзда ҳам. Кузда-ку бутунлай тундлашиб қолади. Сухроб унинг чехраси очилганини бир марта кўрган. Фақат бир марта. Ушанда мактабда ўқирди. Биринчи шеърини ёзиб қирга чиққан, овозини чиқариб тоққа ўқиб берган эди. Ушанда Барқут жилмайган, унинг бағри ёришиб кетган.

У бундан бир ойгина бурун қишлоғига борди. Аввал қабристонга ўтди. Чеккадаги бир жуфт катта ва битта мўъжаз қабрни қийналмай топди. «Салом, онажон! Салом, отажон! Салом, Нодиржон — ўғлим! Мана, мен келдим».

Сукунат... Сукунат... Сукунат...

«Шунча вақт бўлди-я сизларни йўқламаганимга. Бир йил! Йўқ, йўқ! Бир йил эмас, бир умр. Утган шу бир йилда мен гўё бутун бир умрни яшадим. Яшаб бўлдим. Эндими? Энди яшаётганим йўқ гўё. Энди мен мавжудман, холос. Ахир, мавжудлик яшаш дегани эмас-ку, ҳали.

Қизиқ, буни қандай тушуниш мумкин? Тириксан, тириклар орасида юрибсан-у, яшамаяпсан? Бошқалар-чи? Бошқалар яшаяптими?»

Отажон! Мен сиздан, онамдан маслаҳат сўрагани келувдим... Нима қилай? Ахир... тугаб қолдим. Одам ҳисобидан ҳам чиқдим чоғи. Ҳолбуки, мен... Хўш, нима бўпти ичсам? Нима бўпти? Ахир, ичиб бировни алдаганим, ҳақиқа хиёнат қилганим йўқ-ку. Бировнинг хотинини йўлдан урганим йўқ-ку. Бировга озор берганим йўқ-ку! Тўғри, кўпроқ ичиб қўйсам, сергапроқ бўлиб қоламан, ишимдан барака қочади. Баъзан... бора олмай, қоламан ишга. Аммо, наҳотки мен... Биламан, индамайсизлар! Сизлар ҳам мени айбдор деб топасизлар. Фақат мен айбдор... Э-э!»

У қабристондан хомуш чиқди. Йўл-йўлакай

портфелидан ярим ичилган шиша чиқариб тиқинини тиши билан суғурди. Бир кўтаришда бўшатди-да, шишани ён томонга улоқтирди. Шиша йўл четигача думалаб борди-да, энди тўхтаб деганида, нимагадир урилибми ё ўзидан-ўзими чил-чил синиб кетди.

Сухроб шиша синиқларига маънос назар ташлаб, қишлоқ сари юриб кетди.

Мўъжазгина ҳовли қаровсизликдан нураб ташландик, ярим вайрона ҳолига келиб қолган. Сухроб куни кеча чоққиллаб, қоқилиб, йиқилиб юрган супалар ўйдим-чуқур бўлиб кетибди. Айвоннинг шифти қалдирғочлар уясига тўлиб кетарди бир пайтлар. Ё тавба, бирортаси уя қўймабди-я! Даҳлиздан, уйлардан зах хиди анқийди. Лекин ҳамма нарса жой-жойида. Онаси қандай тахтлаб, саришта қилиб кетган бўлса, шундайлигича турибди. Гўё онаизори ўлган эмас, қаёққадир меҳмондорчиликка кетгану ҳозир келиб қоладигандай...

Кўча томондан кириладиган пастаккина эшикча ғийқиллаб очилди. Зум ўтмай ҳовлига шопмўйлов, баҳайбат тоғаси Мавлон полвон кирди.

— Билардим! Келишингни билардим! — дея тоғаси кучоқлашиб кўришди. — Мана бу ишинг савобли бўлибди-да, жияним.

Ҳадеганда уларнинг суҳбати қовушавермади. Сухробнинг фикри-зикри портфелдаги шишада эди. Аммо уни олишга тоғасидан истиҳола қилаётган эди. Шунинг учун истар-истамас гапирар, тоғасининг тезроқ чиқиб кетишини хоҳлар эди. Тоғаси бўлса буни сезмасди ёки, сезса ҳам, сезмасликка оларди.

Сухроб тоғасининг ичганини эслаб олмайди. Студентлик пайтида бир гал курсдошларини меҳмонга чақириб келганида тоғасиникида ҳам зиёфат бўлган эди. Тоғаси ёлғиз яшаса-да, ҳеч қатордан қолмас, меҳмондорчиликни ўрнига кўяр эди.

— Узингиз ҳам ичинг, мундай, — деган эди дўстларидан бири. — Ҳадеб бизлар оляпмиз, уй эгаси жим. Ноқулай бўляпти, ака.

— Бизга бўлмайди, жиянжон, бизга зўрлик қилади, — деганди кулиб тоғаси.

— Э-э, қўйсангиз-чи. Келбатингиз Алпомишдайку! Яна, бутун қишлоқда сизга тенг келадиган полвон йўқ дейишди! Юз граммга кучингиз етмайдими?

— Етмайди, жиян, полвон деганингиз тўғри, полвон деган номни элдан, оқлаб, поклаб олганмиз. Лекин шунга қолганда полвонлигимиз иш бермайди. Шунга куч етмайди. Илло, устозимиз: «Кучинг етмаган билан олишиб ўтирма, зўрга тан бер», деб ўргатган. Буни... сизга айтсам, жиян, енгадиган мардни ҳеч кўрмадим.

Йигитлар бошқа қисташмади...

Қишлоқ ҳақидаги хотиралар шу ерда узилиб қолди. Хаёли Нурқўрғон сайрига кўчди. Чунки, тоғасини эслади дегунча, нимагадир ёдига Нурқўрғон тушади. Худди тоғаси билан ана шу қадимий шаҳар ўртасида қандайдир муштараклик, ўхшашлик бордек туюлади...

Баҳор. Нурқўрғон харобалари узра янги ҳаёт қулф урди. Ўйдим-чуқур вайроналар ям-яшил либосга бурканди. Кечагина ҳазин мунгайиб ётган бўм-бўш тепалик файз, шуқуҳ касб этди. Шаҳар шовқинидан, туганмас ташвишлардан зада кўнгиллар Чолтош қирларига талпина бошлади.

Бу хотиралари ўтган йилнинг баҳоридан бир шингил эди.

— Эртага сизни Нурқўрғонга олиб чиқаман, — деди Сухроб жума куни кечқурун ишдан қайтаётганларида Маҳзунага. — У ерда бўлганмисиз?

— Бир марта. Ушанда ҳам чала-чулпа, йўл-йўлакай томоша қилганмиз.

— У, яна мен сиз билан гаплашиб ўтирибман-а! Нурқўрғон! Нурқўрғон! У ерларни ҳар куни кезса арзийди. У ерлар, ахир, чеки-чегараси йўқ тарих, битмас-туганмас хазина. Бутун бир халқнинг кечирмишлари бекиниб ётибди у ерда. Мен унинг харобаларида ҳар гал янги бир ҳақиқат топаман.

Улар сўнгги бекатда тушиб, нарёғига пиёда кетишди. Ҳаво булут эди. Куртак ёзган дов-даракларга тунд осмондан қўрғошин қуйилаётгандек дим, юракни ғаш қилувчи бир ҳаво эди. Аммо уларнинг кайфияти яхши эди.

Сухроб бу галги зиёратига ҳамроҳ топилганидан ўзида йўқ шод, қизни зериктирмаслик учун тинмай гапириб борар эди.

— Мана кўрасиз, бугун ҳам ниманидир кашф этамиз. Имоним комил. Қолаверса, менда оз-моз телепатлик қобилияти ҳам бор. Шубҳасиз, қанақадир янгилик топамиз. Бир фозил киши: «Мозийга қайтиб иш кўрмоқ хайридир», деган экан. Унга яна бир донишманд: «Биз ўтмишни қанча яхши билсак, келажак сари ташлаётган қадамларимиз шунчалик дадил, ишончли бўлади», дея қўшимча қилган. Модомики, бу дунёнинг фозиллари шунақа дейишган экан, умримизнинг қимматли дамларини беҳуда ўтказаяпмиз, деб биз афсус чекмасак ҳам бўлади.

Ўйдим-чуқур хандақлар... Фақат ўрни қолган йўлақлар, ҳовлилар... кўчалар...

Сухроб бу ерга ҳар гал келганида пайдо бўладиган аллақандай тушунарсиз ҳолат бошланаётганини ҳис қилди. Ёнида Маҳзуна борлигини ҳам унутди.

У қадимий шаҳарнинг ҳаёт қайнаган, кенг, гавжум кўчаларидан бирида кетиб борарди. Тўхтаб ортига қаради. Маҳзуна жойидан жилмай, ўйчан қараб турарди. «Нега эргашмади? Нега? У ўтмишга саёҳат қилишни, сирли шаҳарни томоша қилишни истамай-дими? Ёки мен билан... мен билан бирга боришни эп кўрмаяптими ўзига? У Маҳзунани фикран ёнига чақирди. Аммо қиз ўрнидан қўзғалмади...

Сухроб ярим қарахт тасаввур билан овоз чиқариб гапира бошлади:

— Маҳзуна! Юринг мен билан. Юринг. Шаҳар кўчаларини айланайлик. Томоша қилайлик. Юрсангиз-чи, ахир...

«Эҳ, нега сизни илгарироқ учратмадим-а? Нега аввалроқ туғилмадингиз? Қаёқларда юрдингиз шунча вақт. Наҳотки орқага қайтиш, ҳаммасини қайтадан, бошқача, бутунлай бошқа қилиб бошлаш мумкин эмас?!»

У Маҳзунанинг кичик, оппоқ бармоқларини ушлади. Кўзларига суртди. Кейин... кейин қизни бағрига тортди. Таажжубки, Маҳзуна асло қаршилик кўрсатмас, ҳайрон ва негадир маҳзун эди.

Сухробнинг эсига ўзи яқиндагина Маҳзунага ҳазиллашиб айтган гапи тушди: «Қизларнинг иродасини бўйсундиришга моҳирман, аммо ўзимнинг иродамни асло бўйсундирилмайман».

«Нима ўзи бу? Бўйсунми? Эҳтиросдан кўзлари қамашган муҳаббатми? Йўқ! Бу афсус! Надомат! Бу... Йўқ!»

У қизни бағридан бўшатди. Маҳзуна ҳам, ўзи ҳам гандираклаб кетди.

— Кечиринг мени, — деди бирдан бошини эгиб, — Маҳзуна, кечиринг. Мен... ҳайвондек ёпишдим. Ҳолбуки, сиз покиза бир қизсиз. Мен тамом

бўлган, расвои жаҳон бўлган бир одамман. Сизнинг тирноғингизга ҳам арзимаيمان.

Маҳзуна эса индамади — у ҳамон хомуш ва ўйчан турарди. Бир зум сукут сақлаб турди-да:

— Хафа бўлганим йўқ, — деди. — Лекин... лекин сизга юрагим ачийди, Сухроб ака. Нега ичасиз-а? Наҳотки ғамни, ҳасратни ичкиликсиз енгиб бўлмаса? Ахир, бу заҳар бора-бора... одамнинг ўзини ҳам енгиб қўяди-ку.

Улар ўнсиз қайтишди. Қуёш чарақлаб кетган. Майсалар яшиллиги ер юзасига сигмагандек, ҳовур бўлиб кўтарилиб осмон бағрига сингмоқда, чор атрофни ўз рангига бўямоқда эди. Хушҳол, гўзал бир манзара эди.

Лекин уларнинг диллари хуфтон, нимани гапиршни билмай, бир-бирларининг юзларига қарай олмасдан ёнма-ён боришарди. Сухробнинг кўкраги оғрир, кўксини нимадир тимдалаётгандек, тила-ётгандек эди.

8

Хиёбон. Ташналик азоби зўрая бошлагач, дуч келган ўриндиқлардан бирига ўзини ташлаб, оёқларини узатиб юборди. Кўзини юмиб, фикрини чалғитмоқчи, аъзои баданидаги мужмал оғриқни унутмоқчи бўлди. Оғриқ... Оғриқ баданнинг хароратини сўндиради, қувватини сусайтиради. Калладан чиқариб ташлаш керак. Ҳеч қаерим оғримаётганига ўзимни ишонтиришим керак. Ахир, мен соппа-соғман, ҳали қирққа етмаган қирчиллама йигитман...

Оғриқ чидаб бўлмас даражага етди. Пешонасида, кафтларида совуқ, чилпиллаган, ёпишқоқ тер пайдо бўлди. Нафаси қисилиб, ҳушидан кета бошлади. Четдан қараган кишига уст-боши, афт-ангори, ниҳоят, бу алпозда қийшайиб ётиши араққа тўйиб олиб ухлаётган ва бирон бир нохуш туш кўраётгани учун афтини буриштираётган одамнинг ётишини эслатар эди.

У чиндан ҳам ҳозир ўзини худди ухлаётгандек ҳис қиларди. Унг кўкрагини оғир бир нарса аёвсиз эзаётганини ҳисобга олмаса, вужуди қушдек енгил тортган, тасаввури тиниқлашиб, кейинги кунлар бошидан ўтган воқеалар гоҳ бир тартибда, гоҳ аралаш-қуралаш акс эта бошлаган эди. У кимлар биландир ўзича баҳслашар, кимларгадир дўк урар, кимларгадир ялинар эди...

Кўкиш, енгил туман қўйнидан Мансур Муҳиддинович чиқиб келди.

«Сиз, Сухроб жўра, истеъдодли одамсиз. Истеъдодли одамлар одатда дарвешроқ бўлишади. Биз бунга яхши тушунамиз. Лекигин...»

— Лекин аслида ҳеч нарсани тушунмаймиз. Балониям тушунмаймиз, а? Кечирасиз, мен бу гапларни ичимда айтмоқчи эдим. Миямга келган гап лўп этиб тилимга чиқиб кетадиган бўп қолибди ўзи.

«Ана, кўрдингизми? Миянгиз чарчаган, дам олишингиз, даволанишингиз керак. Биз сизни даволатамиз. Фақат, ўзингиз рози бўлсангиз — бас! Ўзингиз-гаям яхши, хотинингиз-гаям яхши... Бу ёғи, ахир, фарзанд ҳам кўриш керак».

Фарзанд...

— Йўқол кўзимдан, каламуш!

Муҳиддинович қайтиб туман қўйнига шўнғиб кетди. У Санобарни қўлтиқлаб олган эди. Ие, Санобар қаёқдан пайдо бўлди. Е... ўша кунги йигит Муҳиддиновичми?... «Наҳотки, сиз менга ялинишадиган, ҳамма эркаликларимни кўтаришадиган, деб ўйласангиз. Ахир,

ёш бола эмассиз-ку. Наҳотки, одамларга қуруқ савлатингиз бир пул эканини тушунмасангиз?»

Бу — қизиққон Абдумуталнинг гапи. Масъул котибнинг ўринбосари. Мулоҳазаларини охиригача ўйлаб ўтирмай шартта-шартта айтаверади. Шунинг орқасидан ўзи ҳам панд еб юради.

— Қайси одамларга, ахир? Одамларнинг ҳаммаси бир хил эмас-ку? Наҳотки бутун олам Мансур ва Санобарлардан иборат бўлса?

Бу гапни у ўзига айтди. Санобар ҳақида ҳам, Мансур Муҳиддинович ҳақида ҳам бировларга гапирмасди. Умуман, ҳасрат қилишни ёқтирмасди у. Эҳтимол, болалик чоғларидан дардини ичига ютгани учун мана шунақа қорайиб, кичрайиб, тиришиб қолгандир.

«Кичкина, қоп-қора, афт-башараси тиришган одам». У ўз қиёфаси ҳақида кўп ўйларди. Аянчли даражада хунук эканини ўйлаб, ҳуснда тенгсиз бўлган оппоқ, юмшоқ, семиз ва иссиқ Санобарни нимам ўзига маҳлиё этган экан, дея ажабланарди. Кейин ана шу таажжуб ўз-ўзидан йўқолди. Чунки, Санобар ахтариб келган нарсасини ундан тополмагач, бутунлай бошқача одамга айланган.

Яна хотиралар, хаёллар. Ҳаммаси чалкашиб кетди... Қишлоқ... Мовий осмон. Ям-яшил майса қоплаган қирлар. Югуриб поёнига етиб бўлмайдиган кенгликлар, шомгача давом этадиган ўйинлар. Қулоқчўзма, чиллак, ошиқ, эшаккўпқари. Ҳаммаси айқашиб кетди. Ана — қир. Ана — у югуриб кетяпти. Ана — қабристон. Эскириб, ўпирилиб оғзи очилиб қолган мазорлар. У ноҳосдан қоқилиб мункиб кетди. Очиқ мазорга йиқилиб тушди. Ўртоқлари кула-кула уни мазордан тортиб олишди. Кимдир: «Мазордан омон қайтиб чиқдинг, энди юз йил яшайсан», деди. Ким? Ким айтди шу гапни? Илғай олмади. Ким, Нурқобилмиди? Нурқобил, сенмидинг? Шошма, намунча чопмасанг? Упкам тиқилиб қолди. Чанқаб кетдим. Ичим куйиб кетди.

Ташналик уни ўзига келтирди. Ичи ёниб кетяпти. Нимадир қилиш керак. Йўқса, ўлиб қолиши ҳам ҳеч гап эмас бу аҳволда. Озгина ичкилик топиш керак, вассалом. Ягона нажот шу! Бўлмаса ўлиб қолади. Жасади шаҳарда — унинг учун шукуҳсиз, нурсиз бўлиб қолган, кўзига ташландиқ ва ғариб туюлаётган мана шу хиёбонда қолиб кетади. Қишлоғини, қаровсизликдан вайрон бўлиб ётган ҳовлисини, минг хил оҳангда шарқирайдиган кадрдон Тошлоқсойни, қишлоқ этагидаги бедазорни, ноҳосдан париллаб учадиган, сайраса овози одамни маст қиладиган беданаларни, яна қанча-қанча кадрдон нарсаларни кўролмади. Онасининг, отасининг, Нодиржоннинг қабрини баҳор чучмомаларига кўмолмайди...

Яна бошланди. У энди яна кимларнидир айблаб бошлайди. Аянчли қисмати учун хотинини, ишхонадаги ҳамкасблари, дўстларини гўрларга тиқди. Дўстлари... Борми улар ўзи? Ким? Нурқобилми? Нимани ҳам тушунарди у?... Ахир, бир гал нима деган эди?

— Сезиб турибман. Сенингча, бутун айб бошқаларда. Ўзинг оппоқсан. Гўё истеъдодингни кадрлашмайди. Унволлар, орденлар беришмайди, кўкларга кўтариб мақташмайди. Сен эса шундай қилишларини хоҳлайсан. Аммо жуда барвақт интилмаяпсанми у даражага? Тирик даҳо бўлмоқчисан. Тўғри, истеъдодинг бор. Лекин, наҳотки бу истеъдод эвазига дарҳол бирор нарсага эга бўлиш керак? Шон-шўхрат ортидан қувиш бефойда. Барибир ета олмайсан. Керак бўлса ўзи келади. Лекин сен турмуш

қийинчиликлари учун одамларни айблама. Ношукрчилик бўлади...

9

Тасавури сал тиниқлашгандек, бошидаги, бутун вужудидаги оғриқ бир оз сусайгандек бўлди. Жисми бўшаб, шалвираб қолди. Лекин ичиш иштиёқи ҳамон кучли эди. Ҳамон миясининг ярмиси, ҳатто қарийб ҳаммаси шу нарса билан банд, қандай қилиб бир ютум ана шу заққумдан топиш мумкинлигини ўйларди.

Опера театри томонидан шўх музика овозлари эшиляпти. «Ташриф» меҳмонхонасининг ўн бешинчи қаватидаги ресторанда «Оҳанг» ансамбли «Саҳродаги учбурчак» қўшиғини куйляпти. Роса суйилтириб юборишди. Суҳробнинг кўнгли айнийдиган бўлди эшитса.

Миясида фикрлар чалкашиб кетди. Ресторанга қараб судралди. Оёқлари қалтирар, нимжонлигидан зўрға қадам ташлар, йиқилиб тушай дерди.

Кўчани кесиб ўтар экан, башанг кийинган кишига туртиниб кетди. Қиёфаси танишдек туюлди. Ким экан деб ўгирилди. Уша одам ҳам ижирғаниб қайрилди.

— Кўзингга қарасанг ўласанми, сасима! —

Миясига яшин урилгандек чақнаб кетди. «Мен сассика бўлдимми ҳали? Мендан одамлар ҳазар қиладиган, жирканадиган бўлишдимми?»

У ўша олифтанинг ёқасидан олмоқчи, узр сўратмоқчи бўлди. Аммо бунга хоҳиш бор-у, мадор йўқлигини тушуниб, хўрсинди.

Ресторан эшиги ёнидаги серсоқол дарбон чол унга писандсиз назар ташлади.

— Ресторан берк! Эртага келасиз, йигит. Кеч бўлди.

«Қўлингга бир сўм қистирсам, қуллуқ қилиб киритиб юборардингку-я, аммо...»

Пул ҳақида ўйласа, кўз ўнгида Аброр Қораевнинг ялтироқ башараси пайдо бўлади. Тавба, ялтироқ башара ҳам бўладими? Суҳроб қанчалик ҳайрон қолмасин, тасавурида Қораевнинг чехрасини аниқ гавдалантира олмасди. Миясида ялтироқ ва юмалоқ бош тасвири жонланади. На кўзи бор, на қоши, на қулоғи, на бурни. Фақат ўрадек оғзи кўринади.

Эҳтимол, илгари унинг афти Суҳробнинг тасавурида яхлит мавжуд бўлгандир — аниғини эслай олмайди. Бироқ «Қораев пора билан қўлга тушибди» деган гап чиққанидан сўнг фақат оғзию қоп-қора қўллари кўринадиган бўлди.

Аввалига Суҳроб бу гапга ишонмади. Йўғ-э, Аброр Қораев-а, шундай пухта одам қўлга тушадими? Олса олгандир, ахир, одамнинг оласи ичида, дейишади, лекин қўлга тушишига сираям ишонгиси келмайди кишининг...

Аброр Қораев шаҳар хўжалиги бўлимининг муҳбири бўлиб ҳурматли Мансур Муҳиддиновичга жондан азия божга эди.

Қораев муомала бобида, саранжом-саришталикда тенги йўқ бир киши. Етти яшарми, етмиш яшарми — ҳаммани «сиз» дейди. Салом қуюқ. Бола-чақадан тортиб холаваччаю тоғаваччалар ҳам қолмайди.

Бировга қаттиқ гапирганини ҳеч ким эшитмаган. Иши ҳам ёмон эмасди. Энг муҳими, қилган, қилаётган ишларини махсус дафтарчаларга аниқ қайд этиб борарди. Истаган пайтда ўз фаолияти ҳақида ана шу дафтарлар ёрдамида сермазмун, ҳеч қандай эътирозга ўрин қолдирмайдиган ёрқин нутқ сўзлай олади.

Суҳроб шундай саришта ҳамкасб билан ҳам чиқиша олмади.

— Сиз журналистикага адашиб келиб қолгансиз. Мақоллаларингизда ҳис йўқ, туйғу йўқ. Тарашага ўхшаган. Ғижирлайди.

Хушмуомала Қораев унинг гапидан заррача хафа бўлмади.

— Хўп, укажон, — деди қўлини кўксига қўйиб. — Бу танқидий мулоҳазалардан тегишли хулоса чиқарамиз. Лекин... Журналистикага келиш масаласи... Унчалик эмасдир-э, Суҳробжон. Энди... Ҳар бир жойга киши қанақадир сабаб билан келади-да. Биров адашиб, биров кимнингдир кўмагида, кимгадир таяниб...

«Ёмон эмас, — дея ўйлади Суҳроб, — менинг муҳаррир билан муносабатимга ишора қилляпти. Лекин бу қаёқдан биларкан? Мансур Муҳиддинович айтган бўлса керак».

...Суҳроб дорилфунунни битиргач, унга тоғдаги узоқ қишлоққа ўқитувчиликка йўлланма берилган эди. Шеър машқ қилиб, китоб чиқариш орзусида юрган Суҳроб шаҳардан кетишни истамади. Дардини диплом ишига раҳбарлик қилган профессор Аҳмад Муҳаммадиевичга ёрди.

— Майли, мен йўлланмани қайта кўриб чиқишларини илтимос қиламан, — деди домла. — Лекин бунинг учун аввал шаҳардан иш топиш керак.

Суҳроб отасини ишга солди. Отасининг шаҳар газетасининг муҳаррири билан ошначилиги бор экан, ўша киши билан гаплашди. Суҳроб адабиёт бўлимига кичик ходим бўлиб жойлашди. Орадан кўп ўтмай у ишга юборилиши керак бўлган райондан хат келиб қолди. Дорилфунундагилар қўлланмани ўзгартириб беришибди-ю, райондагиларни хабардор қилишмабди, ишга юборилганлар рўйхатида Суҳробнинг фамилияси ҳам ўтиб кетаверибди. Яна муҳаррир орага тушди. Қораев ана шуларга ишора қилляпти.

Шунақа пухта, принципал, ҳар қандай кишига қарши аниқ, рад этиб бўлмайдиган далиллар билан қуролланган киши — Аброр Қораев. Мансур Муҳиддиновичнинг энг ишончли таянчи, маслакдоши. Улардан муҳаррир ҳам ҳайиқибу турар, бу эса Суҳробни хуноб қилар эди. Нимага кўрқади шу тўнчалардан, тавба, деб жиғибийрон бўларди.

Ана шу одам пора билан қўлга тушибди. Тушиши ҳам роса кулгили, аҳмоқона бўлибди. Суҳробга воқеанинг тафсилотини ҳамма гапдан хабардор қорувул кампир Соҳиба хола айтиб берди.

— Бир куни, десанг, ҳамма тушликка чиқиб кетган пайт эди. Икки йигит келиб, «Бизларни Қораев чақирган», деб кириб кетишди. Кўнглим бир нарсани сезгандек бўлди. Товба, дейман, келиб-келиб тушлик пайтига чақирадимми? Орадан ярим соатча ўтди-ёв, бир маҳал Аброрқул чопиб чиқди. Орқасидан ҳалиги, Муҳиддиновичнинг ёрдамчиси Абдумутал. Бечора Аброрқул шошганидан кўча қолиб ҳовлига қараб чопди. Абдумутал ҳам ушламасга қўймайдиган чўти бор. Буларга не бало урди, кап-катта одамлар ёш боладай қувлашиб юрибди, деб ҳовлига чиқдим. Ҳалигилар ҳожатхонанинг эшиги олдида ёқама-ёқа бўлиб туришибди.

«Яхшиликча юр, — дейди Абдумутал, — бўлмаса ҳозир ҳамманинг олдида шармандангни чиқараман». «Хўп, укажон, ҳўп. Ёқамни қўйиб юбор», дейди Қораев. «Ҳой, бу нима гап, уялмайсизларми, икки бирдай бола-чақали одам ишхонада ёқалашиб юргани. Ўзи нима бўлди, кимдан ўтди», десам, Абдумутал тушмагурнинг авзойи бежо. «Аралашманг, хола, боринг, ишингизга боринг», дейди. Шу

кўйи иккови сургаклашиб Абдумуталнинг хонасига қайтиб киришди. Менам анойилардан эмасман. Секин орқаларидан бориб, берироқдан қулоқ солдим...

Абдумуталнинг хонасидан бояги икки йигитдан бирининг овози эшитилибди.

«Кеча кечкурун бу киши (Аброр Қораев) ошхонамизга кирган эдилар. Мен икки хўрандага шўрва, ош сотдим. Орқада бу киши турган экан. Тўсатдан: «Қани, қайта ҳисобла», деб қолдилар. Кейин ҳалиги хўрандаларнинг олдида ўзлари ҳисобладилар. Мен адашиб, бир ярим сўм ошиқча олибман. Кейин бу киши ҳужжатларини кўрсатиб, акт туздилар. Бояги хўрандаларга қўл қўйдирдилар. Мен кечирим сўрадим, ялиндим. Шунда бу киши: «Эртага кабинетимга бор, гаплашамиз», дедилар. Кабинетларида: «Бу актининг баҳоси уч юз сўм», дедилар. Чўнтагимда икки юз сўм бор эди. Мен қолганини кечкурун олиб келаман, деб ўша икки юзни бердим».

«Шунинг ҳаммасини ёздингизми? (Бу — Абдумуталнинг овози.) Қўл қўйдингизми? Сиз ҳам шу гапларни тасдиқлайсизми?»

«Ҳа, тасдиқлайман. Мана, ёзиб қўл қўйдим», дебди иккинчи йигит.

Яна Абдумутал: «Мана — пул. Унда Қораевнинг бармоқ излари бор. Акт ёзилди. Энди бу ҳужжатларни прокурорга топширамиз».

Шу пайт Қораевнинг йиғламсираган мулоийм товуши эшитилибди.

«Жон ука, бир умр хизматингизни қилайин. Хатога йўл қўйдим. Кечиринглар. Саккиз боламни тирик етим қилманглар!»

Абдумутал гапни қисқа қилибди: «Тамом, узрни энди прокурордан сўрайсиз. Шу!»

Кейин Соҳиба хола дарров изига қайтибди. Гапларнинг давомини эшитолмай қолибди...

Давомини орадан ўн кунлар ўтгач, Абдумутал қизишиб, асабийлашиб айтиб берди.

— У-ку аблаҳлик қилди, мен-чи? Мен шунчалар кўрмидим, гўлмидим? Нега дарҳол прокуратурага кўнғироқ қилмадим? Нега ҳужжатларни дарров топшириб юбормадим? Сира ақлимга сиғдиrolмайман. Минг лаънат шу истиҳола, андиша деган нарсаларга! Мансур акага бир оғиз айтай, ҳар ҳолда раҳбар одам, деган ўй миямга қаёқдан ҳам келди? — Нима бўлди ўзи? Бир бошдан гапиринг-чи.

Абдумутал қизиққон, лекин софдил йигит эди. Сухроби уни ич-ичидан эъзозлаб, яши кўриб юрарди. Абдумутал ҳам Сухробни ўзига яқин олар, сир яширмас эди. Унинг ҳикояси Сухроб Соҳиба холадан эшитган гапларга бир қадар аниқлик киритди.

Ошпаз йигит ошнаси билан Қораевнинг олдига бораётиб, даҳлизда Абдумутални учратишади. Ошпазнинг ошнаси уни танир экан. Бир пайтлар футбол секциясида танишишган экан. Абдумутал ҳам уни таниб, сўрашади. Шунда ҳалиги йигит: «Кабинетингизга кирайлик, гап бор», дейди. Киришади. Қисқаси, йигит Абдумуталнинг олдида қолади, ошпаз Қораевга пулни олиб кириб бериб чиқади. Кейин уювлари бирга бостириб боришади. Қораев юлқиниб кабинетдан қочиб чиқади. У пулни йўқ қилмоқчи бўлади, аммо йўқ қилишга улгурмайди.

— Шуларни редакторга айтмадингизми, ахир?
— Қайси каллам билан шу Мансур акага айтибман-а. Эҳ!

— Нима, у киши қаршилиқ қилдими? — дея энсаси қотиб сўради Сухроб.

— Қаёқда! Қайтага мени роса алқади: «Боплабсиз,

у виждонсизнинг иш. Қирини менинг ўзим ҳам анчадан бери пайқаб, қўлга туширмоқчи бўлиб юрувдим», деди.

— Кейин-чи, кейин?

— Кейин актни, ошпаз йигитлар берган тушунтириш хатларини, пулни қўлимдан олдилар. «Мен ўзим буни шаҳар бош прокурори орқали расвосини чиқараман, лекин сиз ҳозирча ҳеч кимга ҳеч нарсани гапириб юрманг, идорамиз шаънига яхши эмас», дедилар. Мен галварс лаққа ишонибман.

— Кейин-чи?

— Э, нима кейин, кейин. Кейин тамом бўлди ҳаммаси. На ҳужжат бор, на пул. Орадан уч кун ўтгач, ҳалиги ошпаз йигит олдимга келиб, «Ака, энди гап чиқариб юрмайлик, ҳаммаси ҳал бўлди», дейди. «Қанақасига ҳал бўлади, калла борми сенда ўзи», дедим. «Калла бор, — дейди аҳмоқ. — Туя кўрдингми, йўқ. Ҳеч кимга ҳеч қанақа пул-мул берганим йўқ, вассалом!» Вой аблаҳ-эй! Кўзини лўқ қилиб, тонди. Ётиғи билан суриштирсам, Мансуржон акамиз ҳужжатларни мендан олибдию Қораевга берибди. У ошпазнинг олдига бориб, кўз ўнгига актларни йиртиб ташлабди. «Мана, кўрдингми, — дебди у, — энди ҳеч қанақа ҳужжат ҳам, гувоҳ ҳам йўқ. Пул эса — чўнтагимда. Агар ғиринг дейдиган бўлсанг, тухматчи деб қаматтириб, изингни қуритиб юбораман. Эсинг борида тилингни тий. Ошнангга ҳам, Абдумутал акангга ҳам айт. Қуруқ гап билан қўлларингдан ҳеч нарса келмайди». Ана шунақа гаплар, ошна.

Сухробнинг жони ҳалқумига келди. Бу қандай гап? Муттаҳам қўлга тушса-ю, унга кимлардир хомийлик қилса!?

— Пулнинг рақамларини ёзмагандиларингми?

— Ёзганда ҳам ҳеч гап чиқмасди. У пулни ўша куниеқ йўқ қилиб юборган бўлиши мумкин.

— Ахир, уч кишининг гувоҳлиги наҳотки инobatга олинмаса?

— Билмадим. Лекин ошпаз йигитни жуда қаттиқ кўрқитишган. У ҳеч балони бўйнига олмайди. Ошнаси менга тиниш-у, лекин барибир унгаям «билмадим дедим — қутулдим», яхши-да.

— Муҳиддинов нима дейди?

— Нима дерди. Идорамиз шаъни унга менинг шахсий муваффақиятимдан кўра қадрлироқ эмиш.

— Оббо, виждонсиз-эй!

Сухроб муҳаррирга айтиб, бу масалани қайтадан қўзғамоқчи бўлди. Лекин энди бефойда эканини биларди. Шундай бўлса ҳам, бир сафар кириб гап очди.

— Қўлингга бирор далил-исбот йўқ экан, ўзинг аҳмоқ бўлиб қолаверасан, — деди Расулжон Ҳакимович. — Устига устак, тухматчи деган «унвон» ҳам орттириб оласан. Муҳиддиновга ўхшаган одамлар билан ҳазиллашиб бўлмайди. Бунақалар жуда хавфли.

Сухробга муҳаррирнинг ортиқча эҳтиёткорлиги, муросазлиги алам қилди.

— Расулжон ака, нимага сиз шу одамдан кўрқасиз-а? Ахир, сиз идора бошлиғисиз. У бир тўнка-ку. Муҳаррир бошини сарак-сарак қилиб ғамгин жилмайди:

— Эҳ, Сухроббой, ёшсан, ука, ёшсан. Ҳали ҳеч балога фаҳминг етмайди. Ўзи асли сени ёш дейишим ҳам нотўғри. Лекин мулоҳазаларинг болаларга хос. Қизиқонлик билан ҳеч нарсага эришиб бўлмайди.

Сухроб Расулжон Ҳакимовичнинг олдидан руҳи тушиб чқиди. Шу-шу Аброр Қораев воқеаси хонимлар оғзида қуруқ афсонага, хангомага айланиб

қолди. У эса ўша-ўша хушмуомала, саранжом, саришта, пухта...

10

Тушкун кайфиятда яна хиёбон сари йўл олди. Бояги олифтанинг ҳақоратиданми, оқшом салқиниданми вужуди титрарди. Умирида биринчи марта ўзини хўрланган, ҳақоратланган кишидек ҳис қилди. Кўнгли бузилди. Томоғига аччиқ бир нарса тиқилди. Унсиз йиғлай бошлади. Кўз ёшлари лабларини ачиштирарди. Кўнгли озиб кетди. Эрталабдан бери туз тотмагани эсига келди. Яна ўриндиқлардан бирига ҳолсиз ёнбошлади. Шу кўйи узоқ йиғлади. Кўзларининг ёши қуриб кетди. Боши хумдек шишиб, ёрилай дерди.

Қоронғилик қуюқлашди. Кечки салқин баданини жунжиктирди. Одмигина камзулининг ёқаларини кўтариб қунишди. Бундай ётаверса бўлмас. Бу аҳволда ётаверса, ўлиб қолиши ҳеч гап эмас. Кетиш керак бу ердан. Қаёққа боради? Уйгами? Йўқ, йўқ! Ютиб, еб юбораман, деб ҳувиллаб ётган қоронғи уйга бора олмайди. Бўм-бўш уй зулматда унинг бошига жамики чалкаш таассуротлар ёпирилиб келаверади. Нодиржоннинг маъсумлик, таъна ва надоматга ўхшаган мавҳум маъно қотиб қолган чехраси... Бу чехра қаршисига Сухроб ўзини қўярга жой тополмай қолади. Шу пайтгача тирик юргани, қачонлар ит азобида ўлиб кетмагани учун афсуслар чекади.

Эҳ, тоға, тоғажон, минг карра ҳақ экансиз. «Ўзини енга олмаган одам бировни енгишига йўл бўлсин».

Тоғаси дала қоровули эди. Совхознинг ғаллазорларини қўриқларди. У ўзини қишлоқдаги энг ақлли, энг софдил ва беозор, шунинг учун ҳам энг кучли одам санар эди.

«Кучли одам ҳеч кимга озор бермайди, — дерди тоғаси, — чунки барибир у ҳаммадан кучли. Бунга исботлаб, рўқач қилиб ўтиришининг ҳожати йўқ. Заиф одам эса доимо ўз заифлигидан қутилишга, одамлар кўзига ҳеч бўлмаганда бир мартагина кучли бўлиб кўринишга уриниб яшайди».

Тоғаси ўзича файласуф эди.

«Сен менга тортдинг, Сухробжон, — дерди тоғаси. — Шер жиян тоғасига тартади. Нимжонман, паканаман, ориқман деб кўнглингни чўктирма. Одамнинг кучи юрагида бўлади. Не-не девқомат барзангиларни кўрдим. Девдай бесўнақай, филдай кучли паҳлавонларни кўрдим. Чумчуқ пир-р этса, юраклари шир-р этади. Ҳа, ҳа, жияним, одамнинг қуввати юрагида бўлади. Одамлар дoston қилган Алпомиш ҳам, билсанг, сен билан бизга ўхшаганлар юрагининг суврати аслида».

Тоғаси табиатан шоир эди.

«Менга тортдинг, жияним, ишқилиб тақдиринг ўхшамасин», дерди у доим.

— Тоға, наҳотки ўтган умрингизга ачинмасангиз? Ахир, уйланишингиз, бола-чақа қилишингиз мумкин эди-ку? Ҳалиям кеч эмас. Наҳотки ортингизда зурёд қолишини истамасангиз?

— Ҳай, жияним-ай! Шоирман дейсан-у, ёш бола-нинг гапини гапирасан-а? Шу гапни ким айтсаям, сен айтмаслигинг керак эди. Мен умрим давомида ҳақ эканимни ҳеч кимга тушунтиришга, исботлашга уринганим йўқ. Чунки одамларга минг тушунтирма, барибир ўзлари билгандан қолмайдилар. Тушунадиган одамларга эса бунга исботлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ сираям!

Тоғасининг қисмати — ҳам кулгили, ҳам мунгли бир эртақ. Бу эртақни қишлоқда, боринги, икки тоғ орасида билмаган, боласига, дўстига, биродарларига айтиб бермаган одам йўқ ҳисоби. Кимдир бу эртақни кулиб, кимдир йиғлаб айтган. Зеро, бу эртақ юракдан кулиб, қувониб айтса ҳам, эзилиб, йиғлаб айтса ҳам арзигулик бир эртақ.

Шодмон туякашнинг ўғли Мавлон полвон уйлари-нармиш, деган гап тарқалдию қишлоқда ҳамманинг тинчи йўқолди. Ахир, ҳазилакам воқеа эмас. Қишлоқнинг обрўйи, елкаси ерга тегмаган, кўпқари чопиб улоқни бировга олдирмаган Мавлон полвон уйлари-япти? Хўш, кимга? Қайси бир пешонаси ярқираган қиз тушаркан полвоннинг қўрғониға. Ўзиям қўрғон-мисан қўрғон-да: Мавлоннинг ўзи ёнига жўраларини олиб, ёз бўйи ишлади. Деворини тўрт пахса қилиб урди. Пахсасиям манаман деган пахсакаш икки йилда уролмайдиган йўғон, пишиқ пахса бўлди. Қўрғон ичига ҳар қайсиси ўн бир болорли икки уй, бир даҳлиз бино қилинди. Вассасини Нурободнинг энг машҳур устаси Отамбой уста терди. Полвоннинг бир оғиз сўзи билан ўн тош йўлдан, қилиб турган ишини ташлаб келди. Ахир, ҳазил эмас. Уй кимсан Мавлон полвонники. Уни суймаган, алқаманган, у билан фахрланмаган одам йўқ бу атрофларда.

Даштликлар кўп йиллардан бери қиз чиқариш, ўғил уйлаш тўйида кўпқари бермайдиган бўлишган. Бунақа тўйларда кураш ҳам қилмай қўйишди. Аммо Мавлон полвоннинг тўйида шу анъана бузиладиган бўлди. Орзу-манд марҳум Шодмон туякашнинг кампири Ризвон холахон, бахтиёр қайнота Холмирза мерган ҳам бутун чўл улусларини чорлаб кўпқари қиладиган бўлишди. Ахир, бунақа тўйлар юз йилда бир бўлади.

Тўймисан тўй бўлди ўзиям! Қирқ қулоқли қозонлар осилди. Тантанаси болаларнинг хўроз уриштириши, қулоқчўзмасидан бошланиб кураш, кўпқарига уланди. Охири туя уриштириш билан тугади. Кўпқарисига Қизилқумдан беш юз отлиқ келди. Томдиннинг қозоғиyo Қоракўлнинг туркмени, Сентобнинг тожигиyo ўзимизнинг даштли ўзбеклар. Бўлди кўпқари, бўлди пойга! Солимнинг охири... Холмирза мерганнинг бултур олган мотоцикли бўлди.

Лекин...

Лекин...

Эҳ, сира тил бормайди айтишга...

Лекин тўйнинг охири кўнглисиз тугади. Келин бўлмиш Зуҳра қиз чимилдиққа кирадиган кеча қочиб кетди.

Жувонмарг бўлгур Қоратов томондан бир йигит билан кўнгли беришган экан. Отасига худонинг зорини қилибди, суйганим бор, деб. Ота кўнмабди. Суйганингни боши тилладан бўлса ҳам Мавлонбойнинг оёғига тенг эмас, дебди. Мавлонга тегмасанг кўр бўласан, дебди.

Келиннинг ким билан, қаёққа қочгани шу кунгёқ маълум бўлди. Янгасига айтиб кетган экан қиз қўрғур.

Қишлоқнинг бўз йигитлари қайнагандан қайнади-ку энди. Ким ҳозироқ қувишга тушмоқчи, ким Қоратовга учиб бориб, ношукр қизни тақимга босиб келмоқчи, ким сочидан судратмоқчи.

Маслаҳат шу бўлдики, Холмирза мерганнинг ўзи ўн отлиқ билан қизини қайтариб келиб Мавлоннинг чимилдиғига соладиган бўлди. «Шундай қилмасак, Мавлоннинг ориятига яхши иш бўлмайди — деди мерган. — Бизнинг иш — қизни қайтариб келиб Мавлонга топшириш. Кейини ўзига ҳавола. Хоҳла-

са — хотин қилсин, хоҳламаса — чиқариб теракка оссин. Ихтиёр уники. Биз қизимизни фотиҳа ўқиб топширганмиз.

Отлиқлар шитоб билан чўлга отилишди. Аммо Мавлон полвоннинг ҳайқирғи уларни йўлдан қайтарди.

— Тўхтанг! Тўхтанг, оғайнилар! — деди Мавлон голвон. — Минг раҳмат сизларга. Мавлон деган бир сағирнинг орияти учун қўйганингизга минг раҳмат! Оғажонлар, укажонлар! Мен Зухраойни болалигимдан суйиб эдим. Олсам шуни оламан, шуни олмасам бошқани олмайман, деб эдим. Мана, Зухраой бошқани суйган экан, не қиламиз, не чора. Олдига оқ кун тушин! Энди у суйганига хотин бўлди. Мавлон полвон бировнинг чимилдиғига кирмайди. Бировнинг хотинини тортиб олмайди, оғалар. Мавлон полвон хотин олмай ҳам яшайверади. Хотинсизга бало келса — шунга келади!

Ҳа, у худди шундай деди. Буни бутун қишлоқ эшитди. Узоқ-яқиндан келган меҳмоннинг бари эшитди. Бечора онаси уввос тортиб йиғлади. «Гапингни қайтиб ол, болам. Тавба қилдим, де. Бу дунёдан ҳеч ким ёлғиз ўтмаган», деди. Аммо Мавлон полвон бошқа гапирмади...

Шу-шу, ҳар куни эрта тонгда кўк чавқарига миниб, ч тозини — оққуш, кўкқуш, қорақушни эргаштириб, қир ошиб Мавлон полвон тушиб келади. Ёз тунларини қирда — ғаллазорда ўтказади. Қоровуллик қилади, ов овлайди. Кўнглини хушлаб юраверади.

— Мен ўзимни енгдим! — деган эди тоғаси. — Ҳолбуки, бу жуда қийин. Аммо мен ўзимни енгдим. Аслини олганда, одам ўзини енга олиши керак. Ўзини енга олмаган одам бировни енга олмайди...

— Сендан биргина илтимосим бор, жиян, — деган эди яна бир гал тоғаси. — Шуни, агар иложини тополсанг, эсингда тут: бу дунёга кимлар келиб кетмайди; одамман деганда орият бўлиши, лозим бўлганда у орият учун ўлиши керак. Мен сенга иродали бўл, ўзингни қўлга ол, деб қуруқ насиҳат қилмоқчи эмасман. Бунинг фойдасиям йўқ. Насиҳатим битта — ориятингни йўқотма, номусингни сақла.

Отангнинг, онангнинг хотираси ҳурмати, менинг илтижоларим ҳурмати, йигитлик шаънингни ер билан битта қилма! Шунчаки, Сухроб бўлганинг учун эмас, бизнинг ишонганимиз, ёлғизимиз — Сухроб бўлганинг учун.

«Масжид деворига терилган тош, энди оддий тош эмас, масжиднинг тоши».

Ким айтган бу гапни? Нима демоқчи бўлган экан, бу билан? Умуман, масжид тошининг тоғасининг гапларига нима алоқаси бор?

Тоғаси ҳам бўм-бўш ҳовлидаги қари қайрағоч каби қорайиб, мунғайиб қолди.

«Ўзини ўзи маҳв этган, абжақ қилган одам...»

— Сизга бир воқеани айтиб бермоқчиман, — деди бир куни Сухроб Мансур Муҳиддиновичга, — Худди сиз шуғулланадиган мавзуга тегишли. Хоҳланг — қисса қилинг, хоҳланг — ҳикоя ёзинг.

— Қани, қани, эшитайлик!

Сухроб тоғасининг кечмишини сўзлаб берди. Аммо воқеа тоғаси ҳақида эканини айтмади.

— Қизиқ... қизиқ... Ибратли воқеа экан. Аммо лекин... биринчидан, нега ўзингиз ёзмайсиз?

— Мен ёзишга уриниб кўрдим, — деди Сухроб, — лекин сира қўлим келишмаяпти.

— А-ҳа! Иккинчидан, бунга ўқувчини ишонтириш қийин... Учунчидан, буни умуман мардлик, қаҳрамонлик дейиш... қандай бўларкан? Эҳтимол, ўша полвон йигит асли мижози суст, ўйланишга ноқобил йигитдир. Келиннинг олиб қочиши унинг учун бахтли тасодиф, айна муддао. Полвон бу тасодифдан ўз шуҳратини орттириш учун фойдаланиб қолгандир. Қалай?

— Қаранг-а! Бу ёғини ўйлаб кўрмаган эканман! — Сухробнинг алами олти бўлиб кетди. «Аҳмоқ бўлмасанг, келиб-келиб шу одамга гап уқтирасанми?»

— Ҳа-а-а! Масаланинг бу томонлариям бор-да, Сухробжон! Сизам лекин... одамни жуда синайсиз-да-а? Аммо-лекин, бизам кўп унақа анойилардан эмасмиз.

Охири журналнинг келгуси соннда

Самарқандлик ёш ёзувчи Ҳабиб Темировнинг мазкур қиссасини ўқиб, кечиктирмай журналхонлар ҳукмига ҳавола этишни лозим топдик. Аввало, асарнинг мавзуси долзарб — партия ва ҳукуратимизнинг ичкиликбозликка қарши чиқарган махсус қарори талабларига ҳамоҳанг. Қолаверса, муаллиф бу масалани енгил-елпи ҳал қилмайди, балки ичкиликнинг зарарли оқибатларини қаҳрамоннинг мураккаб тақдири орқали, «ичдан» кўрсатади. Асарнинг бош қаҳрамони Сухроб Туробов турмушнинг айрим икир-чикирлари қаршисида ожизлик қилиб қўяди — ича бошлайди. Бора-бора ичкиликка муқкасидан кетади, ҳатто, «ичиш гуноҳ эмас, муҳими — яхши одам бўлиш» деган фалсафа ҳам тўқиб олади ўзига. Шу билан бирга, қалбининг туб-тубида бир ёруғ нур ҳам яшайдик, бу нур уни ҳамиша — дастлаб сустроқ, кейин дадил-дадил — тўғри қадам босишга, тўғри фикрлашга рағбатлантириб туради. Ёзувчи учун муҳими ҳам — ана шундай нурнинг мавжудлиги. Сиз, азиз журналхон, мазкур қиссада ичкиликка берилган бир шахснинг аста-секин ўзидаги ўша иллатни енгил жараёнини кузатасиз, қаҳрамон қалбидаги нурнинг таъсирини қалбан ҳис қиласиз.

Қисса фақат ичкиликка қарши ёзилган, десак, бирёқлама хулоса чиқарган бўламиз. Ёш ёзувчи ниятларининг уфқи бирмунча кенг; бунга асарни тўлиқ ўқиб чиққанингизда ишонч ҳосил қиласиз, деган умиддамиз.

Мухаммад
Юсуф

ҲАЛИМА ЭНАМ АЛЛАЛАРИ

(ДОСТОН)

«...Болаликнинг кишлари совук бўларди... Гоҳида, ҳафта-лардай узун оқшомларда укаларим билан сандал атрофида тикилишиб, Ҳалима энам аллаларини тинглардик. Ҳалима энам айтган аллаларга исинар эдик. Орадан қанча сувлар оқиб ўтди, Ҳалима энам — Момо Турсун ҳозир 90 ёшда, Марҳаматда яшайди. Аммо алла айтмайди, «айтсам, уйимга уруш кириб келаётгандай бўлади. Энди сизлар айтинглар», дейди Ҳалима энам. Болалик, узун киш оқшомлари... Ўша аллаларнинг сеҳрли оҳанглари кулоғимга қаттиқ ўрнашиб қолган экан. Бу оҳанглари энди ҳеч қачон унутолмасам керак. Умри узоқ бўлсин Ҳалима энамнинг...»

МУАЛЛИФ

I

Хўмрайса кўк хўрсинар.
Кулмаса кун чиқмайди.
Эл йиғласа, эр йигит
От устида ухлайди.

Эл йиғласа, эр йигит
Кенг жаҳонга сиғмайди.
Ёв кўксини ўртаган
Дод устида ухлайди.

Қилич унга ўтмайди,
Ўқлар уни йиқмайди.
Йиқилса ҳам бағри қон —
Ёв устида ухлайди...

Пичир-пичир қилманглар,
Қиқир-қиқир кулманглар.
Ҳа, энаси айлансин,
Ботирларим, ухланглар.

II.

Уни қаранг, от ўйнатиб,
Навқар тўла қўлтиги.
Эргаши понсод келади,
Елкасида милтиги.

Эргаш понсод, бери кел,
Гижинглатиб отингни.
Уйинг куйгур, тошбағир,
Чолимни сен отдингни?..

Бир кун юлиб оларман,
Эргаши, қора юзингни.
Ўғилларим улғайса,
Ўйдирарман кўзингни.

Қизил аскар, кел тезроқ,
Босмачининг зулмидан,
Босмачининг измидан
Халос бўлсин эл тезроқ...

Пичир-пичир қилманглар,
Қиқир-қиқир кулманглар.
Ҳа, энаси айлансин,
Ботирларим, ухланглар.

III

Уни қаранг, уни қаранг.
Маҳаллада энг «фаранг»,
Энди келар Тўхтовуш,
Оёғида кўк ковуш.

Тўхтовушни сайратмай,
Танга ташланг қўлига.

Чиқариб қўйинг етаклаб
Мингтепа¹нинг йўлига.

Бориб бозор айланиб,
Томоғи сал мойланиб,
Қайтиб келсин Тўхтовуш,
Оёғида йўқ ковуш...

Тўхтовушнинг уйи йўқ —
Ёқиб кетган босмачи.
Тўхтовушнинг чоли йўқ —
Чопиб кетган босмачи —
Кўк рўмолни бошига
Ёпиб кетган босмачи.

Пичир-пичир қилманглар,
Қиқир-қиқир кулманглар.
Ҳа, энаси айлансин,
Ботирларим, ухланглар.

IV.

Олисларда от кўрдим,
Ғирот экан, қарасам.
От устида ўспирин
Саллот экан, қарасам.

Саллот бола исмини,
Шербек экан, сўрасам.
Камбағалга жонини
Берган экан, сўрасам.

Томлардаги қизғалдоқ,
Байроқчага ўхшайди.
Қизил аскар қишлоққа
Босмачини қўймайди.

¹Мингтепа — Марҳаматнинг эски номи.

Эргаш понсод, тоққа қоч,
Кунинг битиб бородур.
Юртга зуғум қилганнинг
Икки юзи қародур...

Пичир-пичир қилманглар,
Қиқир-қиқир кулманглар.
Ҳа, энаси айлансин,
Ботирларим, ухланглар.

V.

Қатор-қатор сағана —
Бойўғлизор сағана.
Борай десам, ётишар
Боболарим ағанаб.

Бу дунёда кимим бор,
Бир кўришга кўнелим зор.
Сўрай десам, ётишар
Момоларим ағанаб.

Аламзада кўнелимни —
Куйлаб зада кўнелимни
Ёрай десам, ётишар
Уғоларим ағанаб.

Ой нурида ханжардек
Ялтирайди жилғалар.
Аждодимни эласам,
Бўғзимга жон сирғалар...

Пичир-пичир қилманглар,
Қиқир-қиқир кулманглар.
Ҳа, энаси айлансин,
Ботирларим, ухланглар...

VI.

Ёмон бўлди, ёмон бўлди,
Бир жангки беомон бўлди.
Юртинг уруш майдон бўлди...
Ухла, болам, ухлай олсанг.

Тупроқ учиб, осмон бўлди,
Осмон чўкиб, пайҳон бўлди,
Юлдузлар ҳам ҳайрон бўлди,
Ухла, болам, ухлай олсанг.

Осмонда ой тўлмай қўйди,
Офтоблар ҳам кулмай қўйди,
Акангдан хат келмай қўйди...
Ухла, болам, ухлай олсанг.

Ҳамма бир тан, бир жон бўлди,
Бир-бирига дармон бўлди,
Утиб бўлмас ўрмон бўлди,
Ухла, болам, ухлай олсанг.

Вагон-вагон қорахатлар,
Бағрим тўла жароҳатлар,
Кўзни тешир важоҳатлар...
Ухла, болам, ухлай олсанг...

Турди отанг, ётди отанг.
Чопди отанг, отди отанг,
Кизил қонга ботди отанг,
Бобонгни уйғотди отанг...
Ухла, болам, ухлай олсанг.

Оналар ўй суриб кетди.
Томоқлари қуриб кетди.
Алла тинглаб бари бола,
Бешигидан туриб кетди.
Ухла, ўғлим, ухлай олсанг.

VII.

Чимилдигу чимилдиқ,
Тортилдию йиғилди,
Кимнинг қоши уюлди —
Озодахон келиннинг.

Осмондаги қалдирғоч,
Уқ тегмасин тагин, қоч,
Панадан куйлаб кўнелин оч
Озодахон келиннинг.

Ажриқ қучган анғизман,
Сувга тушган ялпизман,
Топган гапи: ёлғизман —
Озодахон келиннинг.

Тупроқ дала йўлида,
Борар-келар, ўйида,
Бир сурат бор қўлида
Озодахон келиннинг.

Тугилади мушлари,
Фронт кезар ҳушлари,
Тутқич бермас тушлари
Озодахон келиннинг.

Сувга чиқса бекаси,
Силкинади елкаси,
Тўлмайди ҳеч кўзаси
Озодахон келиннинг.

Кўзларига дунё тор,
Сандиғида бир хат бор,
Бир қишлоқдан сир хат бор —
Озодахон келиннинг...

Пичир-пичир қилманглар,
Қиқир-қиқир кулманглар,
Ҳа, энаси айлансин,
Ботирларим, ухланглар.

VIII.

Ботир ўғлим, қайдасан,
Ҳеч қўл етмас жойдасан,
Тўхтасинжон¹, айланай,
Сувга чўккан, болам-эй...

Қодир ўғлим, қайдасан,
Шарқираган сойдасан,
Тўхтасинжон, айланай,
Сувга чўккан, болам-эй...

Тинмас онанг нолиши,
Сув ўтлари болиши,
Тўхтасинжон, айланай,
Сувга чўккан, болам-эй...

¹Совет Иттифоки Қаҳрамони Тўхтасин Мирзаев танки билан Днепрга чўкиб кетган.

Тупроқда жой йўқмиди,
Қирғоқда жой йўқмиди,
Тўхтасинжон, айланай,
Сувга чўккан, болам-эй...

Дарёга бош эгайми,
Сувларга қон йиғлайми.
Тўхтасинжон, айланай,
Сувга чўккан, болам-эй...

Марҳаматда тугилган,
Днепруга кўмилган.
Тўхтасинжон, айланай,
Сувга чўккан, болам-эй...

Пичир-пичир қилманглар,
Қиқир-қиқир кулманглар,
Ҳа, энаси айлансин,
Ботирларим, ухланглар.

IX.

Кўкка қаранг, кўк доим
Бир қўшиқни куйлайди:
Марҳаматлик дўстига
Хиёнатни билмайди...

Марҳаматлик ёвни ҳам
Елкасидан отмайди.
Отиб ботир аждодин,
Рухини қонатмайди...

Ерга қаранг, момо ер
Бир қўшиқни тиндирмас:
Бу эл қизи қошига
Ўсма қўйса — билдирмас.

Бу эл қизи ёрини
Кутар қирқ йил тўлгунча.
Қирқ йил кутар, сўнг тагин
Кутаверар... ўлгунча...

Пичир-пичир қилманглар,
Қиқир-қиқир кулманглар.
Ҳа, энаси айлансин,
Ботирларим, ухланглар.

X

Хушхабарчи чироғим,
Тинмас темир оёғим,
Синмас темир оёғим,
Ўғлимдан хат келтиргин.

Мен боламдан йироқман,
Интизорман, илҳақман.
Бир хабарга муштоқман,
Ўғлимдан хат келтиргин.

Чопиб чиқай йўлингга,
Бир ўпай тоқ қўлингдан,
Би-ир ўпай соғ қўлингдан,
Ўғлимдан хат келтиргин.

Бугун яна кўрдим туш:
Кўкраклари қон эмиш,
Қўйлаклари қон эмиш...
Ўғлимдан хат келтиргин.

Жанг қизиган он эмиш,
Турган эмиш қўли мушт.
Қачон тугар бу уруш?..
Уғлимдан хат келтиргин.

Норимдан-ку кўнглим тўқ,
У тик кечар олов-ўқ,
Лекин нега хабар йўқ?..
Уғлимдан хат келтиргин.

Алпим, марди майдоним,
Элга кўкси қалқоним,
Менинг Сайдахматжоним,
Уғлимдан хат келтиргин...

Пичир-пичир қилманглар,
Қиқир-қиқир кулманглар,
Ҳа, энаси айлансин,
Ботирларим, ухланглар.

XI.

Уруш бормоқда, уруш.
Ой бўлсанг ҳам кўкдан туш.
Кани, бўл-э, тонг, ёриш,
Райим раис келяпти.

Тутлар, силжиб йўл беринг,
Ҳорма, деб бир ҳол сўринг.
Толлар, суяб қўл беринг,
Райим раис келяпти.

Тўкилинг, ғўзабарглар.
Пахта туғинг, кўсаклар.
Пахта туғинг, кессаклар,
Райим раис келяпти.

Беҳаловат, бетинлар,
Жони қаттиқ метинлар.
Турунлар-э, хотинлар,
Райим раис келяпти!..

Пичир-пичир қилманглар,
Қиқир-қиқир кулманглар,
Ҳа, энаси айлансин,
Ботирларим, ухланглар.

XII.

Отангдан қорахат олдим.
Ҳеч битмас жароҳат олдим.
Энди қайдан тоқат олдим...
Ухла, болам, ухлай олсанг.

Ғаним пойлар эшигингда,
Жонинг пойлар эшигингда,
Илон йўнар бешигингда...
Ухла, болам, ухлай олсанг.

Мен кун бўйи қўш тортаман,
Тош тўкаман, тош ортаман,
Ёш тўкаман, ёш артаман...
Ухла, болам, ухлай олсанг.

Қизил вагон, узун вагон.
Тутун қилиб изин вагон,
Борар тикиб кўзин вагон,
Ухла, болам, ухлай олсанг.

Кўкда қаро булут кўрдим,
Бағри яро бургут кўрдим.
Кўзида гина, йўғит кўрдим...
Ухла, болам, ухлай олсанг.

Суйиб исминг Санжар дедим,
Қайсар дедим, ўжар дедим.
Ёстиғинга ханжар қўйдим...
Ухла, болам, ухлай олсанг.

Онанг хаёл суриб кетди,
Томоқлари қуриб кетди.
Нега чўчиб туриб кетдинг?..
Ухла, болам, ухлай олсанг.

XIII.

Кўчамизда кун кулди,
Ўтди хавфу хатарлар.
Берлинга қувиб кетди
Ёвни ботир аскарлар!..

Берлин йўли узоқдир,
Борар сўнги оғир жанг.
Тўнғиз Гитлер, қалайсан,
Тўнғиз Гитлер, ҳолинг танг!..

Офтоб теккан айвоним,
Хўрсилади, вой жоним.
Гўжа ичган, «бой» жоним,
Балчиқ кечган лой жоним...

Бўғзим тинсин-э, жоним,
Кўзим тинсин-э, жоним.
Бу кунларни унутсам,
Бўйним синсин-э, жоним!..

Пичир-пичир қилманглар,
Қиқир-қиқир кулманглар,
Ҳа, энаси айлансин,
Ботирларим, ухланглар.

XIV.

Уруш тамом бўлди-ю,
Тинмади бир жонларим.
Кийнайсиз, гап уқмайсиз —
Тўққизтасиз, болларим.

Қим келди деб, бўйлайсиз,
Бўлди десам, қўймайсиз.
Карнай бўлиб, йиғлайсиз —
Тўққизтасиз, болларим.

Усал бўлди жонларим,
Сўғал бўлди — ҳолларим.
Бир сандалга сиғмайсиз —
Тўққизтасиз, болларим.

Бу ҳовлида энди энг
Каттасиз, энг каттангиз.
Ҳам акасиз бизга ҳам
Отасиз энг каттангиз...

Пичир-пичир қилманглар,
Қиқир-қиқир кулманглар,
Ҳа, энаси айлансин,
Ботирларим, ухланглар...

Кибриё Қаҳҳорова

Чорак аср ҳамнафас

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Абдулла Қаҳҳор
ҳақида хотиралар

V

ойлик ва имон, одатан, бир-бирининг заволи. Ижодкорнинг имони бутун бўлиши керак. Афсуски, бойлик изидан қувиб, истеъдодини ўткинчи ҳавасларга қурбон қилган ижодкорлар ҳам адабиёт тарихида учрайди. Абдулла Қаҳҳор бу масалада

ўзларига нисбатан ниҳоятда қаттиққўл эдилар.

Кинорежиссёр Латиф Файзиев «Синчалак» повести асосида фильм яратмоқчи бўлдию одатдагидек, мен бориб киностудиянинг ўша вақтдаги бош муҳаррири шоир Туроб Тўла билан саккиз минг сўмга шартнома тузиб келдим. Қоидага кўра, повесть экранлаштирилса — беш минг сўм, у ёқ-бу ёғи ўзгартирилса — саккиз минг сўм тўланар экан. Улар фильмнинг номини «Синчалак» деб атамаслик шартини қўйишди. Мен уйга келиб, масаланинг «қалтис» томонини Абдулла Қаҳҳорга тушунтирдим.

— Уч минг сўм ортиқча пул оламан деб ҳам ҳукуматни, ҳам томошабинни алдайманми? — дедилар у киши. — Боринг, шартномани бекор қилиб келинг.

Эртасига янгидан шартнома тузиш учун киностудияга бордим. Абдулла Қаҳҳорнинг талабини эшитиб ҳамма ҳангу манг бўлиб қолди.

Туроб Тўла жилмайиб:

— Ажабо, — деди, — одамлар, қалам ҳақини жичча оширинг, деб илтимос қилиб келади-ю, Абдулла акам озайтиришини сўрабдилар-а!

Олтмиш йиллик юбилейлари арафасида Ўзбекистон Давлат нашриёти Абдулла Қаҳҳорнинг олти томлик асарларини чоп этмоқчи бўлди. Уша даврда «куллиёт»

учун юз фоиз қалам ҳақи тўланар, танланган асарларга, неча томлигидан қатъи назар, қайта нашр тариқасида ҳақ берилар эди. Абдулла Қаҳҳорни кўярда-қўймай нашриётнинг ўша вақтдаги директори Рамз Бобожон ҳузурига бошлаб бордим.

— Абдулла ака, — деди Рамз Бобожон, — асарларингиз жуда кўп марта босилган, энди қайта нашр учун оладиган пулингизнинг баракаси бўлмайди. Келинг, шартномага «куллиёт» деб ёзинг, биз сизга юз процент ҳақ тўлайлик.

— Э, нима деяпсиз? — дедилар Абдулла Қаҳҳор ранжиб. — Ҳали дунёдан умидим бор. Пул учун «куллиёт» деб ёзсам, кейинги асарларимни «илова» дейманми?!

Абдулла Қаҳҳорнинг доврўғини Иттифоққа таратган «Шоҳи сўзана»га мукофот олган кезлари эди чамаси, бир куни кечки пайт уйимизга меҳмон келди. Улар орасида партия-ҳукуматимизнинг раҳбарлари ҳам бор эди. Меҳмонлар биз яшаб турган уйни кўриб ҳайратда қолишди. Катта хонамиз дуруст эди-ю, лекин кичкинасининг энига иккита карават аранг сиғарди-да. Бизга уй бермоқчи бўлишди. Орадан сал ўтиб уч-тўрт ёзувчи қатори бизга ҳам Уста Ширин кўчасидан янги уй қуриб берилди. Уша йиллар таржимон Маъруф Ҳаким оиласи билан Курант рўпарасидаги бинода, битта хонада истиқомат қиларди. Кўчиш арафасида Абдулла Қаҳҳор:

— Шу иморат биз учун солинган, демак, нима қилсак бизнинг ихтиёримиз, шундоқми? — дедилар. — Келинг, шу уйни Маъруфжонларга берайлик: етти жон, битта каталақдай хонада қийналиб ўтирибди. Менинг уй олишим осон, аммо унинг уй сўраши қийинроқ.

Узимиз яна ўша «бир яримта» хонада яшайвердик. Ёз ойлари Дўрмонга кўчиб чиқишимиз боисмикан, уйнинг торлиги унчалик билинмасди. Орадан сал ўтмай, ижроқўм Ишчилар шаҳарчасидан бизга

Охири. Боши журналнинг 7-сонида.

атаб янги уй қура бошлади. Уша йиллар шогирдларидан бири уй масаласида қийналиб юрган эди.

— Менга қаранг, — дедилар Абдулла Қаҳҳор бир оқшом маслаҳат оҳангида, — шу ҳовлини унга бера-қолсак-чи? Керак бўлса, мен истаган жойдан уй олишим мумкин.

У кишининг таклифи менга ҳам маъқул тушди. Чала иморатни ўша ёзувчининг номига ўтказдилар.

Биров билан дўст бўлсалар, жонажон дўст бўлар, дўстларига ҳамиша содиқ, оқибатли эдилар. Аммо бировни ёмон кўрсалар, ўз иборалари билан айтганда, «ботинкасининг учигача» ёмон кўрардилар.

VI

Олтмишинчи йиллар Абдулла Қаҳҳор ижодининг авжи гуллаб-яшнаган даври эди, десам хато бўлмайди. Чунки машҳур асарлари асосан ана шу йилларда бунёдга келди.

1962 йили «Тобутдан товуш» комедиясини ёзиб тугатгач, «Ўтмишдан эртаклар» қиссасини бошладилар. Гарчи бу асарга доир деталлар, воқеалар, ҳатто қаҳрамонларнинг номларини ён дафтарларига бир неча йилдан буюн ёзиб юрган бўлсалар-да, 1961 йилнинг ёз фаслида Фарғона водийсини, киндик қонлари тўкилган, болаликлари ўтган жойлар — Яйпан, Бувайда, Оққўрғон ва Ленинободдаги Ашт қишлоқларини яна бир карра кезиб чиқдилар-да, сафардан қайтгач, ишга жиддий киришдилар.

Мазкур қиссанинг муқаддимасида шундай дедилган:

«...Ўттизинчи йилларнинг ўрталарида болалигимни ўйлаганимда чалакам-чатти туш кўргандай бўлган эдим: думли юлдуз чиққан эди, Бабар (Бобир бўлса керак) деган йигитни отқоровул милтиқ билан отганда ўлмаган эди, шунда отқоровул одамларга юзланиб: «Ёпирай, бунақа баттол ўғрини умримда кўрган эмасман, устидан ошириб ўқ узибман-у, киприк қоқмайди-я!», деган эди.

Зеҳнимда шунга ўхшаш қалқиб юрган хотиралардан ташқари қалқимасдан тошдек чўкиб ётган хотиралар ҳам ҳисобсиз эканидан узоқ замон бехабар эканман. Бундан мени Антон Павлович домла хабардор қилдилар.

Муҳтарам устод менга гўё муборак кўзойнақларини бердилару: «Мана бунга тақиб, ўз халқининг ўтмишига назар сол!», дедилар...»

Шу тариқа, «қалқиб юрган» ва «тошдек чўкиб ётган» хотиралар салкам уч йил деганда бир асарга жо бўлди.

Орадан анча йиллар ўтиб, «таржимаи ҳол» воқеаси эсдан чиққандир, деб юрганимда Абдулла ака яна менинг болалигим, илк хотираларим ҳақида сўраб-суриштиришга тушдилар. «Ўтмишдан эртаклар» ёзилаётган пайтда бу мавзуга тез-тез қайтадиган бўлиб қолдик. Дастлабки учрашувимиз чоғида ўтмиш ҳақида ёзиш ниятлари бормиди, йўқмиди — билмайман. Аммо, ўша воқеани йигирма йил ҳаёлларида сақлаганларига қараганда, кўнгилларида шундай мақсадлари бўлган, деб тахмин қилиш мумкин.

Мана энди, ушбу сатрларни қоғозга тушираётиб, баҳонада узоқ-узоқларда қолган болалик йилларимга бир назар ташламоқни лозим топдим...

Абдулла Қаҳҳор. 30-йиллар

Мен, дадам эллик олтига кирганларида, яъни 1914 йили туғилган эканман. Шу ёшга кирганда фарзанд кўрган одамнинг қувончини тасаввур қилиб кўринг!

Хат ўқишни ўрганишим билан дадам абжад, ҳаввас, ҳутти, каламан, сауфас, карашат, заззағ, деб абжад ҳисобини ва зарб жадвали — «бабду бажвўн бадҳу баҳен бавяби»ни ўргатдилар. Буларни ёдлаб олганимдан кейин аста-секин алиф — бир, бе — икки, жим — уч, дол — тўрт, деб маъносини ўргата бошладилар. Ўқиш-ёзишни ўрганишим биланоқ мен тўрт амални ёдлашга киришдим.

Агар дадам: «Гўри Амирнинг тарихи «Гумбаз». Қани, қизим, айтинг-чи, нечанчи йилда қурилган экан?», деб сўрасалар, абжад ҳисоби билан қачон қурилганини чиқариб берар эдим.

Ун ёшга кирганимда Ҳофиз Шерозий, Мирзо Бедил, Шайх Саъдий, Абдурахмон Жомий асарларини ўқир эдим. Эркатоӣ, кўзларининг оқу қораси бўлганим учун дадам, қизим уйда ёлғизликдан зерикиб бирон касалликка чалинмасин, деб ёз фасли боққа кўчсак — маҳалламиздаги мактабга, кузда шаҳарга кўчиб келсак — гузаримиздаги отин ойдан сабоқ олишга юборар эдилар.

1930 йили гузаримизда саводсизликни битириш курси очилди. Шунда дадам: «Ойингизни шунча йил ўқитдим, барибир алифни таёқ деёлмади. Ўзингиз чиқақолинг», деб қолдилар ва шу гап билан мен гузардаги курсга қатнай бошладим.

Биринчи кунёқ ўқитувчи менинг саводимни кўриб, дарсдан сўнг гузаримиздаги 9-мактабга бошлаб борди. Мактаб директори, адабиёт ва математика муаллимлари мени имтиҳондан ўтказиб кўришгач, мактаб қошидаги ўқитувчилар тайёрлаш курсига тавсия қилишди. Мен олти ойлик курсни икки ойда битириб, ўқитувчилик қила бошладим...

1966 йили Абдулла ака «Ўтмишдан эртаклар»нинг сўзма-сўз таржимасини қадрдон дўстлари Кон-

стантин Симоновга юбордилар. У киши асарни ўқиб чиқиб, муаллифга қуйидаги мактубни йўллаган эди.

«Москва, 1966 йил, 12 сентябрь»

Қимматли Абдулла ҚАҲҲОРОВИЧ!

Мен «Утмишдан эртақлар»ни зўр иштиёқ билан қўлга олдим ҳузур қилиб ўқиб чиқдим. Сўнгги саҳифасини ёлганимда бу китоб Сизнинг катта муваффақиятингиз эканидан суюниб кетдим. Мафтункор асар ёзибсиз. Унда ҳамма нарса зийраклик билан тасвирланган. Утмишнинг асл фожиасини беихтиёр ҳис қиласан киши. Фожиялар қўйнида бўлса-да, халқнинг турмуш тарзини ишонарли кўрсатгансиз. Ҳайратланарлиси шундаки, қисса нозик юморга йўғрилган, юморингиз китобга нур таратиб, ёруғлик сочиб тургандек. Гоҳ одамларнинг портретлари чизилган, гоҳ зиддиятчи ҳолатлар тасвирланган, умуман, ҳайратомуз образлар бир-бирига сингишиб кетган.

Қисқаси, бу китоб жуда ҳам ажойиб! Аъло!

Унинг бирдан бир камчилиги, менинг назаримда, сўнгги қисмида— гўё охири қумга сингиб кетгандай. Агар бу бир усул бўлса, усул эканини таъкидлаш зарур, усул бўлмаса, ярим саҳифагина кўчиш керак. Йўқса, 167 саҳифали китоб тўмтоқдай туюладию ўқувчи янги саҳифани қидириб қолади. Китоб сўнгги саҳифада туғаш керак-да, асар ўзи табиий ечимга келиб тақалган. Бироқ бу ҳали ечим эмас.

Мен бу хусусда индамай ўтолмайман, чунки камчилик кўзимга яққол кўриниб турибди. Сиз менинг сўзимни, Сизни чин дилдан яхши кўрадиган китобхонингизнинг Сизни инобатга олишингизни истайман.

Энди асарнинг таржимаси хусусида: келаси йили Москва журналларидан бирида сентябрга қолмай эълон қилинса яхши бўлар эди. Эҳтимол, анъанага кўра, «Знамя» журналида босилар. Бу ҳақда ўйлашга ҳали фурсат бор, албатта. Агар «Знамя» талабгор бўлса, унга бериш мумкин, нима дедингиз!

Мен асарни икки қайта ўқиб чиқдим ва қандоқ қилсам фойдам тегар экан, деб атрофлича ўйлаб кўрдим. Мен ўқиган нусхага фақат «хомаки таржима» деб қараш адолатдан бўлмаса керак. Гарчи тўлақонли бадий таржима бўлмаса ҳам, ҳартугул, хомаки таржима ҳам эмас. Умуман кунт билан қилинган иш. Шунга қарамай, Сизнинг бетакрор овозингизни, руҳингизни рус тилида ҳам илжи борица тўлароқ сақлаб қолиш ҳақида жиддий ўйлаб кўриш керак.

Қўлёмани бирор журналга тавсия этишга қадар ҳали ихтиёримизда тўққиз-ўн ой муддат борлигини эътиборга олганда, таржима устида қўлимдан келганча ишлагани мумкин. Очғини айтсам, таржимага андан ҳайқиқброқ қўл ураман, чунки болалик ҳақидаги бу китоб ўз характер эътибори билан фавқулодда аниқ тасвирию фавқулодда миллий руҳини сақлаб қолиши шарт. Бунда қош қўяман деб кўз чиқариб қўйиш ҳеч гап эмас. Шундоқ бўлса ҳам таваккал қилиб ишга киришаман, натижасини биргаликда муҳокама қилармиз.

Лекин таржиманинг муҳлати ҳақидаги мулоҳазангизни олдинроқ эшитсам ёмон бўлмас эди. Чунки мен уни келаси йилнинг биринчи июлидан эрта битиролмасам керак. Иккинчидан, агар бу ишни менга ишониб топширадиган бўлсангиз, таржима жараёнида қоқилмаслигим учун кимдир Сизнинг қўлингиздаги текстда учрайдиган таржима қилиш мушкулроқ ибораларга, рус китобхони учун тушунарли бўлган барча сўзларга изоҳ ёзиб чиқса, иш хийла осонлашар эди.

Албатта, биз яқин кунларда Тошкентдами, Москвадами учрашсак ва худди «Синчалақнинг таржимаси устида кенгашишимиз каби бу гал ҳам маслаҳатлашиб олсак бўларди. Лекин, ўша учрашувга қадар изоҳлар менинг қўлимга тегсаю кўришганимизда изоҳга кирмаган масалалар тўғрисидагина гапласак иккаламиз ҳам унчалик қийналмас эдик, деб ўйлайман.

Сиздан жавоб келгунча қўлёмма менда туради. Агар Сиз розилик берсангиз, муҳлатни узоқ демасангиз, бир-икки ой ичида бояги илтимосимни инобатга оларсиз-а! Охири саҳифа — якун тўғрисида мен айтган мулоҳаза хусусида ҳам ўйлаб кўринг. Ноябрьнинг охирида ёки декабрнинг бошида Москвадами, Тошкентдами учрашиб, текстини бошдан-оёқ кўриб чиқсак айтиш мумкин бўлар эди.

Ажойиб китоб билан Сизни яна бир мартаба қўтлайман! Кибриё Лутфуллаевнага чин юракдан салом йўллайман. Лариса Алексеевнадан сизларга қизгин саломлар!

Сизни қучиб, Константин СИМОНОВ».

Турган гапки, Абдулла Қаҳҳор Константин Симоновнинг мактубини олгач, китобнинг якунинигина эмас, балки бошидан охиригача яна бир қарра кўздан кечириб, таҳрир қилиб чиқдилар ва Симонов илғаган камчилигини тузатдилар.

Бу китоб 1965 йили ўзбек тилида нашр этилди ва келаси йили Ҳамза номидаги Республика давлат мукофотига сазовор бўлди.

Мана, Абдулла Қаҳҳорнинг шу муносабат билан 1967 йили Ўзбекистон Езувчилар союзининг съезида сўзлаган нутқининг тезиси:

«Менинг асаримни юксак мукофотга тавсия этган Ўзбекистон Езувчилар союзига, Тошкент Давлат университетининг филология факультети студентларига, асарга катта баҳо берган ҳамкасбларимга, ниҳоят, асарни мукофотга лойиқ кўрган Ҳамза мукофоти комитетига чуқур миннатдорлик билдираман.

Адабий асарнинг тақдирлинишини уни етиштирган заминга — адабиётга берилган юксак баҳо деб билиш керак.

Эллик ёшга тўлиб бораётган янги, беқиёс тузумнинг неъматларидан бўлган ўзбек совет адабиёти, ҳақиқатан ҳар жиҳатдан баркамол, таҳсинга лойиқ, халқимизнинг олий мақсади учун курашда катта куч, партияимизнинг оташнафас пропагандисти бўлиб қолди.

Адабиётимиз — катта адабиёт, катта адабиётга талаб ҳам катта бўлади.

Баъзи асарларимизни китобхонинг таъби унча тортмайди. Бизнинг адабиётимиз Умулматтифоқ адабиёти — буюк адабиётнинг бир қисми бўлгани ҳолда, кўпгина асарларимиз Тўйтепадан нарига ўтмайди.

Бу катта адабиётнинг кичик камчиликлари эмас.

Биз бунга яхши биламиз, бундан қаттиқ ташвишга тушамиз».

«Утмишдан эртақлар» қиссасининг рус тилида нашр этилишини кўриш Абдулла Қаҳҳорга насиб этмаган экан. Константин Симонов ўзига боғлиқ бўлмаган айрим сабабларга кўра қиссани келишилган муддатда таржима қилолмади. Уни муаллифнинг вафотидан сўнг, Комрон Ҳакимов билан биргаликда таржима қилди ва ўзи мухтасаргина сўзбоши ёзиб, «Дружба народов» журналининг 1969 йилги 10-сонида нашр эттирди.

Симонов Абдулла Қаҳҳор билан қилган ҳамкорлиги тўғрисида ўша сўзбошида жумладан шундай дейди:

«...Мен Абдулла Қаҳҳор билан Тошкентда ёнма-ён туриб ишлаган чоғларимни эслаб, унинг асарларини рус тилига аўдлаганимдан, ундан сабоқ олганимдан ўзимни беҳад бахтиёр ҳисоблайман. Бундан ташқари, ўша йиллар шуниси билан ҳам эсда қоладики, мен баҳонада Абдулла Қаҳҳордек оқилу доно, ҳозиржавоб, бир сўзли ва ҳатто тили хиёл аччиқ, айтиш замонда бағрикенг, одамшаванда инсон билан дўстлашдим...»

VII

Эллингичи йилларда ўт пуфагимда тош пайдо бўлиб, докторлар узоқ вақт касалимни аниқлаёлмасдан, юрагимни даволаб юришди. Дори-дармон наф бермагандан кейин, бир чораси Кисловдска юбориш, акс ҳолда инфаркт бўлиб қолади, деган хулосага келишди. Абдулла Қаҳҳор ниҳоятда изтироб чекдилар ва ўзлари мени Кисловдска олиб бормоқчи бўлдилар. Энди путёвканинг ҳаракатини қилиб, йўл тадоригини кўриб юрган кунларимиз тасодифан боғимизга Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг президенти Ҳабиб Абдулла-

ев рафиқалари Фотимахон билан келиб қолишди. Шунда икки ўртоқ маслаҳатлашиб, Фотимахон иккала мизни Кисловодскка юбормоқчи бўлишди. Майнинг бошларида икки дугона жўнаб кетдик.

Кисловодскка борганимиздан кейин кунора телефон қиладилар. Бир куни телефонда: «Модомики менсиз шунча қийналар экансиз, нега бирга келмадингиз?», десам: «Мен борсам, сиз мен билан овора бўлиб, ўзингиз дуруст дам ололмайсиз деб атайлаб бормадим», дедилар.

Хуллас, мен қайтиб келгунча иш ҳам унмабди. Ё, кунора менга телефон қилгани шаҳарга тушадилар (у вақтда Ёзувчилар союзининг боғида телефон йўқ эди), ё бозордан мева-чева олиб менга посилка қиладилар. Мана, ўша кунлари ёзилган мактубларидан бири:

«Ассалому алайкум, жондан азиз ва шакардан лазиз ёри вафодори Кибриё чучук!

Муборак саломномалари иди қурбон намози эртаси субх, яхши соатда қўлимизга тегди ва Аний (онахонимиз) икковлон оқ дастурхон устида ҳақингизга дуо қилишдик.

Камина болохонада ишлаб ва истиқомат қилиб юрибдирман. Радиоприёмники у ёқдан-бу ёққа кўтариб юрмаслик учун боз бир дона кичик «волна» тўлқинли приёмник олдим.

Ҳаволар мўътадил. Саломатлик яхши. Қалб оғриғидан батамом қутулгандекман. Кеча анализга борган эдим. Қувват жойига¹. Топганимни халтага (ён дафтарга) жамлаб, дуои жонларини қилиб юрибдирман.

Бир оқшомни Мухаммадҷон [академик Урозбоев] икковлон Убайдуллониқиди [академик Убай Орипов] чиндан ҳамшаҳарлар суҳбатида ўтказдик ва боз бир оқшомни Мухаммадҷоннинг боғида, унинг расм-қушодида бўлдик. Мухаммадҷон ўзи танҳо [хотини билан аразлаб юрган эди] кўчиб келди.

Бизга ҳам тез-тез меҳмон келиб турибдир. Убайдулло, Мухаммад Расул, Мамаҷон, Сирожиддин [Нуриддинов], Маъруф, Бастакор Раҳимов, усто Йўлдошлар келди. Шу якшанба куни ва ундан сўнг Мухаммад Расул, Отабеков [Юсуфбек], Манзура ва бошқалар келса эҳтимол. Винони уч червертга тўлдириб, оғзини печатлаб қўйган экансиз, ҳайитнамози куни бирининг бошини кесдик.

Союз Москвага, яна қайси бир ташкилот Олмаотага, Абдуҷалил ака [Матқобилов] Чимкентга таклиф қилишди, бормадим.

Боғга назорат қилиб турибмиз. Сувталаб бўлганига сув ва донталаб бўлганига дон-бериб тарбият қилмоқдамиз.

Ишларим дуруст. Мақолани² тамомлаб, журналга топширдим. Эндиликда пьеса³ ғамидаман.

Санд Дазориддини аввал⁴ дорулфанодан дорулбақоға рихлат қилдилар.

Мушук шўх. Кампирга рахат кўрситмай, чўқингон.

Боқи ассалому алайкум мулло Абдуллоҷони хоса, қаймоқи рўйи коса⁵.

27/V — 61 йил

Бугун Мухаммадҷон [Урозбоев] билан бориб, «Мирзо Улуғбек»ни кўриб келамиз. Иншоолло.

Гилос ва ўриқни бозордан олиб юбордим. Узимизнинг гилосимиз ҳам пишган, лекин хўп пишсин-чи, қандоқ бўларкан, деб тегмадим. Роса пишса юбораман».

Аввал айтганимдек, академик Ҳабиб Абдуллаев билан жонажон дўст эдилар. Ҳабиб Мухаммадо-

¹ Мен жўналиш келишиги билан ўрин-пайт келишиги қўшимчалари «га» билан «да» масаласида адашар эдим, ўшанга ишора (Муаллиф).

² «Ўзбекистон — пахта хазинаси» очерки кўзда тутилмоқда.

³ «Тобутдан товуш» комедияси назарда тутилмоқда.

⁴ Дозор итимиз бор эди, ўша ўлибди.

⁵ Мен хат-пат ёзсам, ҳазил тарикасида: «Абдуллоҷони хоса, қаймоқи рўйи коса», деб ёзар эдим, ўшанга ишора.

вичининг зукколиги, хокисорлиги, нозиктаъб ва ҳозиржавоблиги Абдулла Қаҳҳорга ёқар эди.

Тантанали кунларда оилавий борди-келдимиз бор эди. Ҳатто сўнги май байрамида ҳам Ҳабиб Мухаммадович нотоблигига қарамай, байрамни биз билан бирга нишонлаган эдилар. Бу дўстлик у кишининг вафотидан кейин ҳам оилаларимиз ўртасида давом этди. Биз ҳар гал шаҳарга тушсак, қайтишда албатта уларнинг боғига ўтиб, рафиқалари Фотимахондан хабар олар эдик. Одатдагидек, бир куни шаҳардан қайтишда кирсак, Фотимахон йўл ҳаракатида экан.

— Йўл бўлсин? — деб сўрадилар Абдулла Қаҳҳор.

— Қайнонам Ушда қаъда қияпти, кечқурун поезд билан жўнамоқчиман, — деди у.

— Ким билан боряпсиз?

— Ёлғиз ўзим.

Фотимахон ташқари чиққанда:

— Қандоқ қилдик, — дедилар Абдулла Қаҳҳор ўйчан, — эгнида мотам либоси бўлса, шунча йўлга якка-ёлғиз ўзи қандоқ боради? Эсон-омон бориб келинг, деб чиқиб кетсак бўлмас. Мен бу ерда қийналсам ҳам майли, лекин сиз бирга бормасангиз одамгарчиликдан бўлмас.

Фотимахон чой дамлаб келгач:

— Яна битта билет буюринг, Кибриё ҳам сиз билан бирга боради, — дедилар.

Абдулла Қаҳҳорнинг гаплари мен учун қонун эди, Фотимахон билан бирга Ушга жўнадик.

1964 йил эди чамаси. Шоир Аширмат бетоб бўлиб, Нов район касалхонасида ётган экан, укаси Назарматга: «Бир Абдулла акани кўрсам эди», деб қолибди.

Агар биров тўйга айтса, мен амин эдимки, шунча йўлга сира бормас эдилар. Аммо, беморнинг интиқ бўлиб ётганини эшитиб, дарҳол отландилар. Маъруфҷон билан Манзураҳонни (уларнинг ҳам Аширмат билан танишлиги бор эди) олиб, Новга қараб жўнадик. Касалхонага борсак, бечора Аширмат давосиз дардга учраб, ёлғиз ўзи бир кишилик палатада ётган экан. Абдулла Қаҳҳорни кўргач, худди отаси тирилик келгандай қувониб кетди.

— Қуллуқ, Абдулла ака, — деди хаста овозда. — Мана, энди сизнинг пойқадамнингиз билан тузалиб кетаман. Колхоз менга сой бўйидан ер бермоқчи, қовун-тарвуз экаман. Насиб этса, келаси йил келганингизда ўзингиз пайкалга тушиб қовун узасиз...

Касалнинг олдидан чиққач, Абдулла ака ҳатто машинани ҳайдашга ҳам мажоллари қолмай:

— Сиз ҳайдай қолинг, — дедилар менга.

Ленинобод орқали уйга қайтдик. Сирдарё бўйига етгунча ҳеч кимдан саноқ бўлмади.

Кўп ўтмай шоир Аширмат оламдан ўтди.

Бир гал нашриётдан каттароқ қаламҳақи олган бўлсам керак, магазиндан Абдулла Қаҳҳорга қора ёғочдан ясалган хитойи қаҳвадон сотиб олдим. Уйга келиб:

— Мана, элликка кирганингизда мендан сизга ҳада, — десам, хиёл жилмайиб шундай дедилар:

— Биласизми, мен хотин кишининг ҳадясида ҳазар қиламан. Ҳадяни сиз менга эмас, мен сизга қилишим керак. Сиз топганингизни ўзингизнинг упа-элигингизга сарф қилинг, чаласига мен қарздорман. Ёзувчи одам, эртага хотинимга амирқон кавуш керак, деган нарсани ўйламаслиги керак. Топганингизни ўзингизга катта-катта сарф қилаверинг. Биз савдо ходими эмасмики, керак бўлади, деб ўттиз мингни

белимизга шўрпахтадай боғлаб юрсак. Бизнинг қора кунимиз бўлмайди. Модомики ҳаёт эканмиз, қалам тебратамиз. Қалам тебратмайдиган кун келса, пулнинг ҳам ҳожати қолмайди. Сиздан ўтиниб сўрайман, рўзгорга бир тийинингизни ҳам аралаштирманг. Билсангиз, агар хотин киши иморатга битта мих қоқса, ҳаммасини ўзим қурдим, деб айтади...

Халқ орасида «Эрни эр қиладиган ҳам хотин, қора ер қиладиган ҳам хотин» деган мақол юради. Мен Абдулла Қаҳҳор билан чорак аср турмуш кечириб, «Хотинни хотин қиладиган ҳам эр» деган хулосага келдим. Абдулла Қаҳҳор оилада ўта талабчан, ўта қаттиққўл эдилар. Ҳамма нарса ўз жойида туришини яхши кўрар, ҳар қандай ишни сира эринмасдан, астойдил бажарар эдилар. У кишида, бу нарса ҳозирча шу ерда туратурсин, эртага ўрнига қўярман, деган гап йўқ эди. Бир ҳафта ичида қилинадиган ишларнинг режасини тузиб, ўқиладиган китобларнинг рўйхатини ёзиб қўярдилар. Уша кун қилиниши лозим бўлган ишни бажариб бўлгач, эринмасдан уни ўчирардилар. Бир кун: «Яна қоғоз-қалам олиб ўчириб ўтирмасангиз нима қиладиди?», десам, жилмайиб: «Тағин иккинчи маротаба ўша ишга уриниб ўтирмайин дейман-да!», дедилар.

Қанд касалига чалинган одамнинг тишлари мўрт бўлади. Шунинг учун эллигинчи йилнинг бошларида Абдулла Қаҳҳор ҳам ясама тиш қўйдирган эдилар. Умрларининг охиригача ҳеч ким у кишининг ясама тиш қўйганини пайқаман. Бетоб бўлиб ўринларидан туролмай қолганларида ҳам тишларини оғизларидан олганларини кўрмаганман. Бир кун жияним Хуршида кампир онахонимиздан шикоят қилиб:

— Аний менинг олдимда ясама тишини оғзидан олиб тозалайди, ҳар гал кўзим тушса, кўнглим беҳузур бўлиб кетади, — деди. Шунда Абдулла Қаҳҳор:

— Ҳамма нарса ўз жойида чиройли, — дедилар, — тишгина эмас, ёстиқ остидан жимжилоқ чиқиб қолса ҳам кишининг ўтакаси ёрилади.

Ҳеч эсимдан чиқмайди: бир кун нимадир бўлиб ўрним йиғиштирилмай қолган экан, кўзлари тушиб:

— Ҳа, нима бўлди? Урнингиз худди пўст ташлаган илондай тўлғаниб ётибди! — дедилар.

Шу-шу, ўрнимдан турдимми, каравотимни тартибга солмай ётоқхонадан чиқмайдиган бўлдим. Мана, неча йилдирки, мен у кишисиз яшайман, лекин ҳар кун ўрнимдан турдимми, Абдулла Қаҳҳорнинг ўша гаплари эсимга тушади.

Бир кун чой дамлаб, олдиларига қўйдим. Чойни қуйишлари билан қопқоқ пиёла ичига тушиб кетди. Бошқа одам бўлса, «Менга айтсангиз ҳам шуни боғлаб қўяр эдим-ку!» деб танбех бериши мумкин эди. Абдулла Қаҳҳор эса жилмайиб: «Ҳа, худога шукр, қоқоғини ҳам чайиб ичадиган бўлдики!», дедилар.

Ҳар кун эрталаб у киши оёқнинг чигилини ёзиб келгунча мен ораста бўлиб ўтирар эдим. Бир гал, нечук бўлиб, пардозим чала қолган экан, эшикдан киришлари биланоқ: «Боринг, аввал юзингизни дазмоллаб чиқинг», деганлар. Хижолатдан ўсал бўлиб қолганман.

Бир гал Москвада, меҳмонхонада сочи тартибга солишнинг иложи бўлмади. Эрталаб, Абдулла Қаҳҳор уйғонгунларича, сартарошхонага бориб сочинни турмаклаб келдим. Уринларидан туриб, менга синчиклаб қарадилару:

— Э, боринг, ўзингизнинг кундалик прическангиз-

ни қилиб чиқинг. Худди реставрация қилинган хотинга ўхшаб қолибсиз, — дедилар.

Янги кийим тиктирсам, аввал Абдулла Қаҳҳорнинг кўригидан ўтказар эдим. Уларга ёқмаса, киймас эдим. Бир кун кўчага атлас қўйлақда чиқаётган эдим, бундай разм солиб:

— Боринг, бошқа қўйлақ кийиб чиқинг, Гулсара ўртоққа (яъни, энди озодликка чиққан хотинга) ўхшаб қолибсиз, — дедилар. Фақат кийимимгагина эмас, хатто зеб-зийнатларимга ҳам эътибор қилар эдилар. Каттақон қашқар балдоғим бор эди, бир кун шуни тақсам у киши:

— Бу, қўқонараванинг ғилдирагига ўхшаган балдоқни қаердан олдингиз? Бўлмапти, бошқасини тақиб чиқинг, худди истёфого чиққан артисткага ўхшаб қолибсиз! — дедилар.

Бир кун уйимизга Ҳамза театрининг бош режиссёри Александр Осипович Гинзбург рафиқаси Софья Александровна билан меҳмон бўлиб келди. Кетаётган чоқда рафиқаси магазиндан янги олган кийимини кўрсатиб:

— Абдулла Қаҳҳорович, плашим ярашибдими? — деб сўради.

Александр Осиповичнинг рафиқаси семизгина аёл эди. Абдулла Қаҳҳор унга қараб:

— Дуруст, бир қоп тарвуздек... — дедилар.

Бечора Софья Александровна уч-тўрт кундан кейин телефон қилиб:

— Биласизми, уйга келиб ойнага қарасам, ҳақиқатан ҳам бир қоп тарвузга ўхшаб қолибман. Плаш кўзимга балодай кўриндию дарҳол комиссия магазинга топшириб келдим, — деди.

Бир сафар Фарғона водийсини кезиб юрганнимизда бизга ҳамроҳ бўлган яқин дўстимизнинг рафиқаси магазинга кириб похол шляпа олиб чиқди ва:

— Абдулла ака, қалай, шляпам ярашибдими? — деб сўради.

— Ҳа, дуруст, арава михининг ўзгинаси! — дедилар.

Бунақа оҳори тўкилмаган сўз, иборалар ўша заҳоти туғиларди.

Бир кун нима ҳам деган эканманки, хиёл қуошқондан чиқиб кетдилар. Мен ҳам шу тобда сиркалари сув кўтармаслигини сезиб, индамай ўз хонамга кириб кетдим. Бир оздан кейин олдимга келиб:

— Биласиз-ку, мен арининг уясиман, чўп тиқиб нима қилар эдингиз? — дедилар.

Қанд касалига чалинган одамнинг одатан асаби бузуқ, аччиғи тез бўлади. Абдулла Қаҳҳор ҳам кейинги йигирма йил ичида ҳар кун иккита укол билан юрганлар. Лекин у киши феъл-атворларини ўзлари жуда яхши билар эдилар.

VIII

Абдулла Қаҳҳорнинг иш кун эрталаб соат саккиздан бошланарди. Нонушта қилиб бўлгач, столга ўтирар, то соат ўн иккигача ўринларидан турмас эдилар. Бу вақт ичида ҳеч ким у кишини безовта қилолмас, ўзлари ҳам кабинетга ҳеч кимни қўймас эдилар. Абдулла Қаҳҳор учун кабинет янги асар туғиладиган муқаддас жой эди. У ердаги телефоннинг занги олинган, телефон орқали бўладиган барча дод-муомала менинг бўйнимда эди. Жуда муҳим иш бўлса, телефон ёнидаги тугмачани босардим, шунда у киши телефон гўшагини кўтарар эдилар.

Абдулла Қаҳҳор ишлаётган пайтда, хаёллари бўлинмасин, деб қанчалик муҳим иш бўлса ҳам мен кўчага чиқмасдим.

Ҳар куни муайян вақтда ёзув столида ўтиришлари шарт эди. Лекин, «қори шаб, хандаи рўз» — кечаси қилинган ишга кундузи куласан, деб кечқурунлари ишламас эдилар.

Баъзан бир кунлик командировкага бориб битта очерк ёзиб қайтадиган ёзувчиларга ҳаваслари келиб: — Мен товукқа ўхшайман, товук ҳам фақат ўрганган жойида тухум қилади, мен ҳам то сизу ёзув столи бўлмаса ёзолмайман, — дер эдилар.

Абдулла Қаҳҳорнинг ўзларига хос хислатларидан яна бири талабчанлик эди. Фақат оилага нисбатан эмас, ўзларига нисбатан ҳам, ижодларига нисбатан ҳам талабчан эдилар. Ҳеч қачон бирон асарни бугун ёзиб, эртасига нашриётга олиб борганларини эслаёлмайман. Ёзиб бўлгач, уч-тўрт кун ташлаб қўяр, кейин яна бир карра кўздан кечириб, қаноат ҳосил қилгач, машинкадан чиқартирар эдилар.

— Иморатнинг камчилиги битгандан кейин билинганидек, асарнинг ҳам камчилиги ёзиб бўлгандан кейин билинади, — деб қўярдилар.

Баъзи бир ёзувчилар бир кунда ўн-ўн беш саҳифа ёзади ёки биратўла машинкада босади, деб эшитганман. Аммо Абдулла Қаҳҳор бировга ёзиладиган мактубни ҳам аввал қўлда ёзиб, кейин машинкада кўчирардилар. Ҳар куни кўпи билан бир ярим-икки саҳифа ёзар эдилар. Борди-ю, бир кунда уч саҳифа ёзсалар, «Бугун уч саҳифа ёздим, эртага ярми бракка чиқади», деб қўярдилар. Бир ярим-икки саҳифани ёзиш учун тўрт-беш соат муқим ўтирардилар. Баъзи бир саҳифалар ўн-ўн беш, баъзида эса ўн олти-ўн тўққиз мартадан қайта ёзилар эди. Мабодо саҳифанинг охирида бирор сўзни ўзгартириш лозим бўлса, ўша саҳифани бутунлай қайтадан ёзиб чиқардилар. Мен у кишининг меҳнатига ачиниб: «Устига ёзиб қўя қолсангиз бўлмайдимиз?», десам, «Йўқ, бошқатдан ёзиб чиққанда янги ибора, янги ташбеҳлар эсга келади, асар сайқалланади, ихчам бўлади», дер эдилар.

Баъзи бир ёзувчилар ижодий кайфият вужудга келтириш учун жиндай ичиб олади, деб эшитганман. Абдулла Қаҳҳор ёзиш у ёқда турсин, жиндай ичган бўлсалар, ҳатто бировга дастхат ҳам бермас эдилар. Умуман, ёзувчилик иши улар учун ниҳоятда муқаддас эди. «Ёзувчи илҳом келса-келмаса қоғоз қоралаши шарт», дер эдилар. Илҳом келиб қолса, ярим кечаси ҳам ўринларидан туриб кабинетга кириб кетар ё каравот ёнидаги тумбочкада турган ён дафтарга эсларига келган нарсаларни ёзиб қўяр эдилар.

Иккита ён дафтар тутар эдилар, бири умумий дафтар бўлиб, бунга айрим сўзлар, иборалар, тасвирлар, ташбеҳлар, фактлар, турли-туман воқеа ва ҳодисалар, адабиёт ҳақидаги ўйлар ёзиларди. Янги асар бошлаганда шундан фойдаланар эдилар.

1948 йилги Мирзачўл сафари вақтида ўша дафтарга қуйидагиларни ёзиб қўйибдилар:

«Аллақердан ўрдакларнинг ғақиллагани эшитилди. Ажабо, Мирзачўлга сув келганлигидан ўрдаклар ҳам хабардор бўлибди-да!»

«Бу ерда бедана кўп бўлар экан. Ажабо, Мирзачўлда ҳам дон етиштирилишини бедана қаёқдан эшитди экан!»

«Пешиндан кейин ёмғир жуда майда ёғди, лекин шундоқ бўлса ҳам бирпасда кўлмак ҳосил бўлди. Кўлмак сеп-сарик.

Одамлар қамиш-қиёқ ёқиб тирикчилик қилар эди, энди нима бўлади?»

«Қоронғи. Қора булут бир ҳафтадан бери тўрттагина ёмғир ташлаёлмаганидан тажанг бўлиб у ёқдан-бу ёққа елади, буралади, тўлғанади».

«Кеч кузак бўлишига қарамай шолিপояда ҳануз пашша бор. Бир жойда тўхтаган эдик, бошимиз узра дарров пашша тўпланди. Пашшанинг ҳар бири қора чивиннинг боласидай келади. Бошингизни чақса, беихтиёр оёғингиз кўтарилиб кетади — шунчалик захри ўткир. Шу жойларда одамлар ёзилиб меҳнат қияпти».

Юқорида зикр қилганимиздек, Мирзачўл сафари вақтида Абдулла Қаҳҳор колхоз раиси билан ҳар куни дала айланар, ўша даврларда доврўғи оламга дoston бўлган машҳур пахтакор Ғанишер Юнусов бригадасига тез-тез бориб турар эдилар. Мана, «Мирзачўлда куз», «Келинг, ошна, чўл қувлаймиз», «Сўз — Ғанишерга» деган очеркларига кирмай қолган баъзи бир деталлар:

«Касал бўлсанг, отинчанг ачиқ мастава қилиб берсин, ичиб, ўраниб ёт. Нима қиласан тилимни қичитиб!»

«Менинг бригадамда одам кам демайман, майда-чуйда болалар билан ҳам иш қилавераман. Менга товуш чиқиб турса бўлади, жони бўлса — бас!»

1940 йил, 30 июнь куни ён дафтарга қуйидагиларни ёзиб қўйган бўлсалар-да, улардан бирорта асарларидан фойдаланмаганлар:

«Мана, энди қарибман. Товукни ҳайдасам, мушук югуриб келади. Сабаби: «киш-киш» демоқчи бўлсам, «пис-пис» бўлиб чиқади».

«Унинг боши кичкина, қорни катта, оёғи калта, ўзи қоп-қора. Бир қўлини белига қўйиб турса, худди чўян обдастага ўхшайди».

«— Сен нима учун ҳамиша олдинга ойна қўйиб ўтирасан, ҳуснинг билан фахрланмоқчимсан?»

— Йўқ, ўзимни ўзим кўриб ўтираман, чунки ўзимдан бўлак одам йўқ».

Бир гал: «Агар «Зилзила» деган қиссани битирсам, жуда иноқ, ҳамманинг ҳаваси келадиган бир оила ҳақида повесть ёзаман», деб қолдилар. Қуйидаги деталлар ўша қиссага тааллуқли бўлса керак:

«Биз эр-хотингина эмасмиз. Эр-хотинлик — орамиздаги муносабатнинг бир жузигина. Агар бирон ташқи мажбурият бизни эр-хотинликдан маҳрум қилса, орамиздаги муносабат жуда кам зарар топади».

«Орамизда фақат битта келишмовчилик бор: у мендан кейин ўлишни, мен ундан кейин ўлишни истамайман».

«Унинг хафа бўлганини авзойидан, қилмишидан билиб бўлмайди, хафачилик ўтгандан кейин, қанчалик суюнганидангина билиб бўлади».

«Муҳаббат — дутор, эҳтиёт қилиб тутмасанг, тоб ташлайди».

Хотира дафтаридан ёзувчилик меҳнатига доир кўп

фикрларни учратиш мумкин. Мана, уларнинг айримлари:

«Ёзувчи адабиётга икки хил киради: биринчи асари билан тутаб, биринчи асари билан яшнаб киради.

Тутаб кирган ёзувчи узоқ тутайди, кўнглидан чиқариб эмас, қорнидан чиқариб асар ёзади, ёзувчилик умрининг охиригача тутайди, ҳеч қачон ёруғлик чиқариб, ҳеч кимнинг диққатини жалб қилмайди.

Адабиётга чўғдай яшнаб кирган ёзувчи асардан асарга яшнаб беради (қорнидан чиқариб эмас, кўнглининг розига айланган нарсалар ҳақида ёниб асар ёза беради), бундай ёзувчилар биринчи асари биланок адабиёт муҳибининг диққатини жалб қилади. Ниҳоят, охирида абадий сўнмас ўтга айланади. Мен адабиёт муҳибиман, шунинг учун адабиётга яшнаб кирган ёшларни кўриб қувониб кетаман ва бу қувончимни ўша ёшларнинг ўзига миннатдорлик изҳор қилиб айтаман, бу яшнаган чўғни елпиш демакдир...

Адабиётда умр бўйи тутаб юрган ёзувчи ҳеч қачон ўз маҳалласи доирасидан ташқари чиқмайди, лекин ўзини классик ҳисоблайди, шунинг учун буларни маҳалла классиклари деб аташ мумкин...»

«Танқид адабиётимизга катта адабиёт чўққисидан қарамаётир. Маҳаллий классиклар пайдо бўлаётибди. Бу классиклар асарларининг рус тилига таржима қилинмаслигидан манфаатдор».

«Ғалати-ғалати «назария»лар ўзи кўкариб, ўзи қуриб ётибди. Бир вақтлар ижобий қаҳрамонсиз асар бўлиши мумкин эмас, деган «назария» чиққан эди, ҳозир комедияда ижобий қаҳрамон шарт, деган «назария» ўрмалаб юрибди. Бунақа ҳодисалар билан ҳеч кимнинг иши йўқ».

«Танқидчиларимиз Иттифоқ доирасига чиққани уринмаётибди. «Шу ернинг ўзи тинч», дейишяпти».

«Бошқа ишга ярамай адабиётда танқидчилик қилиб кун кўриб юрган танқидчи кўрқоқ қоровулдай ҳар шарпадан чўчиб шақилдоқ чалаверади».

Хотира дафтарда айрим иборалар, ташбеҳлар, ўхшатишлар билан бир қаторда, ҳатто йилнинг тўрт фасли, қайси ойда табиатда нима рўй бериши, қайси мевалар қачон пишиши ҳам ёзиб қўйилган:

«20 март. Толкўчак. Бошқа дарахтларда кўкат кўринмайди. Уриқлар қийғос гуллаган. Баъзи бирлари гулини тўкаётир. Шафтоли, нок ҳам гуллаган. Ҳавода кир увада сингари булутлар пайдо бўлиб, ёмғир ташлаб ўтди. Кўча лой, осмон кир...

30 март. Дала кўм-кўк. Уриқлар гулини тўкиб, қизарган. Бақатераклар жонланиб қолган, мирзатераклар кўкарган. Кечкурунлари, шомдан кейин, бақа қуриллайди.

4 апрель. Кучли ёмғирдан кейин бақатерак ва мирзатераклар кўкаради. Уриқлар гулини батамом тўкиб, барг чиқаради. Қайрағочлар ҳам барг чиқара бошлайди. Иссиқ районларда қурт боқиш бошланди.

10 апрель. Кўкармаган дарахт қолмади. Парникда етилган бодринг ҳам чиқди. Кўкпиез сероб. Редиска ҳам чиқди.

10 май. Гилос, қулупнай сероб. Иссиқ районларда арпага ўроқ тушди. Тут пишди. Бодринг чиқди. Чилги иссиқ районларда намуна берди.

20 май. Жавпазак ўрик чиқди.

10 июнь. Олча қийғос пишган. Помидор чиққан. Пилла топшириш планини анча колхозлар бажарди...

30 июнь. Ҳандалак сероб. Кўкча чиқди. Пахта гуллаб бошлади.

15 июль. Қовун чиқди. Ғайнолу пишди.

20 август. Бухоро область ёппасига пахта териш олдида. Хўсайни узум сероб.

15 сентябрь. Маккажўхори пишган. Қовун-тарвуз сероб. Узумнинг ҳамма хили пишган.

10 октябрь. Пахта терими авжида. Кундузлари костюмда юриш мумкин».

Ён дафтарда ҳатто кулги неча хил бўлиши ҳам ёзиб қўйилган:

1. Кулди.
2. Қаҳқаҳа урди.
3. Илжайди.
4. Жилмайди.
5. Тиржайди.
6. Бурни билан кулди.
7. Оғзининг таноби қочди.
8. Кулимсиради.
9. Табассум қилди.
10. Заҳарханда қилди.
11. Хандон ташлаб кулди.

Иккинчи ёндафтар айрим асарларга доир бўлиб, бунга фақат шу асарга тегишли нима эсларига келса, шу нарсани ёзиб қўяр эдилар. Деталлар, қаҳрамонлар ва персонажларнинг сўзлари, характерларига оид гаплар ва ҳоказолар. Бу дафтарни ёзилажак асарнинг канваси — қораламаси деса ҳам бўлади.

Мана, ўша ёндафтарга ёзиб қўйилган «Сархона» фельетонининг қораламаси.

«САРХОНА»

Янги кўз ёрган хотиннинг уйига эрининг тоғаси келади. Уй тор, паст. Қиш фасли. Боласига жони куйиб, эри папиросни ташлаган. Тоға суткасига 48 та папирос чекар экан. Демак, соатига учта папирос чекади. Шу уйда беш соат ўтирди. 15 та папирос чекади.

Келиннинг имо-ишораларига тушунмайди.

— Докторлар папиросни зарарли, дейишади.

— Нега ўзлари чекади?

— Папирос чеккан докторни ёмон кўраман.

— Тўғри қиласиз.

Яна чекади.

Бу одам уйга кириши билан чириган папирос тутуни киради.

Хотин деразани қия қилади.

— Пасини беркитиб, юқорисини очсангиз — бас, тутун юқорида юради. Тамаки асли Ҳиндистондан чиққан, бир қавлда танпоки, яъни, танини пок қиладиган ҳам дейишади, лекин бу тўғри эмас (яна чекади).

— Сиз ташлашга уриниб кўрдингизми?

— Тўққиз ой ташлаб, яна чекиб юбордим.

Болани ўраб қўйиб, унинг эшигини очиб қўяди. Бир ҳафтагача ҳамма нарсадан папирос ҳиди келиб туради.

Тоға гап тамом бўлганда журнал варақлаб чекди, деразадан кўчани томоша қилиб чекди, қолдиғини тарелкага ташлаб, пиёладаги чойнинг юқини томизди. Тутун аралаш буғ тутундан ҳам баттар.

— Сархона экансиз, — деса куйдирган калладай илжаяди, уялмайди ҳам! Афти кўрсин!»

Шу тарзда ҳамма детал тайёр бўлгач, характерлар етилгандагина ёзишга ўтирар эдилар. Ҳикоя ёзаман, деб оқ қоғознигина олиб столга ўтирганларини ҳеч билмайман.

Анча вақт бир ғариб образини яратаман, деб топганларини, ўз иборалари билан айтганда, «халтага солиб» юрган эдилар. Бу образнинг ҳатто прототиби ҳам бор эди, афсуски, ҳикоя тугалланмай қолди. Мана, ўша ҳикояга тегишли қоралама:

«ҒАРИБ»

— Бу қандоқ ғариб одам экан?

Тобут эшакаравада. Орқасида бир хотину бир кўзи кўр ит.

Умрида 11 та хотин олган. Охирида тепакал, унинг ўлимини кутиб юрган бир хотин билан қолган.

Саккизта шаҳарда турган, ҳеч қаерда ўртоқ орттирган эмас.

Бу кимса кундан-кун одамлардан йироқлаша бошлаган.

Умрида шўрвадан бошқа овқатни емаган. Гўштни қозонга солиб ишга кетади, уч кун ейди.

Бешта боласи бор, ҳаммаси ҳар қаерда, биронтасидан хабар олмайди, хотинлари пўписа қилса, алимент тўлайди.

Акасини фақат бошига иш тушганда танийди, бошқа вақтда йўқлаб келса, ҳатто уйига таклиф қилмайди.

Ҳамма хотинини мақтайди, лекин биронтаси билан яшаган эмас.

Нозанин бойқушдай унинг тепасида ўлимини кутиб ўтирибди.

Унинг саккиз ярим минг пули бор. Умрида бировни меҳмонга чақирган эмас. Биронта хотинига тўй қилмаган.

Хазарчи, биров билан сўрашмайди, ҳатто ўз уйининг эшик қабзасини қоғоз билан ушлайди (ёнида ҳаммиша кесиб қўйилган қоғоз).

Биронта ўртоғи йўқ. Узини ҳаммадан ақлли, ҳаммадан муҳим ҳисоблайди».

Абдулла Қаҳҳор то асар битгунча, таассуротингиз бузилади, фикрингизни тўла ифодадай олмайсиз деб, ҳатто парча ўқигани рухсат бермас эдилар. Асар битгач, биринчи ўқувчилари мен бўлар эдим. «Қани, бир ўқиб чиқинг, баъзан хотиндан ҳам дуруст маслаҳат чиқади», дея жилмайиб кўлёмзани тутқи-зардилар. Башарти менда бирон эътироз, мулоҳаза туғилиб қолса, ҳеч қачон: «Бекор айтибсиз, ўзи дуруст», деган гапни айтмаганлар.

Пьеса ёзаётганларида мен гўё у кишига тахтамашқ (машқ қилинадиган тахта) эдим. Пьесанинг бир пардаси битдими, дарҳол: «Қани, ўқиб чиқиб, нима воқеа бўлганини айтиб беринг», дердилар. Мен ўқиб, нима воқеа бўлганини айтиб берсам, «Биласизми, то аниқ бир воқеа бўлмаса, киши фикрини баён қилолмайди. Демак, бу парда энди битибди, оққа кўчирсам бўлди», дердилар.

Абдулла Қаҳҳор шеърятни яхши кўрар, Навоий, Муқимий, Фурқат, Бобурнинг жуда кўп ғазал рубоийларини ёддан билар эдилар. Узлари ҳам илк ижодни шеър билан бошлаган эканлар. Гоҳ-гоҳ назмий ҳажвиялар ҳам ёзганлар.

1934 йил «Сароб» романи устида ишлаб юрган чоғларида Ёзувчилар союзининг Инжиқобод мавзеидаги истироҳат ва ижод боғида бирмунча вақт яшаган эканлар. Уша йиллар ҳаёт анча оғир: ижодхонанинг овқатлари мазасиз, каравотларининг оёғи синган, кўрпалари қирқямоқ экан. Ушанда ҳазил тариқасида қуйидаги мухаммасни ёзган эканлар:

«Мирзо Абдулло Хўқандийнинг истироҳат ва ижод боғида ташналик, гурўсналик ва танҳоликдан ранжида бўлғони ва яна хоб жойининг ноқулайлигидан нороҳат бўлиб, бир мухаммас айтғони.

Мухаммас будур:

Вой дегум ҳолига ҳар ким боғни этса интиҳоб,
Очдин ўлдим, эй биродарлар, бўлак йўқми азоб!
Берса бир коса карамшўрво бўлур эрди савоб,
Бошима бўлди бало ё шошқалоқлик, ё «Сароб».
Қайга кетди ўтга мойи томчилаб турган қавоб!

Пашша қўнса бурнима кўрмоққа ҳолим йўқ, жигар!
Айтғали рози дилим йўқ одамизоддин асар,
Бошима тушкан менинг мушкилларимдан ол хабар,
Ҳофизим қурбоқою чолғучилар — искактопар,
Бўлғуси захру зақум узлатда нўш этсам шароб.

Чодир гўёки тобутдир ва ёки танг лаҳад,
Кўрпанинг ўнг-терсида қаттиқ ямоқлар беадад,
Сўрининг устига чиқсанг, чарс эшакдай феъли бад,
Бир кеча литфонд мудир гўёки ётсин бўлса мард.
Калтаю синган оёққа гишт қўйиб бўлдим хуноб».

Уша йили, 22 сентябрда кимдир боққа чиқиб ош қилгану Абдулла Қаҳҳор ва у кишининг дўстларини таклиф этмаган экан, кўнгиллари ранжиб, ушбу шеърни ёзбдилар:

«Емадик ош, қолди ўстолда совуб, мулло Умар,
Ол, олиб кет, тортиқ айла хотинингга, пастназар.
Бир ато ўғилларини шунча хор этсанг агар,
Биз қозон бошига бормаймиз ўшал гар бўлса зар.
Кафгиру кўсовини бошингга урғил, баччагар!»

Ором лаҳзалари.

Абдулла Қаҳҳор адабиётимизнинг долзарб масалаларига беҳад талабчанлик билан ёндашар эди. У кишининг назарида адабиётга тааллуқли майда гап йўқ. Шу жиҳатдан «Хуснбузар» деган мақолалари то ҳозирги кунга қадар ўз аҳамиятини йўқотмаган.

«ХУСНБУЗАР»

Навқирон чиройли йигитнинг бетига чиққан битта-иккита рихинак ҳеч қандай оғриқ ҳам эмас, касаллик ҳам, фақат ҳусни бузади, шунинг учун хуснбузар деб аталади.

Давримиз адабиёти мана шундай навқирон, чиройли йигит. Унинг эртага яна ҳам баркамол бўлиши, ҳусни яна ҳам тўлишуви турган гап. Бироқ, унинг баркамол бўлиши ва тўлишувига баъзан майда-чуйда иллатлар ҳалал беради, унинг ҳусни бузади. Бу иллатларга барҳам бериш учун турли тадбирлар қаторида «қатрон қилувчи танқид»ни ҳам қўлланиш керак.

Адабиётдаги хуснбузарлар тўғрисида ўйлашимга бир дилсиёҳлик сабаб бўлди. Менинг яқин кўстим, колхоз раиси Январь пленумидан² кейин эл-жот олдида шармандаю шармисор бўлди. Раис давлатга сут топшириш планини муддатидан олдин ортиғи билан бажариш учун магазиндан сариёғ сотиб олиб сут ҳисобига топширибди. Бу шармандалиқнинг аламини, дардини раис билан баробар мен ҳам тортдим десам, лоф урган бўлмайман. Ўйлаб кўринг, ўттиз йиллик раис! Пахтачиликда катта ва кўп тармоқли хўжалиқни бошқаришда ўттиз йиллик тажриба эгаси! Неча йиллар қамиш-қиек ёқиб, шўр ялаб, ерни чўлнинг бағридан қўли билан юлиб олган, шу ердан юқори ҳосил олиб, колхозни республикамиздаги илғор колхозлар қаторига кўтарган чўл қаҳрамонларига бош бўлган одам! Бу одам чўлга шон-шухрат орттириб, яна ўзининг жаннатосо қишлоғига қайтиб кетиш учунгина эмас, умрбод қолиш, авлод-аждодини ҳам шу ернинг тубжой халқи қилиш учун келган, уй-жой қилган, томир ёйган!

Мен кўп қатори бу одамга тан берганман, меҳр кўйганман. Қолаверса, мен «Шоҳи сўзанада Мавлон, «Синчалак»да Арслонбек Қаландаров образларини яратишда уларнинг айрим фазилатларини шу одамдан олган эдим.

Энди шундай одам келиб-келиб юзи қора бўлиб ўтирса, алам қилмайдими, ахир!

Раис бу қилмишининг сабаби ўзига боғлиқ эмаслиги, амалпараст раҳбарлар ўзининг қобилиятсизлигини сохта обрў билан хаспўшламоқчи бўлиб, одамларни киноятга йўллагани тўғрисида гапира кетди-ю, юзидаги доғни ваз-тақал билан юва олишидан умид узди шекилли, бирдан жим қолди: хийладан кейин ўзига тасалли берган ва шу билан бирга менинг таъналаримга жавоб берган бўлиб, дўнғиллади: «Бу иллат ҳамма жойда ҳам бор. Суриштирсангиз, ёзувчилардан ҳам чиқиб қолади», деди.

¹ Бу ҳазил шеърни Абдулла Қаҳҳорнинг вафотидан сўнг архивдан топдим, шунинг учун ким назарда тутилганини билмайман. (Муаллиф).

² КПСС Марказий Комитетининг 1961 йилги тарихий пленуми назарда тутилмоқда. (Ред.)

Ҳақ гап!

Партия Марказий Комитетининг Январь пленумида кўзбўямачилик ва халқни алдаш ҳолларининг фош қилиниши ўзининг аҳамияти жиҳатидан партиямиз сўнги йилларда жорий қилган йирик иқтисодий-сиёсий тадбирлар билан бир қаторда туради. Январь пленуми бизга қишлоқ хўжалигини юксалтириш учунгина эмас, балки коммунистик онг ва ахлоқ учун қандай курашиш кераклигини ҳам ёрқин тарзда кўрсатиб берди.

КПССнинг янги Программасида нима дейилади? Унда шахснинг жамият олдидаги масъулияти, эртанги одамнинг қиёфаси ҳақида ҳар калимасини олтинга тортиб олинса арзийдиган гаплар бор.

Партиямиз кўрсатган ибрат ҳам, янги Программа ҳам руҳимиз ва виждонимизнинг поклиги учун, гражданлик ғурури учун совет кишиларининг курашида чин илҳом манбаи бўлди.

Сўз адабиёт тўғрисида кетаётган эди.

Афсус, минг надоматлар бўлсинки, кўзбўямачилик ҳоллари адабиётда ҳам учрайди.

Бундан ўн йил чамаси муқаддам бир ҳикоя ўқиган эдим.

Раиснинг хотини ошни дамлаб, эрини кутади. Правление мажлиси чўзилган бўлса керак, ярим кеча бўлибдики, раисдан дарак йўқ. Хотин ҳовлидан оғир эшикни очиб уйга киради. Катта қандилнинг биллур маржонларидан қўйлаётган камалакнинг ҳамма ранги уй жиҳозларида акс этиб, афсонавий бир манзара ҳосил бўлган. Хотин тош ойнаванд китоб жавонидан чиройли муқовали каттакон бир китобни олиб, бир оз ўқигандан кейин роялнинг устига қўяди-да, дераза олдида келади ва оғир шоҳи пардани суриб, кўчага қарайди... Ниҳоят, раис сахарга яқин келади, тошойналари ярқираб кўзни қамаштираётган буфетдан бир шиша хушбўй винони олиб, бир рюмка ичади-да, кейин овқат ейди ва ҳоказо.

Раиснинг уйдаги оғир эшикдан тортиб қандил, рояль ва хушбўй виногача ҳаммаси авторнинг дидини, услубини кўрсатади ва ҳаммаси бошдан-оёқ уйдирма. Авторнинг диди ва фаҳмига кўра, «тўқ ва фаровон турмуш»—шу. Афсуски, дид ва фаросатда бундан қолишмайдиган ёзувчилар яна топилади. Бу хилдаги ёзувчилар қилмишларига «назарий» асос ҳам топилади: «Одамларимизнинг эртанги кунини кўрсатиш керак» эмиш!

Уйдирмачилик бошқа, олдиндан кўриш бошқа. Партиямиз бизга уйдирмачилиқни эмас, «келажакни олдиндан кўришни, жамиятни қайта қуриш режасини тузиш, уни амалга оширишни» таълим беради.

Ижтимоий вазифаси юксак ва машаққатли бўлган адабиётни беҳуда мешчан ҳаётнинг хашаки сураткашига айлантириш керак эмас.

Коммунизм Программасини амалга ошириш, қадам-қадам муваффақиятларни қўлга киритиш кундалик меҳнат ва кураш, қийинчиликларни енгиш, тўсиқларни емириш билан бўлади. Энг мукаммал жамиятни—коммунизмни ҳеч ким бизга олтин товоққа солиб тутмайди. Уни ҳар ким ўз соҳасида, биров қўли билан, биров ақли билан ўз вазифасини ўтаб яқинлатади.

Пахта—кўп меҳнат талаб қиладиган экин. Лекин ҳозирги вақтда теримдан бошқа ҳамма оғир меҳнат тўла равишда машинанинг елкасига юкланган бўлса ҳам, ҳануз асосан аёллар бўйнидаги оғир меҳнат бўлиб келяпти.

Мавсумда 20 тоннага етказиб пахта терадиган аёлларимиз бор. Бу қанчалик оғир меҳнат эканини

тасаввур қилиш учун шуни билиш кифоя: битта чаноқдаги пахтани 3—3,5 грамм ҳисобласак, 20 тонна пахта териш учун масумда 6—7 миллион чаноққа қўлириш керак.

6—7 миллион чаноқдаги пахтани олиш учун теримчи неча юз минг марта ўтириб-туради, 20 тонна юкни бўйнига осиб, неча юз километр йўл босади? Мана шу заҳматкак бизнинг баъзи асарларимизда ашула айтиб, «меҳнат завқини суриб», ҳамаша кулиб ишлайди. Тонг қоронғисидан шом қоронғисигача ишлагандан кейин кечқурун клубга бориб лекция эшитади, уйга келиб китоб ўқийди... Агар шундоқ бўлса, машинанинг кераги бўлмас эди-ку, деган фикр бунақа ёзувчиларнинг хаёлига ҳам келмайди.

Шунақа ёзувчилар бир кунгина ўша аёлларнинг ўрнига қўйилса, қаламлари бошқача юрар эди...

Жуда кам учраса ҳам, ҳар қалай, учраб турадиган яна бир рихинак — ёзувчилар орасида адабиётни китобхон ва томошабин кўзида бебурд қиладиган ёзувчилар бўлишидир. Булардан бири адабиётга пул ва шуҳрат қидириб кирган; бири ёшликда шўхлик қилиб «ёзувчиликка» йиқилгану шу кўйича ёшлигини ўтказиб юборган, ҳозир бошқа касб-корга ярамаганлиги учун ёзиб-чизиб, мажлисларда «ақл» ва «сиёсат» сотиб юради; яна бири умрида биронта китоб ўқиган эмас. Уқишдан кўра ёзишни осонроқ деб билгани учун ёзишга уринади. «Кўр кўрни ойдинда кўради» дегандай, булар бир-бирини қўллайди, бир-бирини ҳар баҳона билан мақтайди, бир-бирининг асари тўғрисида яхши овозалар тарқатади. Биздаги юз-хотирчилик эса буларга қулай шароит тўғдиради. Шундай қилиб, ҳеч ким кўрмаган, ҳеч ким ўқимаган асар ҳадемай бирон доклад ёки мақолага кириб қолади. Шу билан авторнинг қўлига ҳужжат берилган бўлади. Автор бу ҳужжатни олиб театр, наشريёт ёки редакциянинг эшигини табассум билан очиб киради, табассум иш бермаса, дўққа ўтади, дўқ ҳам қўл келмаса, аптекалар бошқармасидан бўлак идораки бор, ҳаммасига шикоят билан боради, ҳаммасига ариза беради, натижада, баъзан «асар»ни ўтказишга муваффақ ҳам бўлади.

Бунақа «асар» ҳақида, авторнинг бахтига, танқид сукут қилади. Сукут танқиднинг бир тури эканини билса ҳам автор унчалик ранжимайди. Китоб магазинларнинг пештахтасида сарғайиб ётса, саҳнага чиқар-чиқмас қазога учраса, «ёзувчи» шовқин солади, театр коллективини, китоб савдоси ходимларини ношудлик, лоқайдлик ва уқувсизликда айблайди. Бу тоифа одамлар қобилиятсизлигини, нодонлигини шовқин-сурон ва дағдаға билан хаспўшлашга уринади. Ёзувчилар орасига низо тушса, ҳар қанақа низонинг отаси ҳам шулар, онаси ҳам шулар.

Баъзи бир «рихинаклар» ҳақида кулмасдан гапириб бўлмайди.

Карнай бор, сурнай бор. Сурнай санъаткорнинг қўлида хуш садолар беради. Карнай ҳар кимнинг қўлида ҳам қулоқни қоматга келтиради, холос.

Насриддин афанди созанда бўлгиси келибди, машшоқларга йўлиқиб, «Мени тўпларингга олинглар», дебди. Машшоқлар: «Қайси сони яхши чаласиз?» деб сўрашган экан, афанди: «Созлардан сурнайни яхши пуфлайман-у, лекин парда босишга ожизман, бу ёғига ўзларинг қарашиб юборасизлар», деган экан. Ёзувчилар орасида ҳам ёзувчилик сурнайни пуфлашга уста, лекин парда босишга, яъни ёзишга ожиз, бу ишда бировларнинг «қарашиб юборишига», яъни таҳририга муҳтож «адабий прораблар» бор. Пуфлаш афандидан-у, парда босиш

созандадан бўлиб чалинадиган машқ тўғрисида нима дейиш мумкин бўлса, ёзиш ишини ташкил қилиш «ёзувчи»дан-у, «таҳрир», яъни ёзиш «таҳрирчи», яъни бошқа ёзувчидан бўлиб майдонга келган адабий маҳсулот тўғрисида ҳам шуни айтиш мумкин. Фақат пуфлашни биладиган, лекин парда босишга ожиз киши сурнайчи эмас, ҳаракат қилса карнайчи бўлиши мумкин, холос.

Матбуот бу хилдаги «адабий прораб»ларга қарши ўқ узиб туради. Утган йил сатира журналимиз «Муштум» ҳам ўқ узди.

«Прораб»нинг китоби босилиб чиққан. Такриз кутилмоқда. «Прораб» китоб ёзиб берган ёзувчи билан оғиз-бурун ўпишиб ўтирибди. Шу пайт газета келиб қолади. Газетада мазкур китоб тор-мор қилинган бўлади. «Прораб» ёзувчига қараб ўшқиради: «Аҳмоқ, бировга китоб ёзиб бериш кўлингдан келса ёзиб бергин-да!» дейди ва уни уйдан ҳайдаб чиқаради.

Яна бир мисол. Москвада бир темада асар ёзган ёзувчиларнинг кенгаши ўтказиладиган бўлди. Шу кенгашга бир ёзувчи юбориладиган бўлганда, бирдан икки киши: «Китобни биз ёзганимиз-у, кенгашга у киши борадими?» деб даъво билан келган эди.

Ҳозир адабиётимиз гул-гул очилиб турган бир вақтда кўнгилни хира қиладиган шунақа рихинаклар тўғрисида сўз очишнинг ҳожати бормиди? Менимча, ҳожати бор. Адабиётимиз гул-гул очилиб тургани, бу рихинакларни сиқиб ташлаш зарур бўлгани учун ҳам ҳожати бор. Буларни ситиб ташлаш бизнинг вазифамиз. Адабиётимизнинг софлиги учун кураш, асарларимизнинг таъсир кучини ошириш, миллион-миллион китобхонларимизнинг қалбидан чуқурроқ ўрин олиши учун кураш демакдир!».

Абдулла Қаҳҳор адабиётнинг чинакам жонқуяри, ёш қаламкашларнинг ҳақиқий мураббийси бўлганлар. У кишининг назаридан бирон ёзувчи четда қолмас эди. Хоҳ наср, хоҳ бизм нимаики чоп этилса, дарҳол ўқиб чиқар, фикр-мулоҳазаларию қувончларини муаллифга ёзиб юборар эдилар.

Саид Аҳмаднинг 1940 йили босилиб чиққан «Тортиқ» ҳикоялар тўпламига такриз ёзиб, фикр билдирганлари кўпчиликка маълум. Шундан кейин ҳам унинг ижодини муттасил кузатишда давом этдилар ва ўша такриздан кейин орадан 25 йил ўтгач, ёзувчининг «Уфқ» романига сўзбоши ёзиб берганлар. Мана, ўшандан парча:

«Яхши ёзувчиларимиздан Саид Аҳмаднинг «Уфқ» китоби тенгқурлари орасида ярқираб турибди. Бу китобни китобхон бошдан охиригача шавқ билан, ҳеч қаерда тўхтамасдан, диққати сусаймасдан, иштаҳаси бўғилмасдан ўқиб чиқади.

...«Уфқ»да тасвир этган қишлоқ ҳаётини, одамларини кўриб, ҳар бир ўзбек катта ифтихор билан «биз ўзбеклар» дейди, қардош халқлар ўзбекни меҳр билан «ўзбек оғайним» деб атайди. Саид Аҳмад бундан кўп йиллар бурун қўлига адабиёт танбурини олиб чертганида, қўли келишганини кўриб, яхши созанда бўлиб, яхши-яхши машқлар чалишини орзу қилган эдик. Шу орзумиз ушалиб келаётибди. «Уфқ» унинг илҳом ва маҳорат билан чалган машқидир. Созанда баъзи пардаларга ортиқроқ нолиш бериб юборган бўлса, буни ҳаяжон натижаси дейиш мумкин».

Лекин шу билан бирга, китобнинг баъзи бир жузъий камчиликлари, нуқсонлари ҳақида фақат муаллифнинг «қулоғига айтадиган» гапларини ён дафтарга ёзиб қўяр эдилар.

Ёзувчи Уткир Ҳошимовнинг ижоди ҳам ҳаммиша Абдулла Қаҳҳорнинг диққат марказида бўлган. Унинг «Чўл ҳавоси» қиссасини ўқиб, 1964 йили унга бир хат ёзган эдилар. Ён дафтарларига эса шу асар хусусида қуйидаги фикрларни қайд қилиб қўйибдилар:

«Чўл ҳавоси».

Икки йигит бир қизни яхши кўради, қизнинг кўнгли биринчи йигитда, иккинчиси биринчи йигитга ёмонликлар қилар эди, лекин буларнинг муҳаббатига тан бериб, биринчи йигитни ўлимдан қутқазади.

Бу тема янги эмас, лекин ишланиши янгича: чиройли, соф...»

1967 йилнинг февралда яна шу муаллифнинг «Шамол эсаверади» деган қиссасини ўқиб, ён дафтарга шундай ёзиб қўйибдилар:

«...Мақсуд билан Гавҳар бир-бирини яхши кўради. Мақсуд университетда ўқийди. Гавҳар қишлоқ мактабини битириб келади. Талъат деган йигит унга ёмон кўз билан қарайди. Студентлар пахта теримига чиққанда Талъат Гавҳарга қўл узатади, мақсадга етишиш учун университет катталари ёрдамида уни «машъал» қилади. Гавҳар мажлисда «машъал»лигини фош этади ва ҳаром одамларнинг ёрдамида эмас, ҳалол йўл билан университетга кириш учун қишлоққа қайтади.

Мақсуд билан Гавҳар орасидаги муҳаббатга кишининг ҳаваси келади. Қани эди, ёшлар орасидаги муҳаббат шундай бўлса!

Повесть иштаҳа билан ўқилади».

1960 йилларнинг боши эди, шекилли. Бир куни кинорежиссёр Латиф Файзиев қорачадан келган, ўзи озгин бўлса ҳам елкадор бир йигитни эргаштириб келди. Анчагача ўтиришди. Бутун сўхбат давомида ҳалиги йигит чурқ этмади. Фақат, кетиш олдида ийманибгина йўлакдаги батареянинг устига бир қўлёмза қўйиб:

— Фурсатингиз бўлса кўриб қўярсиз, — деди. Абдулла Қаҳҳор қўлёмзани ўша куниёқ ўқиб чиқиб:

— Эй, бундан дуппа-дуруст ёзувчи чиқади-ку! — деб суюниб кетдилар.

Бу ёш йигит Учқун Назаров, қўлёмза унинг «Одамлар» деган биринчи ҳикояси эди.

Устоз ҳамма ишларини қўйиб, дарров ҳикоянинг у ёқ-бу ёғига қалам уриб ва ўзлари «оқ йўл» тилаб, «Шарқ юлдузи» журналига бердилар.

Абдулла Қаҳҳор ғамхўр устоз, меҳрибон мураббий сифатида ёшларнинг кўнглини кўтариш, уларга маънавий кўмаклашишга ҳаммиша тайёр эдилар.

«Ўтмишдан эртақлар» повестига Абдулла Ориповнинг «Муножот» шеърдан тўрт мисрани эпиграф қилиб олганлари бежиз эмас:

«Эшилиб, тўлғаниб ингранади куй —
Асрлар ғамини сўйлар «Муножот».
Куйи шундай бўлса ғамнинг ўзига
Қандай чидай олган экан одамзод!»

Кейинроқ шоирнинг қуйидаги:

«Гоҳо ер меҳрини ўйларкан,
Эсга тушар дорнинг сиеғи.
Ажаб ҳикмат: одам ўларкан
Узилганда... ердан оёғи»,—

мисраларини «Нурли чўққилар» ҳикоясига эпиграф қилиб олдилар.

Шоир Эркин Воҳидовга ҳам устознинг ихлослари баланд эди. «Маҳалла» деган ҳикояларига унинг:

«Инсон билан тирикдир инсон,
Муҳаббатда ҳаётнинг боши.
Одамзодга бахш этади жон
Одамларнинг меҳр кўёши»,—

деган мисраларини эпиграф қилиб олганларидан ҳам буни билиш мумкин.

Лекин агар бирон ёш ёзувчи ўз имконияти даражасидан пастроқ асар ёзса, уни дарров огоҳлантириб қўяр эдилар. Ўз имкониятини ҳисобга олмай, редакциялардан хафа бўлиб юрган баъзи ёш ёзувчиларга эса ҳақиқатни рўй-рост айттардилар.

«Ҳурматли Б.

Хатингизга кеч жавоб бераётганим учун кечиринг. Бетоб эдим.

Газета ва журналларимиз редакциялари ёш ва ҳаваскор ёзувчиларга кўпинча жавр қилади: номаълум ёш ҳаваскор ёзувчининг ўртача асаридан номи маълум бўлган ёзувчининг ёмон асарини афзал кўради, босилмаган асарлар ҳақида аниқ, кескин фикр айтмайди, баъзан айтолмай ёзувчини овора қилади.

Иккала ҳикоянгизни диққат билан ўқиб чиқдим. Ҳаётимиздаги камчиликлар ва буларга қарши курашда адабиётимизнинг вазифаси ҳақидаги фикрларингизга қўшиламан. Лекин салбий одамлар, салбий ҳодисаларни қонундан ташқари одамлардан, патологик ҳодисалардан фарқ қилиш керак; наинки сиз қаламга олган хотин образи ҳозирги хотин-қизларимиз образини «яна ҳам яхшироқ кўрсатишга хизмат» қилса!

Сиз яна айбни редакцияларга қўйиб, назаримда, ўз имкониятингиз тўғрисида ўйлаб кўришни эсингиздан чиқариб қўйибсиз.

Узингиз айтмоқчи, бир йилдан бери овора бўлиб ҳеч нарсага эриша олмаган бўлсангиз, бунинг туб сабаби мана шу».

Ҳурмат билан Абдулла Қаҳҳор».

Ёки мана бу хатни олайлик:

«Ўртоқ К. К.

Хатингизга кечикиб жавоб бераётирман, ўзр.

1. Ўзида талант борлигини 40-50 ёшида пайқаган одамлар ҳам бор, лекин буларнинг биринчи ёзган асарлари ростдан ҳам талант эгалари эканини кўрсатган. Бу ҳикоянгиз сизда талант борлигини кўрсатмайди, ёзувчиликка ҳавас уйғонганини кўрсатади, холос. Ҳавас ҳаммада ҳам бўлиши мумкин, лекин ҳаваснинг ўзи кишини ҳеч қаёққа элтмайди. Мен, масалан, танбур чертиб ҳаммани қойил қилгим келади, лекин начораки, дард бор-у, дармон йўқ.

2. Редакция ходимларининг айби ҳикоянгизни тушунмаганида эмас, тушуниб туриб сизга рости айтмаганида. Агар рости айтса, бир-икки кун хуноб бўлар эдингиз, яна бир-иккита идорага ариза ёзар эдингиз-да, оқибат ўйлаб, инсофга келар эдингиз. Қаранг, бир йилдан бери редакция ходимлари билан олишибсиз, бир йилдан бери ҳамма айбни ўшаларга қўйиб бўғилиб юрибсиз-у, бирон марта танангизга ўйлаб: «Мен ноҳақ бўлмайин тагин», деган гап хаёлингизга келмабди!

Редакция ходимлари: «Ўзи дуруст, лекин камчиликлардан холи эмас», деб сизга мумкин қадар беозор хатлар ёзмадан рости айтса, «Бу нарса ярамайди, адабий савиянгиз шу бўлса, минбаъд ҳикоя ёзиб овора бўлманг», деса, шу оворагарчилик бўлмас эди.

3. Ёмон хотин тўғрисида ёзиш, ҳар нарса ёзиш мумкин. Лекин ёзган вақтда ёзишдан мақсад нима эканини, онамиз ҳам, оиламиз ҳам хотин жинсидан эканини эсдан чиқармаслигимиз керак.

Бошқа иш қилинг. Бошқа ишда муваффақият тилайман.

1961 йил».

1964 йилнинг ёз фасли. Дўрмондаги боғимизда

турардик. Қорақалпоғистонлик ёш ёзувчи Тўлепберген Қаипбергенов ҳам Ёзувчилар союзининг ижодхонасида дам олаётган экан. Аммо, салкам бир ой мобайнида Абдулла Қаҳҳор билан тез-тез кўришиб турган бўлса ҳам, асарини у кишига кўрсатишга журъат этолмабди. Ниҳоят, кетиш арафасида, қисини-қимтини асарини кўтариб келди. Абдулла Қаҳҳор ўзларига хос меҳмоннавозлик билан уни кутиб олдилар ва ҳамма ишни йиғиштириб қўйиб, повестни ўқиб чиқдилар. Шу даражада қувониб кетдиларки, ҳатто ўзбек тилига таржима қилишни ҳам ўз зиммаларига олдилар. Бу Т. Қаипбергеновнинг «Совуқ бир томчи» деган қиссаси эди. Ёш ёзувчининг кўнглини кўтариш мақсадида асарни рус тилига таржима қилиш учун ҳатто таржимон ҳам топиб бердилар.

Абдулла Қаҳҳор, ўз иборалари билан айтганда, адабиётнинг чинакам муҳиб эдилар, шунинг учун адабиётга яшнаб кирган ёшларни кўриб қувониб кетар, қувончларини ўша қаламкашнинг ўзига миннатдорлик изҳор қилиб айтар эдилар.

Ёш ёзувчи Шукур Холмирзаевнинг биринчи асарини журналда ўқиб, унга шундай деб ёзган эдилар:

«Ҳурматли Ш. Холмирзаев!

«Шарқ юлдузи»да босилган «Тўлқинлар» повестингизни ўқидим. Повесть яхши таассурот қолдирди. Маъмуржонни бошда табассум билан тасвир этасиз. Бутун асар давомида қисқаликка интилмасиз. Ёзувчиликда кўзингиз очилиб келаётгани кўриниб турибди. Назаримда, повестнинг номи тўғри эмас.

Кейинги ишларингиз бароридан келсин!

Салом билан Абдулла Қаҳҳор».

Асарлари деярли чиқмаган Анвар Муқимовнинг «Бизнинг ташаббус» ҳикоясини ўқиб, ўша заҳоти унга шундоқ деб хат ёзганлар:

«Анваржон!

«Бизнинг ташаббус»ни ўқиб қувониб кетдим. Сизда сатирик ёзувчининг ўткир кўзи, қувлиги бор. Бу соҳада муваффақият қозонишингизга аминман.

Ҳурмат билан, Абдулла Қаҳҳор.

14.XI — 1965 йил».

1966 йилнинг 5 февралда яна шу ёш ёзувчига қуйидаги хатни ёзганлар:

«Анваржон!

Салом! Биринчи хатни сизга чин кўнгилдан ёзган эдим, ҳозир ҳам чин кўнгилдан айтмоқчиман: ҳикоя чиқмабди. Ўша ҳикоянгизда каттакон бир ижтимоий иллатни тангадай ўринга жойлаган эдингиз, бунда тариқча маъно бир пақир сувда сўзиб юрибди.

У ҳикояни ёзганингизда қалбингизни ўртаган бир дардингиз бор эди, ҳикоя ёзиб шу ҳусусда арз қилган эдингиз, бу ҳикояни ёзишингизда сизни ҳеч ким безовта қилган эмас, шунинг учун китобхонга ҳеч қанақа арзингиз йўқ, ҳикояни юрагингизни бўшатиш учун эмас, ҳикоя ёзиш учун ёзгансиз. Ўша иккита товламачи дилимга озор берган, шуларнинг устидан китобхонга арзим бор эди, демоқчимасиз! Аксинча, ҳар иккаласи ҳам сиздан шикоят қилиб турибди: бизни бу одам ҳеч қаерда кўргани йўқ, биз унинг дилига озор берган эмасмиз, бизга тўхмат қиляпти. Ҳақиқатан, бу одамлар ўйдирма, ҳикоя ёзиш учун ўйлаб чиқарилган.

Мен бу гапларни сизда катта талант борлигига қаттиқ ишонганим учун айтаётиман, мендан хафа бўлакўрманг. Мендан хафа бўлсангиз, юз ўғирсангиз ҳам кетингиздан қолмайман. Биринчи хатни сиз менга эмас, мен сизга ёздим. Менинг муносабатимни шундан ҳам билаверинг.

Ҳеч қачон бир нарса ёзиш учун ёзманг. Айтадиган гапингиз жуда зарур бўлганда, мени айт, деб тишоригидай азоб бергандагина ёзинг. Ёмон кўрган одамингизга

муҳаббат изҳор қилиб хат ёзолмайсиз-ку! Нима учун йўқ туйғудан асар тўқиш мумкин, деб ўйлайсиз!

Салом билан, талантнингиз муҳлиси

Абдулла Қаҳҳор».

Яна шу ёзувчига:

«Анваржон!

Матбуотда кўринмай қолдингиз, ё менинг кўзим тушмадим! Менга юборган нарсангиз нима бўлди!

Салом ва эҳтиром билан

Абдулла Қаҳҳор».

Мана шу уч мактубнинг ўзиёқ Абдулла Қаҳҳор тасодифан қўлига тушган асарларни эмас, балки ёш, истеъдодли ёзувчилар қалами остидан нима чиқса ҳаммасини зўр ҳафсала, катта меҳр-муҳаббат билан ўқийдиган, ҳамиша уларга руҳан мадад берадиган устод эканидан далолат беради.

1965 йили ёш ёзувчилар билан бўлган суҳбатда Абдулла Қаҳҳор ўз қувонч ва тилакларини ёшларга қуйидагича изҳор қилган эдилар:

«...Ҳозирги ёшларнинг билимли, маданиятли экани, адабиётнинг моҳияти ва вазифасини чуқур билгани устига устак яна учта олтин фазилати бор.

Биринчи фазилат: буларнинг дили ҳасад, бахиллик деган қабих туйғудан пок. Бу табиий бир ҳол, чунки чуқур билим, ҳақиқий талант эгаси ўз кучига, олдинда кетаётганларга етиб олишига, бир сафда кетаётиб, ҳеч қачон орқада қолмаслигига ишонади. Маърифатсиз, талантсиз ёзувчи (ёзувчи эмас) эса, бировга етиб олишга ожизлик қилади-ю, уни чалиб йиқитишга, лоақал бўйнига кир латта илиб таъбини хира қилишга, юргани халал беришга уринади. Ҳақиқий талант эгалари бир-бирига ҳасад эмас, ҳаваас қилади, бир-бирининг ғайратини келтиради. Булар орасида рақобат эмас, жамиятимизни олға силжитадиган куч — мусобақа бўлади.

Иккинчи фазилат: ҳозирги ёшларимиз камтар, ҳар бир муваффақиятга бор имкониятининг «чашна»си деб қарайди. Бу ҳам табиий ҳол, чунки минг кетмон уришга, тоғни кўпориб ташлашга қодир одам бир кетмон уриб қўйиб керилмайди, ўзини елпимайди, таҳсин ва офарин кутмайди. Бир кетмон уриб, таҳсин ва офарин умидида атрофга қараган одам шу билан иккинчи кетмон уришдан ожиз эканини кўрсатади.

Учинчи фазилат: ёшларимиз асарларини умумадабиёт гази билан ўлчашни талаб қилишади, ёшига риоя қилиб, пастроқ талаб қўйишни ўзларига ор деб билишади. Ёзувчи ёшлигида ёшлигига риоя талаб қилса талантига шира тушади, эрта қарийди, кейин қарилигида қарилигига риоя талаб қиладию умумадабиёт газини кўрганида кўнишади, пақиллайди... Бизнинг ёшларимиз той бўлатуриб отнинг тепкисини кўтарадиган чайир, чаққон, ҳар қандай катта галадан ҳам улоқни олиб чиқиб, халқнинг совринига сазовор бўладиган чавандоз отлар бўлиб етишяпти.

Мана шунинг учун эртага буюк адабиёт яратилишига, бу адабиётни ҳозирги ёшлар ярата олишига бунчалик аминман...

...Энди эшикни зич ёпиб, қулоқларингизга айтадиган яна бир тилагим бор.

Эскичасига айтганда, худога минг карра шукрки, ҳозир ёшларнинг асосий кўпчилиги ичкиликдан

ҳазар қилади, ичкилик ичишни айб деб билади. Булардан биронтаси ичиб қўйса, дарров дув-дув гап бўлиб кетиши шуни кўрсатади.

Мана шунақа, баъзан ичиб қўядиган бир йигитга таъна қилсам, хижолат бўлди, хижолатдан чиқиш учун ерга қараб: «Илгариги ёшлардан ҳеч бири ичмаганми?», деди. Аввало, одам ўз гуноҳини бошқа бировнинг гуноҳи билан ювмоқчи бўлиши чакки, чунки гуноҳни гуноҳ ҳеч қачон юва олмайди; ундан кейин, илгариги вақтда ичган ёшлар ичкилик фожиага олиб боришини кўрган эмас эди-да! Ҳозир ичкилик фожиаси кўз ўнгимизда турибди; ўша вақтларда ичган ёшлардан бири ичкилик орқасида, фақат ичкилик орқасида хомаклигича қолди — қовун бўла олмади; бири ичкилик орқасида катта талантини буриштириб ўтирибди... Бу ҳол фожиа эмасми?

Бундан ташқари, ёзувчининг, ҳамшиша халқ кўз ўнгида турадиган ёзувчининг маънавий кифёси деган гап бор. Ичкилик одамни ирkit, кишининг таъби тортмайдиган бевурд, субутсиз, ёлғончи қилиб қўяди. Ёзувчи эса покиза, чиройли, бурдли, субутли, ҳақгўй бўлиши керак.

Ҳозирги адабий ёшларимиз шубҳасиз, ўзига ҳам, адабиётга ҳам ғубор қўндирмайдиган ҳақиқий замона ёшларидир. Биз бир-биримизга катта меҳр қўйишимиз, бир-биримизни ҳар томонлама бойитишимиз, бир-биримизни бало-қазодан, ёмон кўздан сақлашимиз зарур, эртаги буюк адабиёт биносининг ҳақиқий меъморлари бўлишимиз керак. Шундоқ бўламиз, бунга бутун адабий жамоатчилик, бутун халқ катта ишонч билан кўз тутаетибди».

Ўрни келганда бир гапни алоҳида таъкидлаб ўтишни истар эдим: Абдулла Қаҳҳор ичкиликни нафақат адабиёт даргоҳидан, балки «умуман ҳаёти-миздан қувиб чиқариш» тарафдори бўлиб, «Оқ ароқнинг қора иши», «Тўйлар муборак», «Уят» каби мақолаларида ичкиликбозликка қарши «қилич яланғочлаб» майдонга чиққан эдилар.

Х

Абдулла Қаҳҳор мақтовга жуда хасис эдилар. Шогирдларидан биронтасининг елкасига қоқиб, «Фалон асарингни бошлабсан, сенга қойилман!» деганларини эшитганим йўқ.

Таникли олимимиз Озод Шарафиддинов Абдулла Қаҳҳорнинг олти томлик асарларига муфассал муқаддима ёзиб, бир куни келиб ҳаяжон билан ўқиб берганида у киши: «Ҳа, менинг ҳақимда энди бир нарса ёзилибди», деб қўяқолган эдилар. Бошқа одам бўлса, «Эй, Озоджон, қойилман, баракалла, ажойиб сўзбоши ёзибсан!», деб қучоқлаб ўпар эди, албатта.

Кези келганда айтишим керакки, чорак аср ҳамнафас бўлиб бирор маротаба мен ҳам мақтов эшитган эмасман. Бир гал — у вақтда Ёзувчилар союзи ҳозирги Хадича Сулаймонова кўчасида эди — ёш ёзувчилар билан учрашув бўлган экан, эшитишимча шунда кимдир: «Домла, Кибриё опа билан ижодий ҳамкорлигингиз ҳақида бир-икки оғиз гапириб берсангиз», деб қолибди. Абдулла Қаҳҳор шундоқ жавоб берибдилар: «Кибриё опанг ҳақида нима десам экан... Кибриё опанг аввало менга форстожик адабиётига дарча очиб берди. Кейин яхши таржимон, яхши пазанда, яхши ёрдамчи, яхши боғбон, яхши хотин ва яна жуда кўп яхши фазилатлари борки, уларнинг ҳаммасини айтиб бўлмайди».

Бир куни уйимизга меҳмон келган эди. Дастурхон

одатдагидай ясалган, таомлар қўйилган. Шунда кимдир:

— Абдулла ака, Кибриёхоним пиширган бу лаззатли таомларни еб юзга кирасиз! — деб қолди.

Абдулла Қаҳҳор бунга жавобан кулимсираб шундай дедилар:

— Ҳа, ахир, чаласавод хотинлар ҳам ошпаз бўлади-ку! Шундай бўлгач, менинг аёлим нима учун ёмон овқат пишириши керак экан!

Абдулла Қаҳҳор паловни жуда яхши кўрар эдилар. «Нима ейсиз?», деб сўрасам кўпинча: «Гумбаз бўлақолсин», дердилар. Сабзи-пиёз тўғралган бўлса, 45 минутда ошни пишириб, дастурхонга олиб келиб қўяр эдим. У киши шунга ўрганиб қолган эдилар.

Бир куни дўстларимиздан бирининг уйда меҳмон бўлди. Ҳадеганда иссиқ овқатдан дарак бўлавермади. Анча фурсатдан кейин дастурхонга манти келди. Абдулла Қаҳҳор санчқини мантига урдилар-у:

— Емайман, покришқаси қалин экан, — деб секин нарироққа суриб қўйдилар ва бир оздан кейин шивирлаб: — Ўзингиз дуруст экансиз, — дедилар. Мен суюниб кетди:

— Вой, сиз ҳам мақташи билар экансиз-ку! — дедим.

— Биласизми, одам бозорга опчиқадиган нарсасини мақтайди. Хотин ўзимники, нима учун мен уни мақташим керак? — дедилар.

Эшитган мақтовим шу — «Ўзингиз дуруст экансиз»дан нарига ўтганлари йўқ. Мен бундан асло ўқинмайман — мақтов ҳам «парда»лироқ бўлгани дуруст.

Оилада мен Абдулла Қаҳҳорнинг ўнг қўли эдим. Асарларини қайта-қайта машинкада кўчирар, керак бўлса, машина ҳам ҳайдар эдим. У киши қанд касаллигига қарши ҳар куни икки марта укол олардилар, ўшанда ҳамширалик вазифасини ҳам ўзим ўтар эдим.

Абдулла Қаҳҳор яратган комедияларнинг деярли ҳаммасини Ҳамза номидаги Ўзбек давлат академик драма театрининг саҳнасида Александр Осипович Гинзбург қўйган. У киши ўзбек тилини билмас эди, ҳамшиша театрга бирга бориб комедияни сўзма-сўз таржима қилиб берар эдим. Уларнинг асарларини тожик тилига ўзим таржима қилганман.

1953 йили Латвия драма театри «Шоҳи сўзана»ни саҳнага қўядиган бўлди. Маълумки, латиш халқи билан ўзбек халқининг урфу одатлари орасида катта фарқ бор. Март ойда Ригадан Абдулла Қаҳҳор номига телеграмма келди. Унда муаллиф премьерига таклиф қилинган, иложи бўлса, уч-тўрт кун олдин келиши сўралган эди. Уша кезларда Абдулла Қаҳҳор «Оғриқ тишлар» комедияси устида жиддий ишлаётган эдилар. Шу боис менга:

— Келинг, менинг ўрнимга ўзингиз борақолинг, — дедилар. — Мен айтадиган гапларни сиз ҳам айтишингиз мумкин-ку. Агар ёлғиз бормайман, десангиз, мен Маданият министрлигининг санъат бошқармасидан илтимос қиламан, бошқарма бошлиғи Ҳамида Донская бирга боради.

Шундай қилиб, биз — Донская иккаламиз Ригага бориб «Шоҳи сўзана» комедиясининг премьерасини ўтказиб келдик.

Таржимонлар билан бўладиган ёзишмалар ҳам менинг зиммамда эди. «Вақтим йўқ» ёки «Асарингизнинг фалон жойи ёқмади» деган гаплар асабларини бузмасин, деб ўзларига билинтирмасдан жавоб ёзар эдим. Шу жиҳатдан Константин Симо-

новнинг меннинг номинга йўллаган икки мактуби эътиборга лойиқдир:

«Муҳтарам Кибриёҳоним!

Мактубингиз анчадан бери столим устида турибди. Мен неча бор Москвадан узоқ жойларга сафар қилиб келдим, қайтгач, ҳар гал Сизга қандай жавоб ёзсам экан, деган мулоҳаза мени безовта қилади.

Бу масалалар Сиз учун ҳам, Абдулла Қаҳҳорович учун ҳам мушкул эканини яхши биламан. Бироқ, ҳозирги вазиятда менга ҳам ниҳоятда оғир эканини Сиз ҳам тўғри тушунинг. Менинг Абдулла Қаҳҳоровичга муносабатимни ўзингиз яхши биласиз. Ҳеч қачон профессионал таржимонлик билан шуғулланмаган ва ҳеч қандай таржимонлик тажрибасига эга бўлмаган мендек ёзувчи ўн йил давомида уч марта ўз ҳамкасбининг асарини рус тилига таржима қилишга киришган экан, буни фақат бир нарса билан — асари таржима қилинаётган одамнинг истеъдодига бўлган чексиз муҳаббати билангина изоҳлаш мумкин.

Сизга ҳамма гапни рўй-рост айтяпман. «Синчалак»ни мен катта қизиқиш, шавқ-завқ билан таржима қилган эдим. Мен бу асарни жуда севиб қолдим ва Қаҳҳор насрининг мафтунокор жиллоларини рус китобхонага етказишни жуда-жуда истадим.

Қаҳҳорнинг комедиясини бир оз бошқачароқ туйғу билан таржима қилдим. Нега! Чунки менга комедия жанрининг ўзига хос табиати анчагина нотаниш. Ундан ташқари, комедиядаги миллий хусусиятлар ҳам асар таржимасини қийинлаштиради. Шундан, бу комедия рус саҳнасида ҳеч қачон қўйилмаса керак, деб ўйладим. Бироқ, асарни таржима қилишга рози бўлдим. Негаки, комедия ниҳоят даражада ўткир ва катта истеъдод билан ёзилган эди. Иккинчидан (бу мен учун ҳам муҳим), ўша пайтларда Абдулла Қаҳҳоровичга руҳан мадад беришни истаган эдим.

«Ўтмишдан эртаклар» ҳақидаги фикримни сизга айтган эдим, шекилли. Бу асар ҳам менга ёқди, унинг «Синчалак»дан кам жойи йўқ. Зўр маҳорат билан ёзилганини кўриб, беҳад севинган эдим. Асарни тўлалигича таржима қилганимда жуда мамнун бўлардим. Бунинг учун ҳозир менда на жисмоний қувват, на руҳий куч бор. Шундай бўлса-да, шароитимнинг оғирлигига қарамай, Абдулла Қаҳҳоровичнинг юбилейи арафасида қиссанинг бир неча бобини «Литературная газета»га таржима қилиб беришни дўстлигимиз бурчи деб ҳисобладим. Таржима устида узоқ вақт ҳафсала билан ишладим ва у «Литературная газета» саҳифасида босилиб чиққанида жуда қувондим. Бироқ, энди қиссани тўлалигича таржима қилолмайман. Бу ҳақда сизга илгари ҳам айтганман. Уйлайманки, сиз билан Абдулла Қаҳҳорович бунинг менга алоқадор бўлмаган сабабларини бошқалардан кўра яхшироқ тушунасизлар.

Мен кейинги икки ярим йил давомида бир китоб устида ишладим. Уни шу пайтгача ёзганларим ичида энг яхшиси деб ҳисоблайман... Лекин унинг қачон матбуотда пайдо бўлиши маълум эмас. Яқинда шу асарни тугатдим. Энди, янги асар бошлаганимга қадар ҳам жисмонан, ҳам руҳан бир оз ҳордиқ қиқаришим шарт. Аксинча, умримдан сал кам тўрт йил юлиб олингандай, вақтинча бўлса-да юлиб олингандай, ўзимни ноҳуш ҳис қиляпман. Рўҳий мувозанатимни тиклаб олиш, дарҳол бирон каттароқ ишга қўл уришдан ўзимни тиймоғим даркор. Хуллас, ҳозир романи қўйиб, бошқа ишга қўл урولмайман. Роман билан бир вақтда таржима билан шуғулланишга ҳам қодир эмасман, чунки бу иш мендан жуда катта меҳнат ва зўр матонат талаб қилади. Ҳозирча бунга иложим йўқ...

Қиссанинг қолган қисмини таржима қиладиган таржимон менинг ишимдан фойдаланишни истамаса, заррача хафа бўлмайман. Майли, янгидан таржима қилақолсин. Агар фойдаланишни истаса, мен қилган бобларни таржимасига киритсин-да, таржима ҳамкорликда қилинганини ёки қиссанинг қайси бобларини мен таржима қилганимни кўрсатсин. Қисқаси, таржимон нимани лозим топса, мен ўшанга розиман. Мен сизга илгари айтган гапимни яна бир бор эслатиб қўймоқчиман. Қисса, таржима қилинмасдан, фурсат кутиб ётиши мумкин эмас. Уни кечиктирмай, дарҳол таржима қилиш керак, у ниҳоятда гўзал асар...

Мана шунақа гаплар, муҳтарам Кибриёҳоним!

Бу мактубни Абдулла Қаҳҳоровичга кўрсатасизми, йўқми — унинг кайфиятию саломатлигига қараб ўзингиз

ҳал қилинг. Ҳар қандай шароитда ҳам Сизни ва Абдулла Қаҳҳоровични аввалгидек самимий ва чин дилдан ҳурмат қиламан, севаман.

Эҳтиром билан Константин СИМОНОВ».

Иккинчи мактуб:

«Муҳтарам Кибриёҳоним!

Узр, хатингизга анча кечикиб жавоб ёзаяпман — шаҳар ташқарисида беркили олиб ишладим.

Ишларинг аҳвали бундай: «Саробини яна бир бор ўқиб чиқдим. Назаримда, уни «Гослит» нашриёти планига киргиши керак. «Аяжонларим»ни ҳам ўқидим. Сўзма-сўз таржима муаллифига ҳеч қандай эътирозим йўқ. Менимча, сўзма-сўз таржима малакали киши томонидан қилинган. Мен фақат бир нарса ташвишидаман: русчага ағдарганда бу асарнинг фазилатлари йўқолмасмикин, саҳнада ё китоб ҳолида оригиналдагидек жанрлармикин! Ута миллий, ҳатто маҳаллий асар. Ўзбек томошабини бу асардаги ҳар бир сўз замирида катта маъно ётганини кўради. Лекин буларнинг барини рус тилида, рус саҳнасида қандай қилиб чиқариш мумкинлигига ақлим бовар қилмайди. «Тобутдан товуш»ни эсланг — мен уни қўлимдан келганча ҳафсала билан таржима қилган эдим. Шунга қарамадан, биронта рус театри уни саҳнага қўйгани йўқ. Ҳолбуки, «Аяжонларим»га қараганда «Тобутдан товуш» салмоқлироқ, те-ранроқ.

Сизга юрагимдаги гапларни яширмасдан, очик ёзаяпман. Нима қилишимни ҳам билмай қолдим.

Комрон «Ўтмишдан эртаклар»нинг иккинчи бобини таржима қилиб кўрган экан, уларни менга юборди. Менимча, у қобилиятли йигит, унга ишониш мумкин. Агар Сиз истасангиз, унга ёрдам беришга тайёрман. Дастлабки парчалар бўйича у билан гаплашдим, маслаҳатлар бердим. У ишни давом эттиряпти.

Олти томликка ёзилган сўзбошини олдим, ўқиб чиқдим. Уйлайманки, у мен учун фойдали бўлди. Сўзбоши қизиқарли ёзилган. Бироқ, шунча вақтдан буюн «Гослит-издат» мен билан боғлангани йўқ. Афтидан, китобнинг чиқиш мuddати масаласида қандайдир ўзгаришлар бўй берганга ўхшайди. Аввал айтганимдек, «Танланган асарлар»га Қаҳҳор тўғрисида муҳтасаргина сўзбоши ёзишга тайёрман. Келишиб олганимиздек, унинг ёнида мунаққиднинг биографик мақоласи ҳам бўлиши керак. Менга биографик мақолани ва «Танланган асарлар» мундарижасини етказишлари биланоқ, сўзбошини ёзиб бераман. Бу ишга мен бор-йўғи икки ҳафтагина вақт сарфлайман, холос. Бинобарин, ишни асар босмаҳонага тушиши арафасида қилсам ҳам бўлади. «Гослитиздат»нинг ишорасини кутиб ўтирибман.

Қўлингизни сиқиб, Константин Симонов.

16.1.69 йил».

XI

Сўнги йилларда Абдулла Қаҳҳорнинг ижодий активлиги заррача сусаймади. 1966 йили «Аяжонларим» комедиясини ёзишга киришдилар. Бу комедияни Абдулла Тўқай мукофотининг лауреати режиссёр Тўла Хўжаев 1967 йили Ҳамза номидаги академик драма театрида зўр маҳорат билан саҳналаштирди. Аввалги комедиялари каби «Аяжонларим» ҳам республикализмнинг деярли барча театрларида, Тожикистон, Қирғизистон, Туркменистон каби қўшни республикаларнинг саҳналарида қўйилди.

Абдулла Қаҳҳор бу комедияга нуқта қўйишлари биланоқ «Муҳаббат» повестини бошладилар.

1967 йилнинг сентябрь ойида ёзувчининг 60 йиллик юбилейи Навоий номидаги опера ва балет театрида зўр тантана билан нишонланди.

Қузда бирдан қанд касали хуруж қилиб, Абдулла аканинг саломатликлари кескин ёмонлашди ва қаттиқ оёқ оғриғи бошланди. Дардга ниҳоят даражада бардошли эдилар. Тунларни бедор ўтказишларига қарамай, кундузлари, одатдагидек, чойдан сўнг,

ётган жойларида диван ёнига кичкина стол қўйиб ишлаш бошлардилар.

Оёқ оғриғидан чеккан азобларини кўриб бир гал:

— Бугун ишламасангиз нима қилади? — десам:

— Ажабсиз! Ҳозир бугунги ишни эртага қўядиган вақтми? — дедилар у киши.

1968 йилнинг январида бир куни ваннахонада ювинаётган чоқда чап оёқларининг бош бармоғи озгина шилинибди. Бир маҳал ранглари қув ўчган ҳолда ваннахонадан чиқдилару «Тамом!» деб ўзларини каравотга ташладилар. Дарҳол доктор чақирдим. Доктор зудлик билан касалхонага ётқишни тавсия қилди. Лекин дори-дармон фойда бермади. Февраль ойида уйга олиб келдим. Хасталик, уйқусизликка қарамасдан «Муҳаббат» киссасини ёзиб тугатдилар.

Хонаки дори-дармонларни ҳам қилиб кўрдик, барибир натижа бермади. Мўмиё билан даволаш соҳасидаги йирик мутахассис, профессор О. Шокировга мурожаат этдик. У киши қай тарзда даволашни тушунтириб берди ва бир курс муолижа қилди. Бироқ, айтарли даражада ижобий ўзгариш сезилмади.

Жонажон дўстлари, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Абдужамил Матқобилов ҳам қанд касалига чалиниб, оёғидан маҳрум бўлган эди. Биз уни оғир аҳволда ётганида касалхонага бориб кўрган эдик. Абдулла Қаҳҳор «мен ҳам ўшандоқ бўлиб қоламан», деб жуда-жуда изтироб чекдилар. Тангадай яра битавермагач, докторларнинг маслаҳатига кўра, Москвага борадиган бўлдик.

У киши нимагадир Москвага боришни истамадилар. Профессор Наби Мажидовичга ихлослари жуда баланд эди. Шу киши билан маслаҳатлашдилар:

— Абдулла ака, бу ерда ётсангиз Сизни бизга ўхшаган мутахассислар даволайди, Москвада эса — устозларимиз. Кремль касалхонаси билан бизнинг стационарни тенглаштириб бўлмайди, албатта бординг! — дея ташвиқ қилди.

Ниҳоят, у киши рози бўлдилар. 8 апрель куни бир ҳамшира ҳамроҳлигида Москвага жўнадик. Москва аэропортида бизни кутиб олган Ўзбекистон ваколатхонасининг ходимлари: «Кремль касалхонасида ҳозирча бўш жой йўқ экан. Генерал Вишневский ҳам шу соҳанинг зўр мутахассиси», деб бизни Вишневский номидаги шаҳар касалхонасига олиб боришди. Бу ерда ҳам холироқ жой топилмади; Абдулла ака кўп кишилиқ палатага ётқизилди.

Касалхона маъмурияти лутфу марҳамат кўрсатиб, беморларга таом тарқатиладиган хонада кунда уч маҳал овқат пишириб беришимга рухсат этди.

Мен кунора эрталаб соат олтида туриб, Данилов бозоридан икки кунлик озиқ-овқат харид қилиб, яна Серпуховская кўчасидаги касалхонага қайтиб келаман. Соат саккиз-тўққизларда Абдулла акани ноушта қилдираман. Кечки овқатларини пишириб, бирга еб, соат тўққизларда Большая Полянкадаги ваколатхонамизнинг ётоғига бориб ётаман.

Касалхонада Абдулла Қаҳҳорни профессор Н. И. Краковский ва доцент Золотаревскийлар кўрди. Қон юришини яхшилаш мақсадида барокамерага солмоқчи бўлишди, бироқ бемор электрокардиограмма қилингандан сўнг бунга журъат этишмади. Бир ҳафтадан кейин эса институтнинг директори генерал Александр Александрович Вишневскийнинг ўзи оёқ оғриғига қарши буйрак ости безига икки юз грамм новокан юбориб «блокада» қилди ва иккала оёққа «Вишневский» малҳамидан суриб, бинт билан боғлаб қўйишни буюрди. Малҳам бир ҳафта туриши

керак экан. Модомики, бир ҳафта ичида бошқа дори-дармон қилинмас экан, бу ерда ётгандан кўра, ваколатхонанинг ётоғига олиб боришим тузук эмасми, деб у кишини олиб кетишга рухсат сўрадим. Бир ҳафтадан кейин яна битта «блокада» қилишдию шу билан 26 апрель куни Абдулла Қаҳҳорни касалхонадан ётоқхонага олиб ўтишга рухсат беришди.

Икки «блокада»дан сўнг оёқ оғриғи бир оз пасайди-ю, лекин бош бармоғидаги яра битмади.

Генерал Вишневскийнинг уйига бордим. Алексей Толстой кўчасида истиқомат қилар эди. Генерал мени очиқ чехра билан кутиб олди. Жуда одамохун киши экан, ўша заҳоти:

— Юр, ҳозир бориб кўраман, — деб машинага ўтириб ётоқхонага келди. Беморнинг аҳволини мушоҳада қилгач: — Эртага институтга келгин, икки кишилиқ палата топиб бераман, — деди менга.

Лекин ўша куни тунда, яъни 13 майдан 14 майга ўтар кечаси Абдулла Қаҳҳорнинг юраклари қаттиқ оғриқ бердию «тез ёрдам» қақирдим. «Тез ёрдам»да келган врач уколъ қилиб, беморни бир оз тинчлантирди. Электрокардиограмма қилингандан «юрак инфарктга учраган» деган хулосага келинди.

Эрталаб, у кишининг олдида Тошкентдан келган ҳамширани қолдириб, ўзим Вишневский номидаги институтга бордим. Бу хабарни эшитган генерал Вишневский касални ўрнидан қўзғатиш мумкинми, мумкин эмаслигини аниқлаш учун бир врачни менга қўшиб берди. У келиб кўргач, озор бермасдан, замбилга солиб тушириш (биз учинчи қаватда эдик) мумкинлигини айтди ва ўша куни Абдулла акани қайтиб касалхонага олиб бордик. Биз боргунча алоҳида бир палата тайёрлаб қўйилган экан. Кейинчалик билсам, генерал Вишневскийнинг буйруғига мувофиқ, бўлим бошлиғи, профессор Н. К. Галанкиннинг кабинетини бўшатиб беришибди.

Касалхонага ётқизилгандан сўнг Абдулла Қаҳҳорнинг юраги уч кеча устма-уст қаттиқ оғриқ берди. Мен кечаю кундуз ёнларидан жилмасдим. Касалхона ҳам махсус навбатчи тайинлади. Тошкентдан келган ҳамшира ҳам биз билан. Бироқ, Абдулла Қаҳҳор жуда безовта.

— Айтинг, улар ташқарига чиқиб ўтирсин, керак бўлса қақирасиз, — дедилар у киши. — Менга ўзингизнинг ўтирганингиз кифоя.

Томоқдан бир қултум сув ҳам ўтмай қолди. Докторлар қон томири орқали физо юбормоқчи бўлишди, лекин кўнмадилар.

Электрокардиограмма қилган врачларнинг гапига қараганда, юракда фақат ёнғоқдеккина жой бутун қолган, юрак пардаси ҳам сувга тўлган экан.

Абдулла Қаҳҳор аҳволлари оғирлигини сезиб, мени Тошкентга олиб кетинг, дея қисталанг қила бошладилар.

Абдулла Қаҳҳорнинг Москва шаҳар касалхонасида оғир ётганини эшитиб, таниш ўртоқлар машҳур кардиолог, профессор Кассирскийга телефон қилиб, Абдулла Қаҳҳорни бориб кўринг, деб илтимос қилибдилар.

Профессор Кассирский беморни текшириб бўлгач, мен ундан:

— Тошкентга олиб кетсам қалай бўларкин? — деб сўрадим.

— Фақат икки ҳафтадан кейин, — деб жавоб берди профессор.

Абдулла Қаҳҳор сезгир одам эмасми, профессор кетгандан кейин:

— Докторнинг гапини эшитдингизми? — дедилар.

Адабиётимиз оқсоқоллари — Ғ. Ғулом, Уйғун, А. Қаҳҳор ва Ойбек ёш ижодкорлар даврасида.

«Икки ҳафтадан кейин» дегани — шу икки ҳафта орасида ё у ёғлиқ бўлади, ё бу ёғлиқ, дегани.

Бир пайт оёқлари очилиб қолган экан, дарров кўрпа билан ёпсам:

— Ажаб соддасиз-да, бош кетяпти-ю, сиз оёқни эҳтиёт қилиб ўтирибсиз! — дедилар.

Инфарктдан олдин қайси доктор келмасин, аввал оёқни кўрар эди, эндиликда ҳеч ким оёққа эътибор қилмай қўйди. Шундан ҳам билдиларки, ҳаётлари хавф остида.

Бир куни, мени ўтқазиб қўйинглар, деб туриб олдилар. Мен муолижа қиладиган доктор Софья Григорьевнадан маслаҳат сўрадим.

— Абдулла Қаҳҳорович, сиз инфаркт бўлгансиз. Энг камида икки ой қимирламасдан ётишингиз керак, — деди у.

— Икки ой осмонга қараб ётишим керак бўлса, менга бунақа ҳаётнинг кераги йўқ, — дедилар. — Икки ой осмонга қараб ётар эканман-у, тузалганимдан кейин ҳам, «Бугун рулда ўлиб қоламанми, эртагами?» деб юрагимни ҳовучлаб юрадиган бўлсам, бунақа ҳаётнинг бахридан ўтдим. Модомики, озгина умрим қолган экан, мени қийнаб нима қиласизлар? Қўйинг, шу тўрт кунни истаганимча ўтказай.

Александр Александрович билан маслаҳат қилсам, у бундай деди:

— Ақлли одам. Аҳволини ўзи яхши билади. Майли, нима деса, қилинлар.

Шундан кейин иккита ёстиқни орқаларига суниб, ўтқазиб қўйдим.

Юқорида айтганимдек, дардга ниҳоят даражада бардошли эдилар. Бирор мартаба «вой» деганларини эшитмадим. Одатан беморлар мадад тилаб, докторнинг йўлига нигорон бўлади. Абдулла Қаҳҳор аксинча, докторларнинг ҳафсаласини пир қилар эдилар; ҳатто уколга ҳам кўнмасдилар. Ялиниб-ёлворсам, у киши:

— Уколя қилиб чўзса умримни бир ҳафта чўзади. Менга бир ҳафталик умримнинг кераги йўқ, — дердилар. — Оздириб, хунугимни чиқариб нима қиласизлар? Ёнимдан одамлар кўзини юмиб ўтишини истамайман...

Тошкентдан жияним Хуршида, Душанбедан синглим Марҳабо келди. Улар навбатчилик қилишга бажонидил тайёр. Лекин мен бир дақиқа ҳам олдиларидан жиллолмайман. Синглим билан жияним ҳам кеча-кундуз биз билан бирга.

Инфарктдан сўнг бутун ўй-хаёллари мен бўлдим. Бир куни менга қараб:

— Утиниб сўрайман, — дедилар, — бундан буён машина ҳайдаманг. Икки киши эдик, энди биттамит қолдик. Сиз ўзингизни эҳтиёт қилинг. Самарқанддан уангиз Ҳикматуллони чақиринг, ёнингизга келсин.

Шундай катта боғда ёлғиз ўтиришингиз қийин. Қийналасиз. Яна битта гапим шуки, сиз эрмак учун озгина таржима билан шуғуллансангиз кифоя. Эрхотин шунча йил ишладик, энди бўлди... Агар мен Абдулла Қаҳҳор бўлган бўлсам, бунда сизнинг ҳам ҳиссангиз бор. Бошқа аёл бўлганда менинг бу характеримга бир ҳафтадан ортиқ чидамас эди. Сиз бўлмаганингизда мен эҳтимол бундан йигирма йил бурун ўлиб кетган бўлардим... Афсус, «Зилзила»¹ чала қолди. Одатан, ёзувчиларда шундоқ бўлади. Ҳаммаси бўлиб етмишга яқин ҳикоя ёзганман, шундан ўттиз нечтасини ҳам олти томликка киргиздим, қолгани сизнинг ихтиёрингизда... Энди менга Тошкентдан яқинларни чақиртириб беринг. Айтадиган гапимни айтишим керак...

— Агар бу ташвишлар мен учун бўлса, ҳеч ҳожати йўқ. Аввало, мен учун сизнинг номингиз кифоя, ундан кейин менинг бешта болам йўқки, сиз уларнинг ғамини есангиз, — дедим.

— Менинг даргоҳим муқаддас эди, мендан кейин ҳам муқаддас бўлишини истайман. Бўлмаса, менга шоир Шухратни чақиртириб беринг. Ҳар ҳолда, сочига оқ тушган, ота-онасини кўмган, — деб туриб олдилар.

Умримда биринчи мартаба Абдулла Қаҳҳорнинг хоҳишларини бажо келтирмадим.

— Майли, ҳеч бўлмаса, Ўзбекистоннинг Москвадаги вакили Қосим Раҳимовични чақиртириб беринг, — дедилар кейин.

Қосим Раҳимович келгач, шундоқ дедилар:

— Хотиним Кибриё қарийб йигирма беш йил мени тишининг кавагида асради, шунинг учун истар эдимки, мендан кейин унинг ҳаётида ҳеч нарса ўзгармаса. Менга энди ҳеч нарсанинг ҳожати йўқ. Агар улғуларимиз билан учрашиб қолсангиз ва қулай фурсат топилса, менинг шу тилагимни етказинг. Сиздан яна бир илтимос: зудлик билан менга Тошкентдан шоир Шухратни чақиртириб беринг. Мен айтадиган гапларимни айтиб, хотиржам бўлишим керак.

Қосим Раҳимович бу илтимосни бажонидил қабул қилди.

24 май куни эрталаб касалхонага қадрдон дўстлари Константин Симонов келди. Симонов бу учрашув ҳақида кейинроқ шундай деб ёзди:

«...Қаҳҳор умуман жасоратли, мард киши эди. Менинг у ҳақдаги сўнги хотирам Қаҳҳор шахсиятининг мана шу хислати билан боғлиқдир.

Мен уни вафотидан атиги бир кун олдин беморхонада кўрганман. У ўлим чанг солаётганини билса ҳам ўлишни истамас ва ўзигагина хос табиатига кўра, ўлим олдида ҳам ўзини бардам тутар эди. У касалхона каравотида устма-уст қўйилган ёстиққа суяниб ётаркан, оғир-оғир нафас олар ва қўрқувни билмайдиган нуруний чехрасида худди ёр-дўстларининг истиқболга югуриб чиқолмаганидан бир оз ҳижолат чеккандек бир ифода зуҳур эди.

Қаҳҳор ўлаётганини билса ҳам, то жони бор экан, ўзини она ернинг асл фарзандидек сезарди. Бу менинг Қаҳҳор билан сўнги учрашувим эди. Мен оламдан кўз юмаётган одамнинг бардам қўл сиқишларию теран нигоҳларини кўриб ҳайратда қолдим.

¹ Эллигинчи йилларда «Зилзила» деган қисса бошлаб, уч-тўрт бобини ёзиб ҳам қўйган эдилар, ўшани назарда тутдилар. (Муаллиф)

Қаҳҳор ҳақиқий инсон эди, у адабиётда умрбоқий асарлар қолдирди».

Константин Симонов кетгандан кейин кўп фурсат ўтмай, шоир Шухрат етиб келди. Абдулла Қаҳҳор ўша куниёқ айтадиган гапларини айтиб васиятларини қилдилар ва, худди елкаларидан тоғ ағдарилгандек, бирдан хотиржам бўлиб қолдилар. Ун уч кундан бери туз тотмаган одам ўша куни ярим пиёла товуқшўрва ичдилар. Бироқ, кечга бориб менга:

— Хуршидага айтинг, ётоқхонага бориб ётсин, — дедилар. — Қиз бола, мабодо бирон қор-қол бўлиб қолса...

Шунча кундан бери бирон марта «вой» демаган одам кечаси бир бор «воҳ» деб қўйдилар-у, худди ўзларидан ўзлари хижолат бўлгандай:

— Мен оламдан ўтиб кетаётганим учун «оҳ» чекаётганим йўқ, — дедилар, — уй-жойим, боғу ҳовлим туриб, шу катакдай уйда, темир кароватда, яна, ёр-дўстларим билан видолашмай кетаётганимга «оҳ» чекдим.

Эрталаб безовта бўла бошладилар ва яна Шухрат акани сўрадилар. У киши етиб келгунча, бу ўртада, бўлим бошлиғи профессор Галанкин кириб томирларини ушлаб кўрди ва докторнинг юзида, «умид йўқ» деган ифода зоҳир бўлди.

Соат ўнларда даволовчи врач Софья Григорьевна келди, у одатдагидай:

— Кечани қандоқ ўтказдиларинг? — деб сўради. Худди унинг сўзлари қулоқларига ёқмагандай, Абдулла Қаҳҳор менга тожикчалар:

— Гапа мухтасар кунед! (Гапни қисқа қилинг!) — дедилар.

Доктор юракка қулоқ солмоқчи бўлиб аппаратни тутди-да: «Абдулла Қаҳҳорович, менга қаранг», дейиши билан бир сесканиб кетдилару... узилдилар.

Бир онда мен чорак аср бирга умр кечирган ҳамдаммим, ҳамсуҳбатим, ҳамсарим, мушфиқ-мехрибонимдан айрилдим-қолдим...

У киши сўнги нафасларигача, «Мен сиздан розиман, сиз ҳам мендан рози бўлинг», деган гапларни айтиб мени кўрқитмадилар. Лекин, аминманки, у кишининг менинг шаънимга айтган илиқ сўзлари мендан рози бўлиб кетаётганликларининг аломати эди.

Уша кезлар мен ҳаётдан бутунлай умидимни узгандек эдим. Чунки, Абдулла Қаҳҳорсиз умр кечиришни тасаввур қилолмасдим. Бироқ, Лев Толстой айтганидек, ҳар қанақа ғам ҳам жароҳатга ўхшар экан: жароҳат вақт ўтиши билан аста-секин янги эт чиқариб битганидек, ғам ҳам, доғи қолса-да, вақт ўтиши билан эскирар экан. Ҳозир фақат бир нарса кўнглимга таскин беради: Абдулла Қаҳҳор жисман орамизда бўлмасалар-да, у кишининг хотираси абадий барҳаёт, чунки Абдулла Қаҳҳор ёзган романлар, қиссалар, ҳикоялар, пьесалар, мақолалар, ёш қаламкашлару китобхонлар билан ўтказган суҳбатлар келгуси авлодларга, ўзбек совет адабиётига катта бир мактаб бўлиб қолди.

...Салкам йигирма йилдан бери ҳамроҳсиз, устоз Абдулла Қаҳҳорсиз яшаб келяпман. Лекин, шу давр мобайнида у кишининг руҳи, у кишидан қолган зариф хотираларнинг ёди бир сония бўлсин мени тарк этгани йўқ.

Албатта, менинг бу хотираларим ҳамир учидан патир. Абдулла Қаҳҳор ҳақида — эл суйган ёзувчи, дилкаш инсон, умрининг то сўнги нафасигача безовта қалб эгаси бўлиб қолган ШАХС ҳақида ҳар

қанча сўйласа оз, айниқса, менинг кўнглимда ҳали олам-олам гапларим қолиб кетяпти. Лекин бир нарса мени юпантиради, у ҳам бўлса — камина ҳозир эсдаликларимга сўнгги нуқтани қўймаётирман, аксинча, буни Абдулла Қаҳҳор ҳақида ёзилажак бўлғуси эзгу асарларга бир дебоча тариқасида тақдим қилаётирман, қолаверса, халқимиз ёдида у инсон қолдирган сўнмас хотиралар қошида миннатдор бош эгаётирман, холос.

Хайрлашув олдидан Константин Симоновнинг юқорида келтирганим ёдномасидан баъзи ўринларни яна бир бор эсласак:

«...Қаҳҳор умуман жасоратли, мард киши эди. Менинг у ҳақдаги сўнгги хотирам Қаҳҳор шахсиятининг мана шу хислати билан боғлиқдир.

...Қаҳҳор ўлаётганини билса ҳам, то жони бор экан, ўзини она Ернинг асл фарзандидек сезарди.

...Мен оламдан кўз юмаётган одамнинг бардам қўл сиқишларию теран нигоҳларини кўриб ҳайратда қолдим.

...Қаҳҳор ҳақиқий инсон эди, у адабиётда умрбоқий асарлар қолдирди».

ДИЛ ПАЙВАНДИ

Ўзбекистон халқ ёзувчиси, СССР Давлат мукофоти ва Ҳамза номидаги республика Давлат мукофотининг лауреати Абдулла Қаҳҳор ҳаёт бўлганида 1987 йилда 80 ёшга туларди. Ўзбекистон Ёзувчилар союзи кўпмиллатли совет адабиётининг ривожига катта ҳисса қўшган атоқли сўз санъаткорининг юбилейини кенг нишонлаш ҳақида қарор қабул қилди. Юбилей тадбирлари орасида Абдулла Қаҳҳор ҳақида замондошларининг хотираларини нашр этиш ҳам кўзда тутилган. Сиз ҳозиргина ўқиб чиққан хотиралар — хамир учидан патир, энди босилажак хотираларнинг дастлабкиси. Улар адибнинг умр йўлдоши Кибриё Қаҳҳорова қаламига мансуб. Ўзбек китобхонлари шу пайтга қадар Кибриё Қаҳҳоровани форс ва араб тилларини пухта биладиган, классик адабиётимизнинг мураккаб матншунослик муаммоларидан яхши хабардор мутахассис сифатида, моҳир таржимон сифатида билар эдилар. Хотиралар Кибриё Қаҳҳорова истеъдодининг янги қиррасидан далолат бериб турибди — бу кишида дурустгина прозаиклик қобилияти ҳам бор экан, яъни Кибриё Қаҳҳорова одамлар характери қайта яратиб, тасвирлаб бера олар экан.

Хотиралар ким ҳақида, нима тўғрисида бўлишидан қатъи назар, бирон салмоқли ижтимоий қимматга эга бўлиши учун, китобхон қалбига етиб бориб, унга таъсир кўрсатмоғи учун, биринчи навбатда, ҳаққоний бўлмоғи лозим. Кибриё Қаҳҳорова хотираларидаги энг қимматли фазилат ҳам худди шунда — хотираларда муаллиф улуг адиб ҳақидаги ҳақиқатни ёзади, унинг жозибадор инсоний сиймосини чизиб беришда бирон ўринда биронта фактни бузмайди ёхуд бирон оғиз ёлғон-яшиқ ишлатмайди. Бунинг оқибатида, биз асарларини севиб ўқиган ва ўқийётган, ўзининг ҳаётда қандоқ эканини, одамлар билан мулоқотда қандоқ бўлганини билишни истаганимиз Абдулла Қаҳҳорнинг кадрдон сиймоси жонли деталларда кўз ўнгимизда намоён бўлади. Хотираларда Абдулла Қаҳҳорнинг жуда теран фикрлайдиган мутафаккир бўлгани, инсон табиатини нозик ҳис қиладиган, воқеалар моҳиятини зийрак фаҳмлайдиган донишманд бўлгани, айни чоқда, унинг қалби одамларга нисбатан самимий муҳаббатга тўла экани яхши очилган. Абдулла Қаҳҳор ўз қадрини яхши биладиган, асарлари кўп йиллар давомида яшашга қодир санъат намуналари эканини англаган одам эди. Лекин, шунга қарамай, унга манманлик, такаббурилик, бошқаларни менсимаслик бутунлай бегона эди. Аксинча, Абдулла Қаҳҳорда табиатининг нозиклигиданмикин туғилган алланечук ички тортинчоқлик бор эди. У бошқалар билан муомалада гўё ҳеч кимга азият етказмаслигини ўйлагандай иш тутарди. Албатта, бундан Абдулла Қаҳҳор ҳаммининг олдида бирдай мутеллик билан «одоб сақлаб», қўл қовуштириб турадиган, ким нима деса, «сизники маъқул» деб кетаверадиган одам эди, деган маъно келиб чиқмайди. Унинг меҳри қанча баланд бўлса, қаҳри ҳам шунчалик қаттиқ эди. Бироқ унинг қаҳри, биринчи навбатда, адабиётдаги истеъдодсиз кимсаларга, адабиётдек муқаддас мўъжизани шахсий манфаатга бўйсундирган таъмагирларга, умуман, фаросатсиз, андишасиз одамларга қарши қаратилган эди. Кибриёхонимнинг хотираларида Абдулла Қаҳҳорнинг ана шу сифатлари жуда яхши очилган. Хотираларнинг яна бир қимматли томони шундаки, уларда оилавий муносабатлар бобида ҳам Абдулла Қаҳҳорнинг ибратомуз ишлари кўп экани яхши кўрсатилган. Мен ўн йиллар мобайнида Абдулла Қаҳҳор билан кўп ҳамсуҳбат бўлганман, хилма-хил мавзуларда, шу жумладан, оила масалаларида ҳам кўп гаплашганимиз. Бироқ, бу суҳбатлар давомида Абдулла Қаҳҳор бирон марта умр йўлдоши Кибриёхонимга муҳаббатидан оғиз очган эмас. Лекин унинг ўзини тутишида, Кибриё опага муомаласида жуда теран муҳаббат ҳам, самимий ҳурмат ҳам сезилиб турарди. Мен бирон марта Абдулла Қаҳҳорнинг Кибриёхонимга дағалроқ оҳангда буйруқ берганини, кўполроқ тарзда иш буюрганини, бирон нарсадан кўнгли тўлмаса, унга зарда қилганини, жекирганини, гапини қайтариб ташлаганини кўрган эмасман. Абдулла ака иш буюрарди, баъзан зардаси ҳам қайнаши мумкин эди. Бироқ, буларнинг ҳаммаси Абдулла Қаҳҳорга хос юмор билан, образли ибораларда ифодаланар эдики, уларни эшитган одамнинг кулиб юборишдан бошқа иложи қолмасди. Хотираларда Абдулла аканинг Кибриё опа билан биринчи учрашуви ҳам, шундан кейинги тўққиз ойлик бир-бирини таниш ва синаш воқеалари ҳам, ундан кейин — турмуш қўрганларидан сўнг ўз рафиқаларини доимий тарзда қандай тарбиялаганлари ҳам жуда яхши очилган. Бу ишларда Абдулла Қаҳҳор ҳамиша ўта донолик билан ва, айни чоқда, ўта назокат билан иш юритганки, уларнинг кўпчилигидан бугунги ёшларимиз ибрат олса бўлади. Кибриё опа хотираларида оилавий ҳаётга бағишланган саҳифаларни ўқиганда, Абдулла Қаҳҳорнинг бу борада ҳам

санъаткор бўлганини кўрамиз ва амин бўламизки, гапи гапига, дили дилига, табиати табиатига мос тушган бу икки ажойиб одам деярли чорак аср биргаликда бир мумтоз кўйни — ҳаёт кўшигини яратиб, куйлаб келишган.

Хотираларнинг яна бир қимматли томони бор: Кибриё опа уларда китобхонни улкан адибнинг ижодий лабораториясига олиб киришга уринади. Шу маънода «Шоҳи сўзана», «Синчалак», «Тўйда аза», «Сўз Ғанишерга» каби асарларнинг ёзилиш тарихи ҳикоя қилинган саҳифалар ёхуд адибнинг қўлёзма устида қандай ишлагани ҳақидаги деталларга бой парчалар катта қиммат касб этади. Адибнинг ёндафтаридан келтирилган иборалар, жумлалар, парчалар ҳам Абдулла Қаҳҳорнинг иш услуби ва фикрлаш тарзи тўғрисида муайян тасаввур беради. Буларнинг ёнига ёзувчининг бадиий таржима ҳақидаги қарашлари, ўз асарларининг рус тилига таржимаси борасида К. Симонов билан мулоқоти тасвирланган саҳифалар ҳам ғоят қимматли. Буларнинг баридан адабиётни муқаддас билган, ижод туфайли топиб еган нонининг ҳамиша ҳалол бўлишини таъминлаган, енгил-елпи даромаддан, бебилиска пулдан ҳазар қилган ажойиб бир ижодкорнинг сиймоси намоён бўладики, Абдулла Қаҳҳорни улуғ қилган сифатларнинг бир қисми шулар. Улар бугун ҳам ҳаммамиз учун ва, айниқса, ижодкор ёшлар учун қимматли ўрнак вазифасини ўтайди.

Хотираларни ўқиб чиққан ва менинг мазкур изоҳларим билан танишган китобхонларда табиий савол туғилиши мумкин: хотираларда камчилик ҳам борми ёхуд улар бадиий жиҳатдан жуда мукамалми? Албатта, Кибриё Қаҳҳорованинг хотираларида муайян камчиликлар бор — уларда Абдулла Қаҳҳор характери ҳар жиҳати билан тўла ёритилган деб бўлмайди. Зотан, бир эсдалик доирасида бунинг урдасидан чиқиш қийин. Афтидан, Кибриё Қаҳҳорова ўз олдига бундай вазифани қўйган ҳам эмас. Иккинчидан, хотираларда Абдулла Қаҳҳор ҳақидаги мақолалардан ёхуд Абдулла Қаҳҳор мақолаларидан келтирилган парчалар менга ножоиздек туюлди. Бироқ бу ҳам хотира авторининг иши — бундай қилиш хотира жанрининг хусусиятига унча тўғри келмаса ҳам, бир қошиқ ортиқча ёғ шавлани бузмайди.

Энг муҳими шуки, уларда адабиётимизнинг энг ёрқин сиймоларидан бирининг қиёфаси, инсоний жозибаси, қадрдон белгилари ҳаққоний ва самимий очиб берилган. Шу чизгилар туфайли биз Абдулла Қаҳҳорни улуғ қилган сифатлар ҳақида қўшимча тасаввур ҳосил қиламиз.

Озод ШАРАФИДДИНОВ,
профессор, Беруний номидаги республика
Давлат мукофотининг лауреати

**Фарҳод
Мусаҷонов**

Сабоқ

БАДИА

бўри журналлардан бири ёш қаламкаш Усаралига машҳур ёзувчи Сайфулла Жаббордан «интервью уюштириб келиш»ни топширди. Усарали олдинига суюниб кетди: ҳали дорилфунунни битирмай туриб зиммасига шундай масъулиятли вазифани ишониб юклаган эканлар, демакки, умидли ёшлардан биттаси—ўзи! Лекин... юрагининг туб-туби ҳаяжондан сирқирарди: адабиётнинг кўзга куринган арбоби билан учрашишнинг ўзи бўладими? Ахир, кўпчилик унинг номини атаб эмас, Устоз деб тилга олади-ку!

Умрини ижодга бағишлашга аҳд қилган Усарали учун ўша буюк адибдан улғурок зот йўқ эди бу дунёда. Йўқ, Усарали унга кўр-кўрона сажда қилмасди. Ўзига етгунча мағрур — вақти келганда Устоз билан беллашишга ҳам ўзида куч сезар, кимнингдир пинжиги кириб, бировни орқа қилиб яшашни ўзига эп кўрмас эди.

Устознинг боғ-ҳовлиси шаҳардан унча олис бўлмаган хушманзара воҳада жойлашган экан. Усарали у ерга кечки салқин тушганда кириб борди. Устоз уни анчайин лоқайд қарши олди. Бу лоқайдлик келажакда катта ижодкор бўлишга ишонган ўспириннинг иззат-нафсига тегди. «Аммо, начора, чидашга тўғри келади». Усарали нима мақсадда келганини айтди. Устоз «тушундим» дегандек бош силкиди ва уни ўтиришга таклиф этди.

Ҳовлининг ўртасига қўйилган баланд сўрининг тўридан Устоз, сал пастроқдан хитойшойи халат кийган уй бекаси, пойгақдан эса Усарали жой олди. Бежирим хонтахта устида бир коса ачкиқ-чучукдан бўлак ҳеч нарса йўқ эди.

Устоз меҳмоннинг бор-йўқлигини мутлақо сезмагандек, хотинига панд берди:

— Сизнинг мақсадингиз мени хонавайрон қилиш! Орқа-ўнгингизга қарамай сарф қилаверасиз.

— Қўйинг-э, — деб уй бекаси ҳам бўш келмади, — ҳеч қайси ёзувчининг хотини менчалик тежамкор эмас.

— Тежамкор одам шунақа ботмонлаб ишлатадими?

Эр-хотин бир-бирининг қочириқларини осон тушунадиган бўлиб кетишган экан.

— Вой, яна шўр бўлиб қолибдимиз? — дея уй бекаси аччиқ-чучуқдан татиб кўрди.

— Шўр эмас, — деди Устоз, — ҳар доимгидек намақоб!

— Зигиртак солган эдим-ку! Ҳозир устига битта помидор тўғраб юборсам — маромига етади.

Усарали ўзини кўярга жой тополмасди: биринчидан, келишмовчиликнинг устидан чиқди, иккинчидан, ҳозир овқат сузилиши керак экан. Балки, Устознинг асаби бузилгани ҳам шундан — Усаралининг бемаврид келганидандир.

— Домла, мен аслида қачон бўш вақтингиз бўлишини билгани келган эдим.

Устоз зийрак эди, Усаралининг аҳволини дарров тушунди.

— Яна овора бўлиб юрасизми? Юмушингизни шу бугун битириб кетганингиз маъқул. — Кейин ҳазил аралаш гап қотди: — Шулар ўсал бўлмасин десангиз, бирга тамадди қиласиз!

Усарали, «Майли, бугунги ишни эртага қўйма, дейишади-ку» ёки «Бўпти, аввал таом, баъдаз калом», демоқчи бўлди-ю, вақтида тилини тийди. Бунақа сийқаси чиққан гаплар билан Устознинг кўз ўнгида маҳмадонга бўлиб кўринишни истамади.

Паловдан кейин уй бекаси бир чойнак кўк чой келтириб берди-да, эркакларни холи қолдирди. Устоз Усаралига чой узатди, «хўш, энди эшитайлик дардингни», дегандек кўзига боқди.

— Шу... сиздан интервью уюштиргани келувдим, — дея илтимосини қайтарди Усарали. Самимий бўлишга қанчалик уринмасин, гапи барибир расмий чиқди.

— Сизни қийнаб қўяманми дейман-да, оғайни! — Устознинг лабига табассум қалқди.

— Узингизнинг ёрдамнингиз билан бир амалларман, — деди Усарали ҳамсуҳбати нимага ишора қилаётганини тушунолмади.

Устознинг кўзидаги кулги учқуни сўнди, у жиддий тортиди.

— Менинг гапларимни босиб чиқаролмай хуноб бўлганингиз қоладими дейман-да.

— Ўзлари юборишди-ку?

— Ўзлари юборишади-ю, кейин гапларимга ўзларича «сайқал» бериб чиқаришади. Мен эса қариб қолган одамман, пардоз-андозга тоқатим йўқ.

— Домла, мен кафилман, гапларингизнинг бирорта ҳарфини ўзгартирмай қилараман. Елғон-яшириқ менга ҳам керак эмас, — деди кўйиниб Усарали.

Успириннинг шижоати Устозда хайрихоҳлик уйғотди.

— Хўп, бошланг бўлмаса.

— Мен сизга савол-жавоб бериб ўтирмайман, — деб чапанироқ тилга кўчди Усарали. Зиёличасига, олифта гапириш, «доно» бўлиб кўринишга уриниш унга ёт эди. — Узингиз, ёзувчилик касби ҳақида гапириб берсангиз.

— Бу ярим кунга қўзиладиган лекция бўлиб кетади-ку!

— Хафа бўлманг-у, домла, сиз биров зўрласа ҳам ярим кун лекция қилолмайсиз. Чунки сиз қисқа ва лўнда гапга устасиз.

Устоз Усаралига биринчи бор расмона эътибор билан қаради.

— Ҳар ҳолда, битта мавзу танлаб, ўшанинг атрофидан айланшасак иш осон кўчармиди, дейман. — Устоз бирдан ҳамма қатори одми одамга айланди. Ҳа, шу тобада у шухрат чўққисига минган ёзувчига эмас, аксинча, серташвиш меҳнат машаққатидан толиб-ҳорган кимсага кўпроқ ўхшарди.

Усаралининг хаёлига лоп этиб қачондир, қаердадир ўқиган, миясига кўрғошиндек ўрнашиб қолган сўзлар келди: «Китобхонни назардан қочирмай ёзиш кераклигини тушунгандан сўнг ёзувчилик нақадар машаққатли хунар эканлигига ишонч ҳосил қиласиз. Шу даражада қаттиқ ишонч ҳосил қиласизки, ҳатто қўлёмза устидаги иш ниҳоясига етгандан кейин ҳам туну кун чеккан азобларингиз бир умр ёдингизда қолади».

— Ҳар кимнинг ҳам дилига тугиб қўйган гаплари бўлади. Юракда йиғилиб қолган ўша севинчу ташвишлар ҳақида гапласак, — дея ўзи истамагани ҳолда расмий тилга кўчди ёш мухбир.

— Севинч юракда ётмайди. Чунки севинч — қўнимсиз ҳис, фавворадек отилиб атрофга сочилади. Акс ҳолда у севинч бўлмас эди. Ғам-ғусса, алам юракда чўкиб қолади. Чўкиб қолиб, кемириб ётади.

— Узр... — Устознинг ярасига тегиб кетдимми, деб ўйлади мухбир. — Бўлмаса, сизга конкрет савол бераман: ёзувчилик касбини танлашга сизни нима ундаганини сўзлаб берсангиз?

Устоз кулиб юборди. У завқланиб, яйраб кулди. Кулиш унга

жуда ярашар экан, юз-кўзи, бутун борлиғи порлаб, яшнаб кетди. Энди у худди Усаралининг тасавуридаги беғубор, олижаноб одамга айланган эди.

— Бундай савол берадиганлар олдиндан жавобини ҳам билишади — одамларга хизмат қилиш ниятида ёзувчилик касбини танлаганман, — деди Устоз кулгидан тўхтаб. — Қайси касбни бошқа ниятда танлайдилар? Ҳар бир касб эгасининг ҳам нияти аслида эзгу бўлади.

Афсуски, Усарали калтис гап қилиб қўйганини фақат энди фаҳмлаган эди.

Устоз бир фурсатдан сўнг давом этди:

— Назаримда, биринчи марта қўлимга қалам олганимда ёзувчиликнинг шухратига учганман. Тўртинчими, бешинчими синфда ўқирдим ўшанда. Ёзувчини ҳамма танийди, иззат қилади, иннайкейин пули кўп бўлади, деган фикр келган хаёлимга дастлаб. Тўғри, ўспирин ёшига етганимда бойликка ҳирс қўядиганлардан жирканиш ҳисси пайдо бўлган эди. Кейинчалик, афсуски, бу олижаноб ҳис анча хиралашди. Бойлик унча кўрқинчли офат эмас экан-ку, деб ўзимни овутадиган бўлиб қолдим...

— Ижодни биринчи ўринга қўйган одамнинг бойлик билан иши бўлмайди! — дея чўрт кесди Усарали.

— Ана бу теша тегмаган гап! — деб беғараз кесатди Устоз.

Усарали гапи ўзига ҳам нашъа қилиб илжайди.

— Домла, шухратга муносабатингиз қандай?

— Уртача, — деди Устоз мийғида кулиб. — Аслида, санъат аҳли шухратга ўч халқ... Бу даргоҳга қадам қўйган ҳар бир зот шухрат қозонишни орзу қилади, баъзилар эса умрининг охиригача шухратга ташна бўлиб ўтади. Бироқ, шухрат тамғага ўхшаган нарса. Шухратга эришдингизми, тамом, магазин пештахтасига қўйилган матаҳга айланасиз — доим ҳамманинг кўз ўнгида ялтираб туришингиз керак. Кейин бутун умрингиз ана шу ялтироқликни йўқотиб қўймаслик ташвишида, қўрқув-хавотирда ўтади. Аммо шундай ёзувчилар ҳам борки, йиллар ўтиши билан — қариб, донишманд бўлганларидан кейин шухрат уларни чарчатади, ҳатто халақит бера бошлайди. Ўз ижоди билан юзма-юз, ёлғиз қолишни қўмсайди. Ижод билан яққа қолишгаю у бахш этадиган азобу севинчга нима етсин! Бундайларни мен ҳақиқий ёзувчи деб ҳисоблайман.

— Шухратга ўч деганда сиз ҳар хил мукофоту унвонлар ортидан қувадиган адибларни назарда тутаетган бўлсангиз керак-а?

— Унчалик эмас, — деди Устоз оғир тин олиб. — Унвонлар ортидан қувлашнинг бир чеккаси албатта шухратпарастликдан. Лекин бошқа сабаблари ҳам бор. Ёзувчининг ҳам турфа хили бўлади. Одатда, ўз қобилиятига ишонмайдиганлар унвонларга ёпишади. Қобилиятсизлигига кимнингдир иқрор бўлгиси келмаса, буни ичида ўзи тан олади, зил кетиб юради. Унвон, биринчи навбатда, ана шундайларга ўзини овутуш учун керак. Бундайлар унвон йўлига жонини тикади: маддоҳлик, лаганбардорлик, қолаверса, тиланчилик қилиб бўлса ҳам унвонга эришади. Аммо, ўйламайдики, ёзувчидан кейин қоладигани — унинг асарлари. Шу асарларга қараб ёзувчига баҳо берилади. Ҳозир, мисол учун, Толстой ёки Бальзакнинг қандай мукофотлар билан тақдирланганининг кимга қизиғи бор? Бизга уларнинг асарларини ўқиш қизиқ, холос. — Устоз ўзидан-ўзи қизишиб борарди. — Энг олий унвон бу — яхши асар!

Усарали Устоз очилиб кетганидан хурсанд эди. Халақит бермаслик учун жим ўтирди.

— Назаримда, ҳозир бир турфа ёзувчилар яхши асар ёзишга эмас, ким кўпроқ унвон олишга мусобақалашадиган бўлиб қолишган.

— Бу — мусобақа эмас, рақобат бўлса керак.

— Санъаткорлар ўртасида рақобат бўлиши табиий. Аммо бу ҳам қобилиятга боғлиқ нарса. Ёзувчининг қобилияти қанча кам бўлса, у шунчалик кўп ғайир бўлади. Ҳақиқий истеъдод эгаси эса адоватдан узоқ туради, яхши асар ўқиса — суюнади, ёмон асарга дуч келса — дарғазаб бўлади.

Ҳали тажрибасиз Усаралига ёзувчилар ҳақида бундай гаплар эшитиш ғалати туюлди.

— Наҳотки, кишиларни тарбиялашга чоғланган олижаноб зотлар орасида ҳам тубан кимсалар бўлса?!

Устоз бу гап унинг устидан очиқ кулди.

— Мен ҳам шунга ҳайронман-да, оғайни! — деди у. — Қизиғи шундаки, кишиларни тарбиялашга чоғланган олижаноб кишиларнинг баъзилари ҳаётда зиқна, ҳисоб-китобли, майда-

гап бўлади. Уч-тўртта олижаноби учрамаса, кўпчилиги бир хил.

Уша аснода Устоз Усаралининг кўзига ёмон кўриниб кетди, назарида, у бутун ёзувчиларга тўхмат қилаётгандек эди.

— Сизнинг гапларингиз ҳақиқий ёзувчиларга эмас, кўпроқ адабиёт атрофида ўралашиб юрувчи «чумоли»ларга тегишли бўлса керак?

— Балки, — деди Устоз. Кейин қатъият билан қўшимча қилди: — Сиз ҳақсиз, оғайни. Гап ғаразгўйлар ҳақида кетяпти.

— Афсуски, адабиётни қарама-қаршиликсиз тасаввур қилиш қийин. Чунки қарама-қаршиликсиз ривожланиш ҳам бўлмайди.

— Тўғри, тўғри, — дея Усаралининг сўзини бўлди Устоз. — Бир ҳисобда шундай бўлгани маъқул, зеро, ёзувчи курашларда чиниқади. Бироқ, адабиёт косиблар маҳрига тушиб қолмаслиги керак. Ачинарлиси шундаки, кўпинча бундай бўлади: ҳақиқий санъаткорлар четда қолиб, адабиётни косиблар худди олмага тушган қуртдек кемириб ётади.

— Агар мен фикрингизни тўғри тушунган бўлсам, қобилиятсиз ёзувчилар ўзини мансабга уради, шундайми, домла?

— Нега?.. Инсон боласи борки, ўзи сезгани ёки сезмагани ҳолда мансабга интилади, лавозим эгаллаш имконияти туғилса, фойдаланиб қолади. Шунинг учун улар орасида талайгина қобилиятли санъаткорлар ҳам бор. Бу масалада иккита нарсани унутмаслик зарур: кимдир бутун умрини мансаб эгаллашга тикади, кимдир имконият туғилгани учун лавозим эгаллайди. Мен давлат ёки хўжалик арбобларини назарда тутаятганим йўқ, албатта, раҳбарлик уларнинг касби, иши. Мен санъаткорни гапиряпман. Санъаткор бутун умрини мансабга бағишлай олмайди. Унда ижодга бўлган ташналик барибир устун келиши керак. Мансаб ва ижод... иккаласи ҳам жуда ширин нарса, албатта. Бироқ, ижод бахш этадиган ҳузуру азоб олдида бошқа имтиёзлар бекор, бесамар. Чунки ҳар қандай имтиёз замирида зигиртак бўлса ҳам лоқайдлик ётади — бусиз мумкин эмас. Ижод асосида эса саховат ва қаромат ётади — бу аниқ. Бизнинг ҳар биримизда эса, ҳам лоқайдлик, ҳам саховат бор — у ёки бу даражада. Демак, қайси санъаткорнинг қалбида ёвузлик эмас, саховат кўпроқ бўлса, у бари бир, эртами-кечми имтиёздан кечиби, ижодига қайтади.

Усарали жимгина қулоқ солиб ўтирарди. Устоз янги гап айтгани йўқ: бу ҳаммага маълум ҳақиқатлар. Устоз унинг фикрини ўқидими:

— Бу гапларни ўзингиз ҳам биласиз — эшитгансиз, ўқигансиз. Мен фақат эсингизга соляпман, — деди оддийгина қилиб. — Майли, оғайни, агар зериккан ёки чарчаган бўлсангиз, сизга рухсат.

— Агар ижозат этсангиз...

— Биз сизнинг ихтиёрингизда, сўрайверинг! — Устознинг овозида билинар-билимас пичинг бор эди. Аммо, андиша қилса иш битмаслигини тушунди Усарали.

— Сизни кўп қийнамасликка ҳаракат қиламан, домла, — деди Усарали. — Адабиётимизнинг ҳозирги аҳволи ҳақида фикрингизни билмоқчи эдим.

— Дарҳақиқат, шафқатли одам экансиз, — дея истеҳзоли кулди Устоз. — Адабиётимизнинг ҳозирги аҳволи ҳақида катта китоблар ёзилган, ёзилапти. Яхшиси, ўшалардан биттасини сизга совға қилиб қўяқолай.

— Ниятимни сал бошқача тушундингиз, — деди Усарали дув қизариб. — Мен сиздан бир оғизгина сўз эшитмоқчи эдим: адабиётимизнинг аҳволи сизни қониқтирадимми, йўқми — фақат шуни билмоқчийдим.

— Аҳвол яхши, бироқ биз ёзувчилар ҳеч қачон қониқишимиз керак эмас, акс ҳолда, аҳвол ҳақиқатда чатоқлашиши мумкин. Боя сиз образли қилиб айтган «чумоли»лар — ғаразгўйлар доим аҳволни аъло қилиб кўрсатишга уринадилар. Уларга қулоқ солсангиз, ҳеч қандай қусур ёки муаммоларимиз йўғу адабиётимиз гуркираб ўсяпти, оламшумул муваффақиятлар қўлга киряпти. Хўш, нега шундай қилади улар? Чунки танқидга, мунозарага тоби йўқ уларнинг — очиқ мунозара бошланса, қайси асар яхшию қайсиниси пуч — фош бўлиб қолади. Шунинг учун мунозарани бўғишади!

— Ҳамма нарса кўнгилдагидек, мақбул деб хотиржамлик, беғамлик кайфиятини туғдирадилар, — деб гап қистирди Усарали.

— Ана, ўзингиз ҳамма нарсани билар экансиз-у, тагин мени гапга тутиб ўтирибсиз! — деди жилмайиб Устоз.

— Бўлмаса, билмайдиган нарсамни сўрай, — деди Усарали,

энди у ўзини анча ўнглаб олган эди. — Ёзувчи бўлиш учун қандай шартлар керак?

— Ёзувчи бўлиш учун минг битта шарт бор. Ушандан учтасини айтаман: биринчи ва асосий шарт шуки, ёзувчи бўлишни истаган киши энг олдин ўзи яхши инсон бўлиши лозим. Одам сифатида доим ўзини тарбиялаши — олганда эмас, берганда суюниши, бировнинг ютуғидан қувона билиши, ҳақгўй ва ҳалол бўлмоғи керак. Ўзингки туллак экансан, эзгуликни, саховатни, олижанобликни минг улуғла, яхшиликка минг чорла, асаринг барибир ишончли чиқмайди. Ҳаётда доим тўғри гапирिशга ўрган, шунда ҳақиқатни ёзишинг осон кўчади.

Усарали «тўғри» дегандек бош ирғаб, Устознинг гапини маъқуллади.

— Иккинчидан, ёзувчи ҳеч қачон ҳовлиқиши керак эмас. «Вой, фалончидан қолиб кетдим, етиб олмасам бўлмайди, долзарб мавзу пайдо бўлди — уриб қолиш керак, фалон йилнинг планига илинишим шарт», деб куйиб-пишишлар, талваса ижодни майиб қилади. Ижод хотиржам шароитда барака топади... Энди учинчи ва энг оғир шarti... — Устоз атайдан сукут қилди, — ёзувчи умрининг охиригача ўз эътиқодига содиқ қола билиши керак. Чуқурроқ ўйлаб кўрган одам энг оғир шарт шу эканлигига иқрор бўлади. Бунга мен сизга комил ишонч билан айтяпман. Узоқ умр кўрганларгина эътиқодга содиқ қолиш мушкуллигини яхши билади. Қизиғи шундаки, очлик-ночорликдан, қашшоқликдан эмас, аксинча, тўқликдан йўқотилади садоқат. Амалдан, бойликдан, имтиёздан айрилиб қолишдан кўрқиб эътиқодни сотадилар. Пашша ҳам кўпинча аччиққа эмас, ширага кўниб нобуд бўлади.

— Бундан чиқди, ҳақиқий ёзувчи ноцорликда яшаш керак экан-да?

— Ҳақиқий ёзувчи азият чекиб, куйиниб яшаши керак. Шунда у бировга ҳамдард бўла олади. Тўқ айиқдек мудраб ҳаёт кечиришга ижодкорнинг ҳақиқи йўқ.

Икки тараф ҳам нафас ростлаш учун бирпас жимиб қолдилар.

— Сизингча, ижобий қаҳрамон қанақа бўлиши керак?

— Билмайман, — деб жавоб қилди Устоз.

Усарали Устоз ҳазиллашяпти ёки пичинг қиялпти, ҳозир изоҳ берар, деб ўйлади. Лекин, Устознинг кўриниши жиддий эди, миқ этмай ўтирарди.

— Бу ҳақда ҳатто ўнинчи синф дарслигида ҳам ёзилган-ку! — деди Усарали. — Нега сиз билмайсиз?

— Бу саволни сиз адабиётшунос олимларга беринг. Улар қойил қилади. Менинг эса тишим ўтмайди. Сизга битта сирни айтаман, ёзувчи назарияга аралашса, адабий мақолалар ёзса, танқидчиларнинг энаси қотади. Ким билади, бизга қолмайди деб чўчиладиларми, ишқилиб, ёқмайди. Шунинг учун муҳтарам мунаққидларнинг нонини яримта қилмаслик учун назарияга бурнимни суқмайман, ҳар хил адабий терминлар билан ҳам ишим йўқ. Мен учун фақат икки хил — яхши ва ёмон, ҳақиқий ва сохта адабиёт бор, холос. Уни қандай аташ — санъатшуносларнинг иши.

— Демак...

— Тўхтанг. Албатта, ижобий қаҳрамон қанақа бўлишини жуда яхши биламан, дарсликларда ёзилган гапларни сал бўяб, маънодор оҳангга сизга «товоқ қайтди» қилишим мумкин. Лекин истамайман. Чунки ўзимни донишманд кўрсатишни ўлардек ёмон кўраман. Хўш, аслида аҳмоқ ким? — Устоз ўзи сўраб, ўзи жавоб қилди: — Аҳмоқ — жон-жаҳди билан ўзини ақлли кўрсатишга ҳаракат қиладиган одам. Тавба, ёзувчи аҳлнинг қарийб тўқсон фоизи шу касалга — ўзини донишманд кўрсатиш касалига мутбало-я! — Биринчи бор қизишиб кетди Устоз, чакка томиллари ўйнаб, юзи қизариб, кўзлари чакнади.

— Қайси ёзувчиларни ўзингизга устоз деб биласиз?

— Мен ҳамма ёзувчиларни ўзимнинг устозим деб биламан. Яхшиларидан қандай ёзишни, ёмонларидан қандай ёзмасликни ўрганаман.

— Бўлмаса, саволни бошқачароқ айтаман: қайси ёзувчиларни яхши кўрасиз?

— Мисол учун, Пушкин билан Роберт Бёрнсни, бутунлигича... — Устоз биринчи марта керакли сўз тополмай тутилди, — яъни, тўллагича яхши кўраман. Бир қатор ёзувчиларнинг эса зўр асарлари бор; Толстой, Хемингуэй, Чехов, Марк Твен, Достоевский, Гоголь, Фицджеральд, Жек Лондонларнинг ҳақиқатда даҳо асарлари бор. Бу руйхатни яна давом эттириш мумкин. Замондош адибларнинг ўзиёқ, агар дунё миқёсида оладиган бўлсак, эллиқдан ошиб кетади.

— Сиз ўз адабиётимиз намояндаларини тилга олмадингиз?
— Атайдан тилга олмадим. Чунки ҳар бир миллат вакили ўз ёзувчилари ҳақида гапирганда, истаса-истамаса, ошириб баҳо бериб юборади. Бу табиий. Она сутини мақтамай бўладими, у энг олий олқишга сазовор! Шу боисдан, объективликни йўқотиб қўймаслик учун мен ўзбек ёзувчилари ҳақида тўхталмадим. Лекин, айтишим мумкинки, Навоий ва Бобур, Абдулла Қодирий ва Абдулла Қаҳҳор, Ойбек ва Ғафур Ғулумнинг энг яхши асарлари ҳар қандай адабиётнинг кўрки бўлиши мумкин.

— Узоқ сафарга отлансангиз, сиз ўзингиз билан қайси ёзувчининг китобини олиб кетган бўлардингиз?

— Ҳеч қандай китоб олиб кетмас эдим. Чунки мен сафарга таассурот орттиргани, китоб ўқишдан дам олгани чиқаман.

— Таомлар орасида қайси бирини хуш кўрасиз?

— Меники — бориға барака. Бемаза бўлмаса бас.

— Йилнинг қайси фаслини яхши кўрасиз?

— Кузни. Аслида ҳар фаслни, ҳар бир кунни севинч ва миннатдорлик билан кутиб олган маъқул. Ҳар қандай об-ҳаводан фазилат қидириш, ундан лаззатлана билиш лозим. Менимча, ёмон фасл, ёмон об-ҳаво, ёмон кун йўқ, уларни ёмонга чиқарадиган инжиқ кайфият бор, демак, ҳамма нарса ўзимизга боғлиқ.

Устоз бирдан тўхтади. «Э, барибир сен бу гапларнинг маъзини чақолмайсан, ҳали ёшсан» деган маъно бор эди унинг қиёфасида.

— Энг охирги савол, устоз: Сиз инсоннинг энг яхши хислати қанда нимани тушунасиз?

— Инсоннинг энг олий фазилати — оддийлик. Оддийлик — маънавий гўзаллик ва баркамоллик, улуғлик ва олижаноблик белгиси. Бу мандан чиққан ақл эмас, донишмандлар

шундай дейишган. Кишилардаги кибр-ҳаво, олифтагарчилик, димоғ-фиروق қаёқдан?.. Пучликни яширадиган ниқоб бу!

Устоз «бўлдими» дегандек, Усаралининг кўзига боқди. У кетиш кераклигини тушунди.

— Раҳмат, домла, Интервьюни оққа кўчириб, газетага бераман, — деди Усарали.

Лекин, гапи ишончсиз чиқди, «сайқал» бермаса, бу интервьюни эълон қилиш...

— Йўқ, сиз чўчиманг! Босилиши шарт эмас. Бу гапларни мен, биринчи навбатда, сизга нафи тегиши учун айтдим. Адабиёт деган сармашақат ва азобли касбни танлаган экансиз, шу йўлга киришдан аввал баъзи нарсаларни билиб қўйсангиз зиён қилмайди.

Усарали Устознинг топқирлигига яна бир бор қойил қолди. Бўлмаса, ёзувчи бўлиш нияти борлигига шаъма ҳам қилгани йўғ-у, барибир сезибди.

— Боя, ёзувчилик касби ҳақида гап кетганда (аслида, адабиёт — ҳунар, уни касбга айлантириб олган ёзувчи олмага тушган қуртдан фарқ қилмайди), яна бир нарсани сизга айтишни унутибман, — деди Устоз. Кейин шошмасдан донадона қилиб сўз бошлади: — Қобилиятнинг тавсифи кўп — ўткир зеҳн, қузатувчанлик, зукколик, дейишади. Менинг ҳам қобилият ҳақида ўз фикрим бор: хом-хатала, пала-партиш ёзишдан ўзни тия олиш — қобилият! Имкони бўлишига қарамай, ёмон ва хом асарни чоп этишдан воз кеча билиш — қобилият! Бундан ташқари, адабий асар ёзиш учун, ҳеч шубҳасиз, талант керак. Лекин ёзилган нарсани ўчиришу китобхонга зарур гапларнигина қолдириш учун талантнинг ўзигина кифоя қилмайди, инсоф ҳам керак. Ҳа, шу нарсаларга амал қилиш учун улкан истеъдод соҳиби бўлмоқлик шарт!..

Усарали Устознинг уйини тарк этар экан, юрагида қарама-қарши ҳислар омухта эди: ҳам ғашлик, ҳам жасорат...

Михаил
Зошченко

Ҳикоялар

Рус тилидан Неъмат АМИНОВ таржималари

Кулгили фожиа

Албатта, бир киши юз минг сўм ютгани, шундан сўнг қанақа кўнгилли, кўнгилсиз воқеалар рўй бергани ҳақидаги ҳикоялар адабиётда мавжуд, ҳатто кўплаб топилиши аниқ.

Бироқ биз ҳикоя қилмоқчи бўлган воқеа қизиқлиги жиҳатидан бу борада шу пайтгача ёзилганлардан тамоман фарқ қилади. Яна шуни алоҳида қайд қилмоқчиманки, бунинг ҳаммаси

қип-қизил ҳақиқат.

Тасаввур қилинг. Тонг. Ленинград туман кўйида. Меҳнаткашлар ишга отланишяпти. Ҳозир улар чойларини ичиб бўлиб, ғурур билан турнақатор йўлга тушишади.

Нима гап? Кечирасиз, кимнингдир чинқириви эшитилмоқда-ку.

Бу қичқирик, тўполону бошқа хил товушлар биз яшайдиган коммунал уйдан чиқяпти.

Кўни-кўшнилар дарров ўша ерга югуриб боришди ва қуйидаги воқеанинг гувоҳи бўлишди. Шу коммунал уйда истиқомат қилувчи Борька Фомин пуштиранг калта иштонда уй ўртасида кезиб юрарди. Чакаги чакагига тегмай қалтирайди. Ранг-рўйи оҳақдай оқариб кетган. Бир қўлида газета. Иккинчи қўлида почта откриткаси. Учинчи қўлида — хотинининг қўлида — талон бўлиб, хотини бор овозда қичқирарди:

— Э, э, чиқинлар ҳаммаларинг уйдан! Ҳали ҳеч нарса аниқ эмас. Шахсан мен Боря билан беш минг сўм ютганимизга асло ишонмайман.

Ҳаяжонининг зўрлигидан бурнидан сув томчилаб турган Борька Фомин: — Омонат кассадан ана бу откриткани олдим, — деди. — Нима экан деб қарасам, пардон! Шунча ютуқ...

— Бутун умрим ғурбатда ўтди, — дея қўшилди унга хотини. — Наҳотки шундай ажабланарли ҳол юз берса-я! Агар Борьканинг шунча пулни ютгани чин бўлса, аниқ биламанки, бирор кор-ҳол рўй бериб, эҳтимол, мен бу пулни кўрмасман ҳам.

Кўшнилардан бири:

— Баъзан рақамларга қарамасдан хато босиб юборишади, — деди. —

Михаил Михайлович Зошченко [1895—1958] совет ёзувчиларининг тўнғич авлодига мансуб адиб. Бу авлод вакиллари бизга инқилоб туфайли рўй берган буюк ўзгаришлар ҳақида, қолоқ, вайрона мамлакатни юксак, ривожланган давлатга айлантириш йўлидаги қонли, нурли курашлар ҳақида ажойиб бадий асарлар қолдиришган. Бу авлод вакиллари фақат ютуқлар, муваффақиятлар ҳақидагина эмас, янгидан шаклланаётган инсон онгидаги ўтмиш сарқитлари, шу сарқитлар туфайли рўй бераётган камчилик ва нуқсонлар ҳақида ҳам рўй-рост ёзган. Ўз позицияси, ўз йўлини биринчилардан бўлиб тўғри белгиланган ана шундай ташаббускор ёзувчилардан бири Михаил Зошченко эди.

М. Зошченконинг ҳикоя ва қиссалари айниқса 20-30 йилларда жуда машҳур бўлган. Бирорта журнал, бирорта нашриёт йўқ эдики, унинг ҳикояларини биринчи бўлиб босишга ҳаракат қилмаган бўлсин. Унинг китоблари бир неча нашриётда кетма-кет босилиб чиқар, тез орада халқ орасига тарқалиб кетар эди.

М. Зошченко рус адабиётида гоголча йўналишдаги ёзувчиларнинг энг содиги ҳисобланади. Унинг кулгисига диққат билан қўлоқ солсангиз, беғараз ҳазил-мўтоиба алам ва қайғуга йўғрилиб эштилаетгандек бўлади. У ана шу «мазали» ва айна пайтда ачиқ кулгиси билан одамлар онгидаги сарқитларга қарши ҳужум бошлайди.

М. Зошченконинг бой меросидан бахраманд бўлган бугунги ўқувчи Совет ҳоқимиятининг дастлабки йилларида «янги инсон»нинг шаклланиши давридаги антиқа воқеаларни ўқиб қотиб-қотиб кулади ва уларни ҳозирги ахлоқий муносабатлар билан солиштириб, шундай хулосага келади: ҳаётимизнинг қайта, гўзал қилиб қурилишида М. Зошченкодек ёзувчиларнинг шубҳасиз катта хизматлари бор.

ТАРЖИМОН

Ҳақида бирорта нўл сифмай, тушиб қолиши ҳам мумкин. Мехнаткашлар сочларини юлиб қолаверишади, қарабсизки, ютуқ ҳам бўлмайди.

Турли хонадонлардан яна еттига газета олиб чиқилди. Ҳамма қараб, солиштириб кўрди. Шак-шубҳа йўқ — ютуқ чиққани рост. Бошқалардан фарқ қилмайдиган Борька Фомин беш минг сўм ютибди! Лекин шунча пулни у нима қилади — ҳеч кимга маълум эмасди.

Борьканинг жияни — уникада яшайдиган, шофёрликка имтиҳон топшираётганига қарамай ҳали одамларга тик гапира олишга одатланмаган ўн етти ёшли Вовка Чучелов Борис Андреевичга:

— Ортиқча бақириб-чақиргандан кўра, яхшиси, омонат кассага чопинг, тоға, — деди. — Агар у ерда шу пулни сизга беришса, демак, чини билан ютган бўласиз.

Шунда бошқалар ҳам Борис Андреевичга омонат кассага югуришни маслаҳат бериб, қичира бошлашди.

Хотини эса хотинлигига бориб, ишончсиз бир кайфиятда итдао қилди:

— Ҳозир бу ифлос ё трамвай остида қолади, ёки уни автобус туртиб кетади. Бекордан бекорга беш минг сўм ютишимга асло ишонмайман.

Борис апил-тапил кийиниб, югуриб чиқиб кетди ва ҳаял ўтмай қайтиб келди. Ранги оҳақдай оппоқ.

Ҳозиргина бўлак сайёрадан учиб келган кишидек, йиғилганларга синиқ овозда:

— Рост, оғайнилар, беш минг сўм ютдим, — деди. — Улар эрта эмас, индин куни келинг дейишди. Яна улар: «Бу хил ҳодиса бизнинг районда ҳар юз йилда бир марта рўй беради», деб айтишди.

Шунда ҳамма Борис Андреевични табриклади ва пулни олгунга қадар толиқиб қолмаслиги учун тахтага чўзилишни маслаҳат берди.

— Э, э, чиқинглар ҳаммаларинг уйдан! — деди хотини. — Шунча пулни ололмасак нималар рўй беришини чуқурроқ ўйлаб олишим керак.

Кун ўтди, эртасига яна бақириб-чақириб, тўс-тўполон ва ҳақорат ўзлар эшитилди.

Қўшнилари тағин ўша ёққа югуришди ва қуйидагиларнинг гувоҳи бўлишди.

Борис Андреевич пуштиранг калта иштонида тахтада ётарди. Чакаги чакагига тегмай қалтирайди, бурнидан мишиғи томчилаб турибди.

— Яхшиямки менинг иқболимга бу ифлосни партия сафига қабул қилишмаган. Акс ҳолда, роса таъзимини ерканман-да, — деди хотини.

— Нима бўлибди? — деб сўрашди қўшнилари.

— Нима бўларди? — деди хотини. — Бўлганича бўлди. Бундан икки ҳафтача аввал ютуқ қиқшини ҳам кутмасдан,

бамисоли ақлсиз гўдак, юқори лавозимда ишлайдиган кишилардан тавсиянома сўрабди. Яхшиямки унга беришмагани. Кўрдингизми, ими-жиммида ёзилмоқчи бўлган-да. Ана шунда ютуқнинг тенг ярмини турли хил курашлар учун МОПРга ва бошқа ташкилотларга тўлашга тўғри келарди.

— Бериш шарт эмас, — деди қўшниларидан бири, — албатта, бошқа бировлар ўз харажати, масалан, папирос учун олти сўмча ўзида қолдириб, қолган ҳаммасини қурилишга топширади.

— Яхшиямки аҳмоқларни партиёга қабул қилишмайди, — деди хотини, — акс ҳолда, зап томоша бўларди-да.

— Бўлмаган иш ҳақида нега гапирасан? — дея қичқирди Борька. — Ҳаётда ҳамма нарса яхшиликка буюрсин.

— Э, э, чиқинглар ҳаммаларинг уйдан, — деди хотини. — Мен яна нималар содир бўлишини ўйлаб олишим керак.

Учинчи куни Борька пулнинг ҳаммасини тўлиқ санаб олди. У чуқур хўрсиниб, йигирма сўмини дирижаблга бериб, қолганини уйга олиб келди. Эшикни ичкаридан беркитиб олди.

Тўртинчи куни азонда яна бақириб-чақириб, ур-йиқит, тўс-тўполон ва ҳақорат сўзлар эшитилди.

Бу — Борис Андреевич. У хотини билан жанжаллашиб, ундан ажралиб, бошқа жувонга ўралашиб қолди. Фенечка исмли бу хоним коридорнинг охирироғида яшарди. Оппоқ-қина, малла сочли. Эҳтимол, чухлардан бўлса керак. Ниҳоят даражада гўзал, шоирлар орзу қилгандек нозикноҳол.

Борис Андреевич нарсаларини йиғштириб уникага кўчиб ўтаркан, хотинини сўқар, оғзидан боди кириб, шоди чиқар эди:

— Хотинимдан бутунлай ажраламан, етар унинг майда буржуача қилиқларига шунча тоқат қилганим. Шундай жўшқин замонда аризамни қайтиб олишга мажбур қилди мени. Бу қилмиши учун уни бир умр кечирмайман. Чунки уни ҳар кўрганда шу воқеа эсимга тушиб, қиналиб, ўртаниб кетаман. Лекин мен уни шу ҳолда ташлаб кетмайман. Унга юз сўм бераман, зотан бу алвасти менинг кўнгил ишларимга бошқа аралашмасин.

— Ана, ана! Мен сизларга айтмовдимми? — деди хотини унга қўлини нуқиб.

Борис Андреевичнинг жияни Вовка ҳам тезда нарсаларини йиғштириб, тоғаси билан бирга Фенечканикига кўчиб ўтди ва тонггача берилган зиёфатда кўнгилхушлик қилди.

Олтинчи куни яна шовқин-сурон, бақириб-чақириб ва хотин кишининг йиғиси эшитилди.

— Нима гап? Узр, нима бўлди?

— Эшитмадингизми, кеча оқшом Борис Андреевичнинг бутун пулини кимдир ўғирлаб кетибди.

Даҳшат ва изтиробларга тўла галати бир ҳол рўй берди.

Борис Андреевичнинг ўзи каравотда ётибди, ранги оҳақдай оқариб кетган. Асабий пичирлар, кўлларини тентакона ҳаракатлантирар, бу билан ўзининг чексиз азоб-уқубатларини намойиш этмоқчи бўлар эди.

Унинг ёнида — гиламда Фенечка ҳушсиз ётарди.

Фенечканинг туфлиси ва пальтосини ҳам ўғирлаб кетишибди.

Бу орада Борянинг жияни Чучеловнинг шофёрликка имтиҳон топширмасдан, аллақачон қайиб бўлгани аниқланди. Қабиҳ ўғрилик — шу кўрнамак қариндошнинг иши, деб топилди.

Шунда тўсатдан Фенечканинг акасими ёки бошқа бир балосими пайдо бўлиб қолди. Эҳтимол, у ҳам чухлардан бўлса керак. Кўкрагида ГТО значоги ялтираб турарди. У бир сўз ҳам демасдан одамларни туртиб, тепиб хонадан чиқара бошлади.

Энг охирида Борька Фоминни ҳайдади ва шўрлик аёлнинг ҳаётини барбод қилгани, яна, туфли ва пальтонинг ўғирлангани учун унинг тумшугига боплаб туширди.

Борька кўпчиган ҳамирдай шишиб кетган бетини ушлаб, додлаганча йўлакка қочиб чиқди.

Хайрият, собиқ хотини уни яна қаноти остига олди: уйга киритди.

Хонанинг ўртасида — полда ётган Борька аламининг зўрлигидан бўлган воқеани атрофлича текширишга келган милиционерни ҳам пайқамай қолди.

Борька хотинига:

— Вой, сиздан қандай ажралиб кетганимни ўзим ҳам билмай қолдим, — деди. — Фақат сизнинг муҳаббатингиз менинг ҳаддан ташқари азобларимга малҳам бўлиб келган. Ағдарма туфлиси ва пальтоси ўғирланган ўша малласоч машак билан атиги уч кунгина, аллахсирагандек яшадим. Унинг ўша муттаҳам, жаллод акасини ҳам танимас эдим. Вой, бу даҳмазалардан бошим тарс ёрилай деяпти. Уртоқ милиционернинг ҳузурда бўлиб ўтган барча кўнгилсизликлар учун сиздан ўтиниб, чин дилдан кечирим сўрайман.

— Э, бас қилинг инқиллашни, — деди милиционер. — Бу гаплардан юрагим ёрилар даражага келди. Илтимос овозингизни ўчиринг, шундоғам аниқ нарсалар ҳақида гапирмасдан, вазиятни тушунтиринг. Мен протокол тузиш керак. Чувриндилар ҳаётидан дoston ёзмоқчи эмасман, — деди.

— Хўп, майли, — деди Борька. — Уша оқшом Фенечка ухлаган эди. Мен, эсимда йўқ, нима учундир бир муддатга ҳожатхонага чиқдим. Эҳтимол, Вовка Чучелов бунинг ҳаммасини кузатиб тургану кейин хонага кириб ўша пул ва буюмларни олгандир.

Милиционер шуларни ёзиб олиб, жўнади.

Эр-хотин ярашиб, тагин бир-бирига садоқатли эр-хотиндек яшай бошладилар.

Борька Фенечка билан саломлашмай қўйди. У аллақадан олган туфличасини кўз-кўз қилиб кийиб юрарди. Борька яқинда Фенечканинг сингисини Сима билан гаплашган эди, у, сизни дўппослаган ўша малламўй одам унинг акаси эмас, ўйнаши, деб айтди. Шу билан ҳамма нарсаси равшанлашди.

Борьканинг азоб-уқубатлари тугади. У ҳар куни ишга боради ва ҳар хил тантанали ваъдалар беради.

— Майли, нима ҳам қилардик — дейди хотини. — Агар хоҳласанг, бирор кишидан тавсиянома сўра. Сен гўдакден ҳамма нарсага интиласан.

Орадан икки ҳафта ўтгач, тўсатдан Борькани милицияга чақириб қолдилар. Милицияда унинг жияни Вовка Чучеловни Гагра, яъни, Кавказда қўлга олинганини айтишди. Ўғри пулдан тўрт юз сўмини сарфлабди, қолган пулнинг ҳаммасини Борька шу оннинг ўзидаёқ қайтиб олиши мумкин экан.

Борька ранги оҳақдек оқарган ҳолда уйига қайтди. Тахтага ўтирди. Қўлида эса катта пул. У атрофдагиларни истар-истамас қарайди, нималар бўлаётганига тушуниб етмайди.

— Э, э, чиқинглар ҳаммаларинг уйдан, — дейди хотини. — Ҳали нималар бўлиши гумон.

Бу гумондорлик бор-йўғи уч кун давом этди.

Шундан кейин Борис Андреевич бирданига, тўсатдан Фенечканинг сингисига — Симага уйланди-қўйди.

Бахтиёрликдан энтикиб уч кун ишга чиқмади. Натижада, ярим йилга ишдан ҳайдалди. Лекин у ишдан ҳайдалганиг ўксинмади, аксинча, ҳаммасига туфурди. Пулларини омонат дафтарчага қўйди. Дафтарчани йўғон каноп ип билан ўраб-чирмаб кўкрагига осиб юрадиган бўлди.

Фенечка, булар бари менга бир тийин, деди. Хотин бўлса: «Кўргилик экан-да!», деди ва кутилмаганда биёвляк поляк танишига турмушга чиқди, уй-жойсиз поляк эса унинг хонасига кўчиб келди.

Энди бу ёғи қизиқ: Борис Андреевич пулларини сарфлаб бўлгач, яна қандай воқеалар рўй бераркин?

1934—35

Ойдан тушган одам

К

ейинги икки йил мобайнида ҳаёт тубдан ўзгарди. Шунини алоҳида қайд этиш керакки, ўғриликка деярли чек қўйилди.

Ҳамма аллақандай ижобийлашиб, жиддийлашиб қолди.

Одамлар кам ўғрилик қиладиган бўлишди. Пору ҳам олишмайди.

Бунақада ҳадемай сатирикнинг дўкони батамом касодга учрайди.

Албатта, пора масаласи бирмунча мураккаброқ.

Порадан-ку юз ўгиришди, бироқ «қуруғи» газаклаган Омгани янгича ахлоқ руҳида қайта тарбиялаш — аниқ мушкул масала. Улар чўчиб, кишининг бош-кетини шунақаман айлантириб ташлашадики, беихтиёр юрак ҳовучла қоларкансан.

Яқиндагина шу борада ғалати бир фирромликка дуч келдим. Бу воқеа жанубда юз берган эди. Бошқаларга ўрнак бўлсин учун ҳозир шуни айтиб бермоқчиман.

Қисқаси, бир меҳмонхонада мендан «қадам ҳаққи» ундириб олмоқчи бўлишди. Бошқача қилиб айтганда, пора олмоқчи бўлдилар.

Табий, аввалроқ — бундан бир неча йил бурун шу арзимас мавзуда тахминан қуйидагича ҳикоя ёзган бўлурдим.

2

Шундай қилиб, оғайнижонлар, камина кемада кетяпман. Чор атрофим ялтираган Қора денгиз. Мисли кўрилмаган гўзаллик. Қоялар. Бургутлар парвоз қилади. Буларнинг ҳаммаси борлиқ. Албатта, бор нарсанинг ҳаммаси бор-да. Шундай манзарага тикилиб туриб, одамларга нисбатан ҳурмат-эҳтиромим ошиб кетади.

«Қаранг, — деб ўйлайман, — инсон — бутун мавжудотнинг сарвари. Истаса — кемада сузади, истаса — бургутларни кузатади, истаса — ҳозирнинг ўзидаёқ қирғоққа тушиб, меҳмонхонага жойлашади».

Шунақа, кўнгил қувончларга лиммо-лим. Фақат бир ўйгина хурсанд бўлишга монелик қилади. Кемадан тушгач, оддийгина бўлса-да, каталакдек бир хона менга насиб қилармикан?

Кемада сузаяпмиз, зерикаман, капитан бўлса: — Ростини айтсам, — дейди менга яқин келиб, — сиз бечорага қараб туриб, ачиниб кетяпман. Қаёққа боряпсиз ўзи? Бирор кўнгил-тўларингиз борми? Еки ойдан тушганмисиз?

— Нима эди? — дедим.
— Ҳеч нима, — дейди у. — Ахир, бу қанақаси? Гўдак эмассиз-ку. Қаерга жойлашмоқчисиз? Нега йўлга чиқдингиз? Хўп десангиз, кемани изига қайтаришга ҳам тайёрман.

— Нима, — дедим, — ёрдам бермоқчимисиз?
— Яна «нима» дейди-я. Меҳмонхонадан жой олиб берадиган танишингиз борми ёки хўжайин сўт эмишган акангизми? Хайронман сизга, — дейди.

— Начора, — дедим, — бир иложи топилар. Шундай бир ўйил болача йўлни биламанки, — дедим, — менга ҳар қандай меҳмонхонанинг эшиги ўз-ўзидан очилиб кетади.

Капитан:
— Бало пастига, — дейди, — мендан — огоҳлантириш. У ёғи — ўзингизга ҳавола. Бўлар энди, келдик, тушсангизчи.

Шундай қилиб, етиб ҳам келдим.
Кўлимда иккита юк: биттаси — кўримсизгина, оддий совет корзинкаси, иккинчиси эса — қоғоздан, тўғрироғи, фанердан қилинган зўр чамадон.

Корзинкани газета сотадиган кишининг ёнида қолдирдим. Катак астарли резина пальтомни билагимга ташлаб, хорижий чамадоним билан меҳмонхонага кирдим.

Дарбон йўлимни тўсди.
— Бекорга қиряпсиз — жой йўқ.
Навбатчига яқинлашиб, тилимни бузиб:

— Ейн шамбер-циммер, — дедим дадил, — яволь?
Навбатчи:

— Вой, отагинан, ҳалига қадар бизга чет эллик кирмаган эди-я, — деди. Сўнг ўзи ҳам ғалча тилда: — Яволь, яволь, — деди. — Тўғри, шаммер-циммер, сўзсиз яволь. Бир дақиқа, битте-дритте. Ҳозир, бирорта тузукроқ қандаласи камроқ хонани танлаймиз.

Мен савлат билан қаққайиб туравердим, лекин вужудимда майин бир титроқ.

Бегона тилда гапиришга ишқивоз навбатчи эса тағин сўради:

— Пардон, — деди, — кечирасиз, жаноб, бу зет Германия, одер, эҳтимол, бошқа бирор нарса керакдир?

«Жин урсин, — деб ўйлайман, — эҳтимол, у немисчасига: «Улат сенга», деяётгандир?»

— Но, дедим, — их бин ейне шаммер-циммер Испания. Компрене? Испания, Падеспань, Камарилья.

Шунда навбатчи батамом ақлдан озди.

— Отагинан, — деди, — меҳмонхонамизда бирор марта ҳам испан уруғи бўлмаган. Бир дақиқа, — деди. —

Биламан, бўлмасам-чи, — деди, — биламан: Испания, па-деспань, эспаньолка...

Қарасам, унинг ҳам қўлларида титроқ. Уники бир мунча кучлироқ титраб турибди. Иккаламиз ҳам титраб туриб гапиряпмиз.

Мен бузилган испан тилида:

— Яволь, — дедим, — битте-цирбитте. Менинг, — дедим, — чамадонимни номеруллога обкелинг. Кейин, — дедим, — яна нима кераклигини гаплашиб оламиз.

— Яволь, яволь, — деди навбатчи, — азият чекмасинлар.

Узи бўлса ҳисоб-китобдан сўз очиб турибди.

— Қанақасига тўлайсиз? — дейди. — Ин вальют одер ёки бизнинг пулимизгами?

Шундай деганча, чет эллик меҳмонларга тушунарли бўлсин учун бармоқлари билан турли рақамларни кўрсата бошлади.

Мен:

— Бунисини меники тушунмайди, — дедим, — тезроқ чамадонни кўтар.

Жойни эгаллаб олай, майли, ундан кейин мени пишириб есинлар.

Мана, навбатчи чамадонимни олди. Шундай эҳтиёткорлик ва чаққонлик билан кўтардики, гўё чамадоннинг қўлфлари ўз-ўзидан очилиб кетадигандай.

Дарҳақиқат, шундай бўлди. Касофат чамадоним тўсатдан очилиб кетиб, ичидаги арзимас қақир-қуқурлар тўкилди. Нима ҳам бўларди, дейсиз, ямалган ичкийим, унниққан шим, «Кил» номли совун ва яна мамлакатимизда ишлаб чиқарилган бошқа хил матоҳлар.

Бу буюмларни кўрган навбатчининг ранги қумқўйт оқариб кетди ва шу оннинг ўзида... билиб қолди.

— Қалайсан энди, муттаҳам, — деди, — қани, хужжатларингни кўрсат!

Мен бўлсам:

— Меники билмайди, — дедим, — агар жой бўлмаса, майли, кетақолай.

Навбатчи дарбонга:

— Кўрдингизми, — деди, — бу ифлос чет элликлар байроғи остида иш кўрмоқчи бўлган.

Мен ҳамма қақир-қуқурларимни йиғштириб, қочиб қолдим.

Нихоят, шу йўл ва яна эллик сўм бадалига бошқа меҳмонхонадан жой олдим.

3

Бундан икки-уч йил аввал шу мавзуда тахминан ана шундай осонгина ҳикоя ёзган бўлардим.

Албатта, бу — ёшлик, фаросатсизлик, воқеа-ҳодисаларга бир томонлама қараш оқибати.

Ҳозир эса бутунлай бошқача. Энди ҳақиқатга яқинроқ иш тутилади. Муболаға, тўқима ва ошириб-тоширишлардан узоқроқ бўлган тузук. Ҳар хил масалча, фард ва қай-новларни ёзгинг келмай қоларкан.

Бир сўз билан айтганда, ҳақиқатгўй бўлган — ёлғон-яшиқ сўзламаган маъқулроқ экан.

Энди шу мавзудаги ҳикоя айнан бўлган воқеа асосида, бирорта ҳам ортиқча сўз ишлатмасдан, безаб-бежамасдан, усталик билан қуйидагича тасвирланади.

4

Кемадан тушиб, тўғри меҳмонхонага йўл олдим.

Навбатчи истеҳзоли жилмайганча, гўё менга эмас, четга қараб гапира бошлади:

— Азбаройи савоби, биласизми, шу замоннинг одамларига ҳам ҳайронсан. Кема келиши билан ҳаммаси биз томон ёпирилишади. Атайлаб шундай қилишади. Гўё улар учун бу ерда жойлар тайёр тургандай. Менга қаранг, нима, сиз ойдан тушганмисиз ўзи? Наҳотки аҳволни тушунмасангиз?

Кетмоқчи бўлган эдим, дарбон енгил хўрсиниб олиб, яна деди:

— Энди, биласизми... жой топиш жуда машаққат. Ҳе, қуриб кетсин шу жой ҳам. Ҳеч қаерда йўқ. Бизда албатта топилиши мумкин, лекин... Сиз навбатчи билан яхшироқ гаплашиб кўринг-чи...

— Жин урсин, — дедим, — очикроқ гапирсангиз-чи? Навбатчи идорасидан туриб дарбонга гап қотди.

— Сизга ҳам ҳайронман, Федор Михайлович! Бизда бўш жой нима қилади? Қаердан олдингиз бу гапни? Тўғри, битта жой бор, лекин ўзингиз яхши биласиз, унинг ҳам калити йўқ. Истаса — майли, олсин.

— Калитсиз бўлса ҳам майли, берақолинг, — дедим.

— Калитсизига ҳам розимисиз, — деди навбатчи, — олинг. Лекинчи, эҳтиёт бўлиш керак. Уғри тушиши мумкин. Пардаларни шилиб кетишса, тўлайсиз.

Мен:

— Киритсангиз бўлгани, — дедим, — ҳеч бўлмаса хонадан ташқари чиқмасдан ётарман. Киритақолинг. Денгизда кема қаттиқ чайқалавериби, батамом ҳолдан тойганман.

— Жойлашавиринг, — деди навбатчи, — фақат, яна бир қарра эслатиб қўяй, калит йўқолган, хона эса қўлфлоглик. Эҳтимол, сиз калит йўқолган бўлса-да хона очик тургандир, деб ўйласангиз керак.

— Кечирасиз, ичкарига кира олмасам, бу хил жой менга чикора? — дедим.

— Билмайман, — деди навбатчи, — хоҳишингиз.

Дарбон менга яқин келиб:

— Сизга яхши бир маслаҳат бераман, — деди.

Унга уч сўм қистирдим.

— Мерси, — деди, — истасангиз, ҳозироқ ҳовлига чиқиб келаман. У ерда слесарь ишлапти. У очкич билан хонангизни бирпасда очиб беради.

Слесарь ҳам келди.

— Ҳим-м, — деди у, — гап бу ёқда денг ҳали. Тушунарли. Эшик очиш бир чақалик иш деб ўйлашса керак-да. Кошки юқори қаватга чиқиб тушиш осон бўлса. Ҳолбуки, — деди, — ҳар бир соат вақтимни валютага қақиб ҳисоблайман.

Слесарга беш сўм бердим.

У очкич билан эшикни очди ва дўстона оҳангда:

— Ана сизга, — деди, — Бўлмасам-чи. Тушунарли. Калитсиз яшашнинг қизиғи йўқ. Эҳтимол овқатлангингиз келиб қолар ёки бирор ёққа сув ичгани чиқарсиз. Калит бўлмаса қийин-да. Аҳмоқ бўлиб кун бўйи ўтиришга тўғри келади.

— Шундай, — дедим, — одам ёллашга тўғри келади.

— Э, йўқ, — деди, — пулни бекорга совиришнинг нима ҳожати бор. Эски калитлар орасидан сизга бирорта калитча танлаб беришга уриниб кўраман. Бор-йўғи саккиз сўм бўлади.

Калит ҳам танланди. Каравотда фон баронлардек ётибман. Қўшни хонадаги патефондан жаноб Вертинскийнинг қўшиғи янграйди. Ташқарига чиқиб у ёқ-бу ёқларни айланаб келдим. Қўлимда калит, ўзимни ён қўшнилари даражасида ҳис этаман.

Кечқурун айланаб келишга отланаётган эдим, навбатчи:

— Биласизми, — деб қолди, — қуриб кетгур, анави калитни деб сизни анча овора қилдик-да. Йўқолгандир, деб ўйласак бошқа миҳга илинган экан.

— Жуда қизиқ-ку — дедим, — жойнинг ўзи беш сўм, қўшимча харажатлари ўн олти сўм бўларкан-да.

— Қанақасига ўн олти сўм? — деди навбатчи. — Саккиз сўм эмасми?

— Йўқ, ўн олти сўм, — дедим, — дарбонга — уч сўм, слесарга — беш сўм, калит учун — саккиз сўм.

— Қанақа калит?

— Слесарь танлаб берган калит-да, — дедим.

— Тўхтанг-чи, — деди у, — айтдим-а. Мана шу ерда илиғик турган эди, ҳозир йўқ. Қараб турсин, мен унга...

— Сизларда ўзига хос «Кўйнидан тўкилса — қўнжигар», деган гуруҳ борга ўхшайди, — дедим.

Навбатчи иш ҳақининг камлигидан нолиб, бир нималар дея тўнғиллади, шанғиллади, кейин қўл силкиби орқа ўгирилди-да, янги келган миҳоз билан гаплаша бошлади.

— Битта жой бор, лекин калити йўқ.

Кўп ўтмай бу меҳмонхонадан жўнаб кетдим.

Темирйўл билетларини олгунча ҳам шу хил пайсалга солиш ва ортиқча харажатлар бўлса керак, деб ўйлаган эдим, ҳар қалай янглишибман. Билетни таниш-билиш орқали ўз нарҳида олишга муваффақ бўлдим. Шундай қилиб, жанубдан руҳий бир осойишталик билан қайтдим.

1932

Маданият ажойиботлари

К амина ҳамisha марказдан бўладиган кўрсатмаларга хайрихоҳман.

Ҳатто ҳарбий коммунизм даврида нэпни жорий қилганларида ҳам қарши чиқмаганман. Нэп бўлса нэп-да.

Шунга қарамай нэпни амалга ошироқчи бўлганларида юрагим ўз-ўзидан сиқилиб кетди. Жиддий ўзгаришлар содир бўлишини олдиндан сезгандай бўлган эдим-да.

Дарҳақиқат, ҳарбий коммунизм даврида маданият ва тараққиёт муносабатларида анча эркинлик берилгандек бўлди. Айтилик, театрга келганда кийим билан, ечинмасдан бемалол ўтираверишингиз мумкин. Бу, албатта, катта ютуқ эди.

Маданият масаласи эса — ғирт хуноб масала. Лоақал ҳалиги — театрга ечиниб кириш масаласини олайлик. Тўғри, томошабинлар пальтосиз жуда гўзал ва сипо кўринадилар. Лекин буржуа мамлакатларида яхши деб топилган айрим расм-русумлар гоҳида бизнинг тишга ботмай қоларкан.

Локтев ўртоқ ва унинг рафиқаси Нюша Кошелькова яқинда мен билан кўчада дуч келиб қолишди. Сайрагани, томоқни хўллашгами чиққан эдим. Аниқ эсимда йўқ.

Мени кўрдилару авраё бошладилар.

— Томоқ, Василий Митрофанович, сиздан қочиб қутулиб бўпти, — деди улар. — Томоқ ҳамisha ўзингиз билан бирга, истаган вақтда уни хўллашингиз ёки намлашингиз мумкин. Яхшиси, юринг, бугун театрга кирайлик, «Грелка» деган спектакль бор экан.

Бир сўз билан айтганда, театрга киришга — оқшомни маданийроқ ўтказишга мени кўндиришди.

Албатта, театрга келдик. Албатта, билет ҳам олдик. Зинадан кўтарила бошладик. Тўсатдан бизни қайтаришди. Ечинишимиз керак эмиш.

— Пальтани чечинглар! — дейишди.

Албатта, Локтев рафиқаси иккаласи ўша заҳоти ечинишди. Мен бўлсам, албатта, ўйга ботиб туравердим. Уша оқшом пальтомни тунги кўйлак устидан кийиб олган эдим. Костюм йўқ. Эҳ, оғайнилар, сездим: пальтони ечам, уятдан ўламан. «Оббо, қовун туширдим-ку», деб ўйладим. Тўғри, кўйлакни кир деб бўлмайди. Кўйлак унча кир эмас. Лекин бир оз қўполроқ — тунги кўйлак-да. Тугмалари шинелдан олинган — жез. Ёқасидаги тугма эса ундан ҳам каттароқ. «Бу хил йирик тугмалар билан фойеда юриш одобсизлик бўлар», деб ўйладим.

— Очиғи, нима қилишимни ҳам билмай қолдим, ўртоқлар, — дедим уларга, — Бугун аксига олиб яхши кийинмаган эдим. Пальтони ечиш ноқулай бўляпти. Кўйлагим тунги эди, кўпол, яна подтяжкаларим ҳам бор.

— Қани, кўрсат-чи, — деди Локтев ўртоқ.

Тугмаларни ечиб кўрсатдим.

— Э-э, — деди у, — ҳақиқатан ҳам кўринишинг ғалати.

Рафиқаси ҳам кўриб, ўша заҳоти:

— Яхшиси, мен уйга кетаман, — деди, — кўйлакчан жазман билан ёнма-ён юриш шармандалик. Яна анови тасмаларни қаранг — резинкалари чиқиб ётибди. Бу аҳволда театрга кириш жуда уят, номус.

— Театрга боришимни қаёқдан билай? — дедим мен унга. — Енгилтаклик қилманг кўп. Эҳтимол, камина камданкам костюм киярман. Эҳтимол, мен уни асрарман. Хўш, нима қилиш керак?

Нима қилишни ўйлай бошладик. Кўппак Локтев нима деди денг:

— Мен, — деди, — Василий Митрофанович, ҳозир сенга нимчамни ечиб бераман. Кийиб ол. Костюм иссиқлик қилгани учун ечиб юргандек кўринасан.

Костюмининг тугмаларини ечиб, қорнини сийпаб кўрдиди:

— Ана холос, — дея қичқириб юборди, — ахир, менинг ўзим ҳам бугун нимчани киймабман-ку. Яхшиси, — деди у, — ҳозир мен сенга галстугимни ечиб бераман. Ҳар қалай, галстукда сипороқ кўринасан. Бўйнингга бойлаб ол. Иссиқ бўлгани учун гўё атайин костюмни ечиб қўйгандек бўлиб кўринасан.

Рафиқаси бўлса:

— Яхшиси, худо ҳаққи мен уйга кетақолай, — деди. — Уйда тинчгина ўтираман. Битта ҳамроҳим ичкўйлақда, қип яланғоч, иккинчиси галстуксиз юрса... қандоқ бўларкин? Яхшиси, — деди яна, — Василий Митрофанович пальто билан киришга рухсат сўраб кўрсин.

Ялиндик, ёлвордик, ҳатто союзнинг дафтарчасини ҳам кўрсатдик. Қўйишмади.

— Ҳозир сизларга ўн тўққизинчи йил эмас, пальтода ўтирсангизлар, — дейишди.

— Бир иш чиқариш қийин, оғайнилар, — дедим. — Уйга қайтишимга тўғри келади.

Пули тўлаб қўйилганини ўйлаганим сари кетишга ҳеч оёғим тортмайди, денг.

Кўппак Локтев бўлса:

— Яхшиси, сен анови тасмангни ечиб ол, — деди, — уни хотиним сумкача ўрнида кўтариб олар. Узинг эса умр бўйи ёзги кўйлақда юргандек, гердайиб, ғоз юриш билан кириб кетавер.

— Нима қилсангиз қилинг, лекин мен тасмасини кўтариб юрмайман, — деди жаҳл билан. — Бир камим эркакларнинг буюмларини кўтариб юриш қолувди. Василий Митрофановичнинг ўзи кўтарсин ёки чўнтақларига тиқиб олсин.

Пальтони ечдим. Қўтир итдек бир кўйлақда дилдираб турибман.

Совуқ ҳам кампиркушак. Қалтирайман. Тишим тишимга тегмайди. Атрофдагилар менга қарашади, имлашади.

Хотин бўлса:

— Қуриб кетгур, тугмаларни тезроқ қадаб олсангизчи, — дея фироқ қилади. — Ҳаммаёқ одам-а. Худо ҳаққи, ҳозир уйга кетвораман.

Тугма қадаш қошки осон бўлса. Совуқ. Бармоқларим увишиб кетган, тугма ҳадеганда қадалмайди. Бармоқларимни очиб ёпаман.

Бир амаллаб, у ёқ-бу ёғимизни тартибга келтириб, бориб жойимизга ўтирдик.

Биринчи парда ёмон ўтмади. Фақат, совуқ-да. Бир парда тугагунча бадантарбия билан шуғулландим.

Орқамизда ўтирганлар танафусда тўсатдан шовқин кўтариб қолишди. Маъмуриятни чақиришди. Мени унга чақа бошлашди.

— Хонимларга ановининг тунги кўйлагига қараш жуда ноқулай, — дейишди. — Бу бўлса, тинчгина ўтириш ўрнига турли қилиқлар билан кўйлагини кўз-кўз қилади. Кучала еган итдек қийшанглайди.

— Қийшанглашим совуқдан, — дедим мен. — Узларинг ҳам шу совуқда кўйлакчан ўтириб кўринглар-чи. Менга ҳам осон эмас. Кўзим учиб тургани йўқ менинг ҳам, оғайнилар. Лекин, на илож?

Мени, албатта, идорага олиб боришди. Бор гапни ёзиб, қозғ қоралашди.

Кейин рухсат беришди.

— Ана энди, — дейишди, — судга уч сўм тўлашингизга тўғри келади.

Ана бемаънилик! Фалокат оёқ остида деганлари шу экан-да. Қаёқдан чиқиб келишини ҳам билмай қоларкансан...

Ўғрилар

ражданлар, негадир ҳозир ўғрилар болалаб кетди. Ен-верингга қараб улгурмасингдан бир нимангни шилиб кетишади.

Эндиликда бирор нарсасини ўғирлатмаган одамнинг ўзини топиш мушкул.

Яқинда, Жмеринкага етмасдан туриб менинг ҳам чамадончамни уриб кетишди.

Айтинг-чи, шу хил ижтимоий фалокатнинг олдини олиш учун нима қилиш керак? Ўғриларнинг қўлини кесайликми ё?

Айтишларича, қадим замонларда Финландияда ўғриларнинг қўлини кесижар экан. Мисол учун, бирор фин биродарлари ўғрилик қилди, дейлик. Ўша заҳоти ширп этиб қўли кесилади; ана энди қўлсиз юшвер, номард.

Шунинг учун ҳам у ердаги одамлар инсофли бўла борган. У ерда ҳатто уйларни очиқ қолдириш мумкин, дейишади. Мисол учун, у ерда бирор кимса ҳамёнини кўчада тушириб қолдирса, бошқалар шу ҳамёни олмас экан. Бир чеккага, кўринарли ерга қўйиб қўяр экан, эгаси топилмаса бир аср ҳам туравераркан... Мана, аҳмоқгарчилик!

Ҳар қалай, ўша ҳамёндан пулни олиб қўйишса керак. Олмасликлари сираям мумкин эмас. Бизнинг юртларда нафақат қўлини, ҳатто калласини кессанг ҳам фойдаси йўқ. Чунки пул — керакли нарса. Ҳамённинг ўзи қолса ҳам, мерси, шукр қилишсин.

Жмеринкага етмасдан туриб менинг чамадончамни ўғирлаб кетганлари аниқ. Бор лаш-луши билан. Ҳатто дастасини ҳам қолдиришмабди. Беш тийинлик мочалка бор эди — шуям йўқ. Бўлмаса, ўша аблаҳларга мочалка нимага керак? Бир четга улоқтирган-да, ифлослар! Ана шунақа. Ҳатто мочалкани ҳам ўғирлашди.

Мана бундай бўлган эди. Кечқурун поездда бир киши келиб ёнимга ўтирди.

— Эҳтиёт бўлинг, — деди, — бу ерда ашаддий, олғир ўғрилар кўп. Юзингда кўзинг борми, демай шаппа ташланишади.

— Нимасидан қўрқаман, — дедим пинак бузмай, — мен доим чамадончамни қулоғимнинг остига қўйиб ётаман. Ҳушёрман.

— Гап қулоқда эмас, — деди у, — бу ерда шунақа абжирлари борки, ҳатто оёқдан этикни ҳам билдирмасдан ечиб кетишади. Сиз қулоқ деб ўтирибсиз-а.

— Этик дедингизми? Менинг этигим русча қилиб тикилган — кўнжи узун, осонгина ечилмайди.

— Э, билгангизни қилинг, — деди у, — энди бир оғоҳлангирдим-қўйдим-да. Бу ёғи ўзингизга ҳавола.

Шундан кейин мудраб кетибман.

Жмеринкага етмаган эдик чамада, қоронғида кимдир оёғимдан тортгандек бўлди. Нақ узилиб кетай деди... Уримдан сакраб туриб ўғрининг елкасидан туртдим. У бўлса чап бериб, ўзини таппа ерга ташлади. Юқори қаватдан пастга сакрадим. Қувмоқчи бўлдим. Негадир югура олмай қолдим. Чунки этик ярмигача ечилган, оёғим кўнжининг қоқ ярмида қайрилиб турарди.

Дод солдим. Бутун вагондагилар тўпланди.

— Нима гап? Тинчликми? — деб сўрашади.

— Биродарлар, сал қолди этигимни шилиб кетишарди, — дедим.

Ўтириб этикни яхшироқ киябошладим. Қарасам — чамадон йўқ.

Яна дод солдим. Ҳаммани тинтиб чиқдим — чамадон йўқ. Уҳ номард, ўғри оёғимдан бекорга тортмаган экан.

Катта бекатда тушиб, Махсус бўлимга арз қилдим.

Улар ҳамдардлик билдириб, бир нималарни ёзиб олишди.

— Ўғрини ушласангизлар, аблаҳнинг қўлларини кесинглар, — дедим.

Кулишди.

— Хўп, албатта, кесаимиз, — дейишди улар. — Фақат, қаламни жойига қўйиб қўйинг.

Буни қаранг-а, ўзим ҳам билмаган ҳолда столдан уларнинг рангли қаламини олиб, чўнтакка солибман.

— Шунинг учун ҳам бизни Махсус бўлим дейишади-да, — деди агент, — йўловчиларнинг дастидан биттаям ёзув асбобимиз қолмади — ўғирлаб кетишди. Битта урғочиси сиёҳдонни олиб кетибди. Яна тўла сиёҳи билан-а.

Узр сўраб ташқари чиқдим.

«Бизнинг мамлакатда ҳам қўл кесиш жазоси жорий қилинса, ҳаммаёқни майиблар босиб кетса керак, — деб ўйладим. — Узимга ҳам қийин бўларкан».

Ҳарқалай шу фалокатнинг олдини олиш учун бирор чора ўйлаш лозим.

Йилдан-йилга ҳаёт яхшиланиб бормоқда, яқин йиллар ичида бутунлай яхшиланиб, эҳтимол ўшанда ўғрилар қолмас, деган дангал фикр бизга тасалли беради.

Ана ўшанда бу масала албатта ҳал бўлади. Қутамиз.

Саъдулла Сиёев

ҚАДАХ ТУТГАН ҚЎЛ...

Маст кишидан ақл, ҳаё ва сабр кетади
Абу Али Ибн Сино

Бир қадрдоним бор эди. Келишган, бақувват, сўзамол йигит эди. Юрса ерни ёндирарди. Улфатнинг гули эди. Теша тегмаган, зарофатли гаплардан айтиб, бир ўй одамни оғзига қаратиб ўтирарди. Оғайним жиндай мағрур ҳам эди. Лекин бу — кибр-ҳаво эмас, ўзининг жисмоний ва руҳий қувватини биладиган кишиларга хос ички бир ўқтамлик, камолот ғурури эди.

Мен уни турли вазиятларда кузатганман. Бошига мушкулот тушганида ҳам, мусибатга йўлликқанда ҳам, хонадони шодон қаҳқаҳага тўлган бахтиёр кунларида ҳам ёнида эдим. Одатда одам ўзида йўқ фазилатни яқин кишида кўрса ҳавас қилади. Мен ҳам ўша дўстим каби иродали, бардошли бўлишни жуда-жуда истардим. Чунки у «Ғам-анду» олдида оҳ чекиб, бошини деворга урмас ва аксинча, хуррам кунларида ўзини йўқотиб омонга чиқиб кетмасди.

У навоийхон эди. «Ўзингга кучинг етмай қолса, Ҳазрат Навоийга суян. Тоққа суянган йиқилмайди», дерди кексалардек насиҳатомуз. Сўнг, бийрон тилда улуг шоирни қироат қиларди:

Кишига неча келса мушкул ҳол,
Ҳикмату ақл анга эрур ҳалол.

Мана, ҳаётнинг маъноси, эй ёш инсон!

Камина яъни «ёш инсон», шундай дўстим борлигидан ифтихор қилардим. Омон бўлсак, ҳали қўл ушлашиб олиспиларга етаемиз, ниятимиз мустақоб бўлади, деб ширин хаёлларга берилардим. Ҳайҳот! Кутилмаганда қўлларимиз

узилиб кетди. У дўстлар дийдорини, ёр васли, фарзандларининг тотли такаллумини бир қултум заҳарга алмаштириб юборди. Ун йиллаб китоблардан тўплаган хазинасини, обрўсини, давралардаги собит мавқеини, қариндош-уруғлар олдидаги фарзини, жамият олдидаги гражданлик бурчи, эркаклик ғурури — бари, барини улғуржи савдо қилдию совуқ шиша рўпарасида бақувват тиззаларини букди. Уқиндим, ўртандим. Унга насиҳат қилдим. Фойдаси бўлмади. Сўнг ўзи оғзидан туширмайдиган шоир сатрларини такрорладим: «Мен дўстимдан айрилдим букун, тирик туриб айрилиб қолдим», дедим у қўлни ювиб қўлтиққа урдим.

Йиллар кечаверди. Биз энди камдан-кам кўришардик. У таъқиб этади, мен йўлни чалғитаман, уни кўрмасликка, кўриб кўзига қарамасликка интиламан. Биламан, у билан учрашганимнинг фойдаси йўқ. Йўл-йўриққа юрмайди, бировнинг гавҳар сўзини бир ютим «Чашма»га олмайди, даволанишга рози бўлмайди, фарзандларининг кўзда ёш билан мўлтираб боқишларига парво қилмайди. У майхўрлик гирдобида қалқиб турган чирик пўкакка ўхшарди, бир қуни бу гирдобда ғарқ бўлиши муқаррар эди.

Яқинда у туғилиб ўсган қишлоққа бориб қолдим. Айланиб гузарга кирдим. Бир танишим истеҳзоли илжайиб деди:

— Дўстингизни кўрдингизми! Шу атрофда юрувди. Сизни кўрса хурсанд бўлади.

Юрагим шув этди. Кўришмаганимизга ярим йилча бўлди. Ишдан ҳайдалиб, бола-чақасини ташлаб, қишлоғига кетиб қолганини билардим. Ҳозир ҳар кимнинг қўлига бир қараб, бекор сандирақлаб юрибди экан, деб эшитувдим. Икки ўт орасида қолдим. Бир кўргим келади уни, бир тезда жўнаворгим... Шу пайт аллақайдан лўкиллаб ўзи келиб қолди. Бейхтиёр бир қадам олға юрдим. У олдимга учиб келдию, салом йўқ, тиланчидек қўл чўзди:

— Жон дўстим икки сўм бериб тур...

Кўз олдим тиниб кетди. Унинг усти-бошига тикилдим. Соқоқ патак, ёқа кир, кўзлари ичига тортган, думалоқ юзининг у ер-бу ери кўкарган, ўнг бетига лейкопластир ёпиштириб олибди. Бир вақтлар «тиғида қовун сўйса» бўладиган шими ошланмаган теридай ғижимланиб ётибди. Оёғида бир ўкчаси тушган қийшиқ ботинка... Кемшик тишларини кўрсатганча бетимга қараб ичкиликка пул сўраб турибди!

— Бўлақол энди, азизим... икки сўм бериб тур...

Бўғзимга алам, хўрлик, ҳақорат аралаш бир нарса тиқилди. Менинг йигирма йиллик жон аямас дўстим, бир вақтлар ориятдан айрилишни ўлим деб билувчи мағрур йигит, қўш дипломлик етук мутахассис инсонлик шаънини тупроққа қориб, катта кўчада икки сўм тилаб турибди!

— Бермайман, — дедим зўрға, — сенга икки сўм бериш мен учун ўлим.

У енгимдан тортиб баттар ялинди:

— Сендан пул сўраш мен учун ҳам ўлим. Нима қилай! Чидамай турибман. Берақол энди, жон дўстим... Уҳ!..

Шеригим раҳм қилиб уч сўм чиқариб берди. Дўстим пулни чангалладию магазин томон қуюндай елиб кетди. Катта ойнадан кўриб турибман. Ана, у ичкари кирди, пулни сотувчининг башарасига отиб юборди. Кейин бир шиша винони сотувчи қизнинг қўлидан юлиб олди-да, тиши билан тиқинини узиб ташлади. Бир қўллаб бошига кўтарди. Дам олмай шишани бўшатди. Сўнг панжасининг сирти билан оғзини артди, шишани тўқ эткизиб пештахтага қўйди. Шу топда собиқ дўстимдан бахтиёр [аспида бахтсиз!] киши йўқдай эди... Унинг қайтиб чиқишини кутмай жўнавордим.

Уч-тўрт кундан кейин у мени излаб меҳмонхонага келди. Ширакайф. «Пулдан бўлак илинжи йўқ, бўлмаса соғинармиди!» деб чўнтак кавладим. У мастона бош чайқади:

— Керак эмас. Бугунги дозамни олдим.

Анчагача калласини осилтириб миқ этмай ўтирди. Гоҳо надомат билан бош чайқайди, қайта-қайта хўрсинади, ўқчиб йўталади, ёш боладай ҳадеб қовоқларини ишқалайди.

Бир вақт менга ёшли, нурсиз кўзларини тикди.

— Хароб бўлдим, — деди инграниб, — бу кунимдан ўлганим яхши эмасми!

Мен ҳам ғалати бўлиб кетдим.

— Нега ичсан? Сен бир сўзли йигит эдинг-ку!

— Аламимдан ичаман, билсанг. Болам ўлди. Хотин писанд қилмай қўйди.

«Ҳаёт синовларга, тасодифларга тўла. Бир боланг ўлган бўлса, бошқалари бор. Хотиннинг менсима қўйган бўлса, ўзинг айбдорсан. Кунига ичиб келсанг, баданингдан арақ гупиллаб турса, ёлчитиб бир ерда ишламасанг, хотиннинг кўнглига қарамасанг... нега у сени сийлар экан! Ҳалиям раҳмат де, шунча жабринга чидабди». Хаёлимдан кечган бу фикрларни ошкор айтолмадим. Биламан, ҳозир насихатнинг ўрни эмас. У кўзгалди.

— Билиб қўй, — деди писанда қилиб, — ё ичишни ташлайман ё осилиб ўламан!

Шундай дедию эшикни шартта ёпиб чиқиб кетди. Ҳадемай қайтиб кирди.

— Бўпти, ҳалиги... атаганингни бера қол. Охирги марта бир оламан, кейин...

Албатта, унинг гапига ишонмадим. Пиёнистада субут бўлмайди. «Наҳотки гулдай йигит жувонмарг бўлиб кетаверса! Наҳот уни фалокатдан қутқаришнинг иложи йўқ! Бунинг учун нима қилиш керак! Сувга чўкаётган одам қутулишни ўзи исташи керак эмасми!» Беихтиёр ҳув ўша йўловчи эсимга тушди.

Поездда Марғилонга кетаяпман. Йўл юрсам ўхлай олмайди-ган одатим бор. Бир пас чўзилиб китоб варақламоқчи бўлдим. Купенинг чироғи хира экан, ўқиб бўлмади. Йўлакча чиқдим. Кун ботиб боряпти. Йўл чеккасидаги оқ тераклар баҳайбат қаламдай кўкка санчилган. Мўъжазгина ҳовлиларда қора-қура, ялангоёқ болалар тол чивикни «от» қилиб чопади. Томга ўрлаган ишқом тагида бир кампир беланчак тебратида, қишлоқ кўчасини чангитиб сигир пода келаяпти. Пастқамгина магазин олдида бири шляпа, бири қулоқчин кийган икки йигит гўё курашга чоғланаётгандек, бир-бирининг елкасига бош қўйиб чайқалиб туришибди. Хуллас, Ҳаёт деб аталмиш сирли, мураккаб ва жайдари жараён давом этапти.

Шу пайт қўшни купедан станкларнинг шақирлагани, «Э, ўтирмайсизми, ошна!» деган товуш эшитилди. Сал ўтмай ёнимга қирқ ёшлардаги ўрта бўйли йигит келди. Қишлоқчасига одми кийинган: тринка костюм-шим, оппоқ кўйлак, бошида янги марғилон дўппи.

— Қалай, биродар, зерикмай кетаяпсизми! — деб ҳол сўраган бўлди. Сўнг, «Бошлашди!» дея купе томонга имо қилди.

— Спирт ҳидига тоқат қилолмайман, — деди хўрсиниб, — жирканаман. Кейин қўрқаман. Ҳалигача ўзимга ишонмайман. Бир вақтлар бу захарни тўйгунча ичганмиз.

Бу йигитнинг кечмиши кўз ёш тўла пушаймондан иборат эди.

— Илгари шофёр эдим. Колхознинг юк машинасини минардим. Яширмайман, ўшанда ҳам оз-моз оғзимизга тегиб турарди. Бироқ, барибир шофёр халқи тез-тез ичолмайди. Кунига бўлмаса-да, кун ора шахарга қатнайсиз. Олишга қўрқасиз-да. Ичкиликбозликни мен қурилишда ўргандим. Қишлоғимизга яқин ерда завод қуриладиган бўлди. Қарасам, ишчи ёллашапти. Заводга бетончи бўлиб кирдим. Билгимда кучим бор, беш-олти йил жон койитиб ишласам, рўзгоримни тиклаб оламан дедим. Икки ўғлим бор эди, бир йил бурун отамдан рўзгоримни бўлак қилиб чиқиб кетган эдим.

Хуллас, машинани топшириб қўлга белкурак олдим. Сахар туриб жўнайман. Манглайни боғлаб, ўзимни аямай ишлайман. Бир-икки ойда уйга барака кириб қолди. Қурилиш яхши экан, план тўлиб турса яхши ҳақ тўлашар экан. Шундай қилиб, уч-тўрт ой ўтди. Кейин бузила бошладим... Юринг, купенингизга кирайлик, бу ерда анавиларнинг дийдиёсини эшитмайлик.

Купега кирдик, минерал сув қўйиб, узатдим. У бош чайқади.

— Ичмайман. Шишадан сув эмас, асал ҳам ичмайман. Ирим қилганман.

— Хуллас, аввалига ҳар ўн беш кунда — маош кунлари ичадиган бўлдик. Кейин бу каллик қилди. Улфатчиликни ҳафтага ўтказиб олдик. Ичишга баҳона изласангиз, топилаверар экан. Янги иморатни топширганда бир оламиз, навбатдаги уйнинг пойдеворини бошлаганда тагин базм. Кунда-кун ора биронта ҳамкасбимизнинг туғилган кўни бўлади — магазинга зинғиллаймиз. Илгари фақат кечқурун, ишдан қайтишда ичардик, бора-бора тушликда ҳам бир-икки шиша бўшатадиган бўлдик. Унинг устига қишлоқда маърака кўп: бировнинг ўғли армияга кетади, бировники келади, биров куда қақиради, яна

биттаси тўй бошлайди. Ҳамма ерда ҳозир нозирмиз. Шиша берса, мақтаймиз, бермаса, чойини ҳам ичмай, сўкиб-сўкиб чиқиб кетамиз. Бир кўни ён қўшимиз ўлган экан, эртасига билибман. Ишдан ванг бўлиб келиб, тўғри кириб бордим. Таъзияхона тўла одам. Мен тўй экан деб ўйлабман. Сўрида Ниёз бобо ёшларга насихат қилиб ўтирган экан. Кўзимга ҳофиз бўлиб кўринганми, сўзларини тинглаб ўтириб-ўтириб «Дўст! Жуфт бўлсе-ен!» деб бақарибман. Чўнтагимдан бир чангал пул олиб сочибман. Икки йигит қўлтигимдан олганини биламан. Кўзимни очсам, тонг отибди, ҳовлида кийим-бош билан таррақдай қотиб ётибман. Шу-шу, исимим Холмат пиён бўлиб кетди...

Ишда тайиним қолмади. Уч кун борсам, уч кун боролмайман. Прораб билан тил бириктирганмиз. Ҳар кунимга 10—15 сумдан наряд ёпади. Ярмини мен оламан, ярмини у олади. Биродар, шу пиёниста кишининг қулоғи қар, кўзи кўр бўладими дейман-да. Отам бир-икки марта насихат қилди, қулоққа олмадим. Хотин ялинди, йиғлади, сен кимсан демадим. Кўзимни шира босиб икки боламнинг кийим-боши тўза бошлаганини ҳам кўрмайдиган бўлиб қолибман.

Учинчи ўғлим туғилди. Лекин у касалманд экан. Бир кўзи мағрибга, бир кўзи машриққа қарайди. Кейин, анқовроқмией, бир ғалати. Киприк қоқмайди. На йиғлайди, на бировага талпинади. Шипга қараб миқ этмай ётаверади. Докторга кўрсатдик. Доктор менинг ҳунарларимни хўп биларди. Башарамга қараб туриб, «Зуваласини арақ билан корганингиздан кейин бундан ортиқ бола туғилармиди!» деди. Унинг гапи менга елиб ҳам ўтмади. Усал бўлиш ўрнига «Мезров бола туғдинг, асли уруғинг айниган» деб хотинни сўқдим. Кейин уйдаги бор пулни киссага уриб кўчага чиқиб кетдим. Шу кетганча беш-олти кун қайтиб келмадим. Ўзимга ўхшаган «дўпписи яримта, пати юлуқ хўроз» йигитлар билан отамлашиб, ҳар ерда ётиб юравердим.

Еттинчи кун пул тугаб, бош оғриб уйга келсам, ҳовли ҳувиллаб ётибди. Хотин уч болани олиб онасиникига кетиб қолибди. Қўрага мўраладим. Бир қўйимиз ўралиб ҳаром ўйлибди. Эчки жон таслим қилай, деб сулайиб ётибди. Эчкини сўйиб бир яшик винога алмаштирмоқчи бўлдим. Энди қўлимга ошпичоқ олганимда ҳассасини дўқиллатиб отам кирди. У индамай келиб ҳасса билан белимга бир туширди.

— Манави қўй ўлгунча сен ўлсанг бўлмасмиди, жувонмарг! Тирик бўлиб тўрда йўқсан, ўлик бўлиб гўрда! Одамни адои тамом қилдиган-ку, падар ланзати! Сенинг дастингдан эл-юрт олдида бош кўтариб юролмайдиган бўлиб қолдим. Кет ҳозир, бу уйда қорангни кўрмай!

Кейин билсам, отам рост айтибди. Илгарилари «Ҳожатбарор Холмуҳаммад эдим. Бир ерга борсам, тўрға чиқаришарди, «келинг-келинг»лаб иззатимни жойига қўйишарди. Энди текин томоқ, текин арақ топилса, етти ёт бегонанинг маърақасидан ҳам қолмайман. Учоқ бошидами, самовар ёнидами нафсимани ўлдириб думалаб қолавераман. Ҳаммасидан алам қиладигани шуки, илгарилари янги машинани «ғизиллатиб ё кўрилишда ишлаб, жарақ-жарақ пул топиб юрганимда кучоқлашиб кўришадиган, маслаҳат сўрайдиган, бир нарсени илтимос қиладиган тенг-тўшларим энди масхаралаб, туртиб ўтади. Укам тенги болалар «Ҳўв пиён, чопиб кириб магазиндан тўртта совун олиб чиқ, йигирма тийин бераман», деб иш буюради. Чўнтакда ҳемири йўқ, йигирма тийин эмас, икки тийиннинг гадосиман, ноилж зинғилламан. Тийин-терсақлаб йиғиб аранг битта «Чашма»га етказаман. Гоҳо ҳушим жойига тушганда хўрлгим келади. Бу дунёда одамман, йигитман, отаман деб ивирсиб юрганимни ўйласам, иситман чиқиб кетади. Ўзимни ўлдиригим келади. Аммо винони, бир културм қўланса, тахир, кайф қилганда гўё асалдай винони ташлаб кетишга кўзим қиймайди. Мен унинг асри, унинг қўли, унинг қўрбони эдим. Мен... мен, нима десам экан, манави вагонга ўхшаб кетардим. Тепловозидан, тормозидан айрилиб ишлаб томон учиб кетаётган бўш вагондай бир махлуққа айланиб қолган эканман энди билсам...

Ҳамроҳим ҳаяжон ичиде сув тўла пиёлани олиб бир симирдио, сесканиб тўхтади, ирғиб туриб лунжидагини деразадан тупуриб ташлади.

— Ҳаҳ сабил, юрагимни ерди-я! Сув демайсизми, биродар!

У хижолат бўлиб узр сўради:

— Қаёқдаги савдоним айтиб бошингизни қотирдимми!

— Йўқ, айтаверинг. Энг қизиқ ерига энди келаяпсиз шекилли, — дедим. У дераздан бош бурмай оҳишта жавоб қилди:

— Тўғри айтдингиз, энг қизиғи энди келади... Хуллас, бирикки йилда бор-будимдан айрилдим. Ишдан ҳайдашди, обрў тўкилган, бола-чақа йўқ, ота-онам юз ўғирган, соғлиқ кетган, дил вайрон... Уйдаги қўлга илинадиган нарсаларни сотиб ичганман. Одамлар ҳам беш танга ўн танга беришдан чарчаган. Бир кунги туш маҳали бош оғриққа бир ютим ҳам тополмай қарахт бўлиб ётсам, катта ўғлим — Абдуҳолиқ кириб келди. Етти-саккиз ёшга етиб бўйи чўзилиб қолган эди. Эшиқдан кўрқа-писа мўралади. На салом, на алиқ. Қўлида бир шиша «Чашма». Кўзим ярқ этди. Қайдан олди экан! Бирор жойга беқитиб қўйган бўлсам... Е ўзи ичсини ўргандимикан! Ирғиб турдим. «Обке ўғлим!» деб шишага қўл чўздим. Уғлим ёмон кўзи билан менга бир қарадию қўлидаги шишани деворга урди. Кейин телбага ўхшаб бақира бошлади: «Мана, отамни жинни қилганинг учун! Мана, бизни тентиратиб қўйганинг учун! Мана! Мана!» Уғлим ерда ётган шиша синиқларини тепкилашга тушди. Оёқлари қора қонга бўялди. Югуриб бориб боламини қучоқладим. Уғлим ҳўнграб йиғлади. Мен ҳам йиғладим. Иккаламининг кўз ёшларимиз қўшилиб кетди. «Дада, ичмайсиз-а, ичмайсиз-а!» дейди ўғлим нуқул. Кўзимга жавдираб боқади. «Ич... ичмайман...» дейману мен ҳам ҳўнграб йиғлайман, йиғлайман...

Абдуҳолиқ терс ўғирилди чиқиб кетди. Айвонда узидан қараб қолдим. Ана, у оқсоқланиб кетаяпти. Юрган йўлида қипқизил бўлиб қон оқиб бораёпти. У — менинг ҳам қоним... Кўзим мошдай очилди. «Бу кунингдан ўлганинг яхши, — дедим ўзимга ўзим, — тенгқурлари олдида, синфдошлари олдида ўрлаб, тирик етим қилиб қўйдинг уни. Ҳозир биров отини айтмайди, фалончи пиёнининг боласи дейди. Хотин-чи, хотин! Бир азиз одамнинг сўхсурдай қизи эди. Кўрган одам эллик ёш беради. Ҳали қирққа ҳам кирмади. Дунёда йигитман, деб бош кўтариб юргани уял! Сен ҳам одам бўлдингми, Холмамат!»

То қоронғи тушгунча калламини осилтириб ўйланиб ўтирдим. Олдимга икки мақсад қўйдим: ё шу ҳаром луқмани оғзимга олмайман ё ўзимни бир бало қиламан. Ҳовлида дўнғалак ҳовузимиз бор эди. Болалар мазага қилиб чўмилисин деб ҳафсала билан қурган эдим. Водопроводдан сув очиб ярмигача тўлдирдим. Кейин ечиниб ичига тушдим. Кўзнинг оёғи. Анча салқин. Бўғзимгача сувга чўшиб ётибман. Бироқ баданимдан совуқ ўтмайди. Худди жонсизга ўхшайман. Бир-икки соат ётдим сувда. Бир пайт этим жунжикди. Ҳа, тирик эканман дедим. Уйга кириб кўрпага ўраниб олдим. Сим-сим терладим. Тўйиб-тўйиб йиғладим. Ухлаб қолибман. Эрталаб кўзимни очсам, тепамда девдай бўлиб отам турибди. Қўлида қийиқча. Минг ёмон кўрса ҳам, ота-ота-да. «Холмамат кўчада кўринмай қолди, тирикмикан!» деб хабарлагани келибди.

— Ма, энанг бериб юборди, ош, — деди у қовоқ осиб.

— Емайман ҳам, ичмайман ҳам, — дедим кўрпадан чиқмай, — энди ичкиликни ташлайман.

— Ташлайсан-а, ташлайсан, — деб отам ён-верига аланглади, — пиёниста ўлибди деса ишонаман, аммо ичкиликни ташлабди деса ишониб бўлман. Сен тирик мурдасан, Холмамат!

Индамадим. Отам ўтириб-ўтириб чиқиб кетди. Келтирган таомига қўл ҳам урмадим. Доғ сув ичиб, тагин исқирт кўрпага ўраниб ётавердим, ётавердим... Уч кун ўтди. Бир ҳафта, ўн кун... Ўзимни қўлга олиб, баданимдан арақ асоратини қувиб, ўзимни синаб, ўзим билан ўзим олишиб бир оини ўтказдим. Кейин отамдан пича пул сўраб олдим. Илгариги замон бўлса бермасди. Бир ой ичмай юрганимни кўриб ҳамёнини очди. Болаларимга кийим-бош, хотинга қўйлақлик олдим... Мева-чева қилиб бир белбоғни тўлдирдимю қайнотамникига кириб бордим. Хотин афтимга қараб ажабланди. Бироз рангим кириб, иштаҳам очилган, уйқум яхши, кўнглим тиниқ бўлиб қолган эди. Хотиннинг олдида тиз чўкдим. Уч боламининг қўлларига нон ушлатиб қасам ичдим. «Энди оғзимга арақ олсам, мана шу қоракўзларнинг увологи қолай, нон урсин!» дедим. Хотин кулиб йўлга отланди. Мана, ўн йилдирки ичкилик билан хайрлашганман.

— Ҳозир ичгингиз келмайдики!

— Келади. Ҳар замонда кўнглим тусайди. Салгина мазасини тўтгим келади. Шунда болаларимни битта-битта ўпиб чиқаман. Уч ўғил ёнига уч қиз қўшганмиз. Болаларимни ўпаману дарров ҳуморим ёзилади. Қирққа кириб билдим, дунёда фарзанд исидан ҳам ёқимли ис, фарзанд сўзидан ҳам ширин нарса бўлмас экан...

Бу воқеа кўнгилга кўзғолон солади. Дунё, одамлар, ҳаётнинг

маъноси, ақлий тийрақлик, руҳий поклик ва умуман, кўп нарсалар ҳақида ўйлашга мажбур элади. Ҳалиги йигит билан собиқ дўстимни солиштирдим. Ҳаёлга толдим. Тўғри, ҳаёт деб аталмиш бу кенг жаҳон муттасил ўйин-қулғию роҳатбахш базмлардан иборат эмас. Ҳаёт — ҳаёт. Одам боласининг бошига ҳар хил савдо тушади. Турли-туман мушкулоти, риёзатни, ғам-андухни, жудоликларни, ноҳақ тўхматларни энгиб ўтолмасанг, инсон деган мукаррам номинг қайда қолди! Олий мавжудотлигинг, тафаккур соҳибни, табиат тожи деган шарафли унвонларинг қайда қолди!

Ушбу сатрларни ёзаяпману фикран ўтмишга разм солдим. Ҳамма замонларда жаҳондаги ҳамма халқлар ичкиликбозликни қоралаган. Инсоният пайдо бўлибдики, бадмастликка қарши курашиб келади. Бундан беш минг йил бурун битилган хитой ёдномаларида маст кишини ақлдан озган телбага тенглаштирганлар. Қадимги миср фиръавнлари кўмилган эҳромлар тагида антиқа суратлар топилади. Унда ғалати кўкат еб, «кўнглини чоғ» этган кимса тасвирланган. Бу махмурнинг қиёфаси на одамга, на ҳайвонга ўхшайди. Унинг вужудидан тарқалаётган қўланса ҳидларга тоқат қилолмай ҳатто ўликлар кафанларини судраб қочмоқдалар.

Европанинг қатор мамлакатларида бир неча аср ичкилик ичиш умуман тақиқлаб қўйилди. Шарқда қадим-қадимдан ошқора майхўрлик қаттиқ жазоланган. Урушдан кейинги йиллар эсимда. Бирон хонадонда бўзахўрлик қилинса, зиёфат тугагач, ичкилик ичилган хона уч-тўрт кун шамоллатиларди, идиш-товоқлар қатрон қилинарди. Қариялар «Ичкилик кирган уйдан файз-баракат қочади», деб койишарди, ёш келин тушган, чақалоқ туғилган уйга шиша тугул, унинг соясини ҳам яқинлаштирмас эдилар.

Башариятнинг улуғ-улуғ фарзандлари ичкилик ва ичкиликбозлик ҳақида юракларини чок қилиб, юракларини ёндирувчи сўзлар битдилар. Мана, қулоқ солинг. «Шароб гўзаллики хароб, ёшлики бербод элади» [Гораций, римлик шоир, эрамиздан олдинги 60-йиллар]; «Майхўрлик жамки иллатларнинг онасидир» [Абул Фараж, Ибн Синонинг замондоши]; «Вино кишини ваҳшийлаштириб, ҳайвонсифат қилиб қўяди. Вино туфайли одам равшан фикр қилолмайдиган бағритош, калтабон кимсга айланади.» [Ф. Достоевский]; «Инсониятни маломатга қолдираётган жиноятларнинг ўндан тўққизтаси ичкилик туфайли содир бўлади» [Л. Толстой]. Шу ўринда Мирзо Бобурнинг бир фармонини келтириб ўтишни истардим. Бобурдек зукко, тадбиркор шахс ҳам «шайтони ланн» васвасасига учиб, майхўрликка ружу қилади. Шароб ўз кучини кўрсатади. Бобур Ҳақ ёқасига бориб қолади. У дархол ҳушини йиғиб олади ва май ичсини баталом ташлайди. Махсус фармони олий эълон қилади. Унда шундай сатрлар бор: «... ҳеч бир киши ичкилик ичишга уринмасин, уни ҳосил қилишга тиришмасин, ичкилик ясамасин, уни сотмасин ва олмасин, ўзида сақламасин, элтмасин ва келтирмасин». Бобур бу фармонга қаноат қилмайди. Ўзини фалокатга гирифтор этай деган маъжуну шаробдан ғалати йўл билан ўч олади: жамки олтин ва кумуш қадахларни, шароб ичиладиган аёқ [идиш]ларни синдириб, дарвешларга улашиб беради.

Мен бу гапларни ичкиликбозлиқнинг зарарини яна бир қарра эслатиб қўйиш учунгина ёзаётганим йўқ. «Нима қилсак ичкиликбозлик томирига тезроқ болта урамиз! Жамиятимизни бу шармандали қусурдан тозалаб олиш учун ҳар биримиз масъул бўлиб қандай курашмоғимиз лозим!» — шу ўйлар тинчлик бермаяпти. Ахир бу заҳри қотилнинг дастидан не-не алп йигитлар соғлиғидан айрилди, гулжамол келинлар бева қолди, ота-бола, ака-ука юз кўришмас бўлиб кетди, дастгоҳ эгаси, дала деҳқонсиз, шогирд устозсиз қолди. Давлатнинг миллион-миллион сўми елга совурилди, шифокорларга иш орди. Энг ёмони — жамиятимиз юзлаб, минглаб малакали, талантили, билимдон кадрларидан жудо бўлди.

Ушбу мулоҳазаларни ёзиб ўтирибману, юрагим ачишиб бу ёруғ оламдан бевақт кўз юмган ҳалқасбларимни эслайман. Уларнинг бири давримизнинг етук мусаввири эди, классик услубда миниатюра чизишда унинг олдида туршадиган расмом йўқ эди. Бири латиф, рангин шеърлар битувчи ўзига хос шоир эди. Яна бири баркамол носир, моҳир таржимон, ҳартомонлама билимдон инсон эди. Уларнинг жисми жонига яширинган руҳий парвоз, ақлий қўвват ҳайф кетди. Улар ўзларига табиат томонидан инъом этилган ноҳид истеъдоднинг юздан бирини ҳам сарфлаб улгурмадилар. Энг даҳшатлиси — оила, мушфиқ ота-она, суюкли рафиқа, ширин-шакар фарзандлар мунғайиб

қолишди. Сабаби ягона — ичкилик. Бундай маҳрумиятнинг олдини олиш мумкинмиди! Агар биз ичкиликбозликка қарши мунтазам ва бирдай қаттиқ кураш олиб борганимизда мумкин эди. Мана энди бу ёвуз социал иллатнинг йўлига ғов солинди. Мен партия ва ҳукуватимизнинг янги қарорларини, Олий Совет Президиумининг одил фармонларини назарда тутаяман. Бу ҳужжатларни том маънода тарихий дейиш мумкин. Ахир мазкур ҳужжатларда энг мўътабар капитал, бебаҳо хазина — Инсон саломатлигини асраб қолиш ҳақида гап кетаяпти.

Қўшим врач. Касалхонада хирургия бўлимини бошқаради. Бир кун у ҳасрат қилиб қолди:

— Биласизми, байрам яқинлашса, юрагимизни ҳовучлаб тураемиз. Муштлашган, бир-бирига пичоқ урган, томдан йиқилган, аварияга учраган... хуллас ўз ихтиёри билан жароҳат олганлар кўпайиб кетади. Ҳаммасига ёрдам бериш керак. Баъзан суткалаб қолиб кетамиз ишхонада. Тўғри, бу — вазифамиз, биз врачмиз. Аммо бир нарсага тушунолмаеман. Нима учун маст бўлиб касалхонага тушган кишига касаллик варақаси очишимиз керак! Нима учун профсоюз томонидан текин пул тўланади, ҳатто мукофот берилади! Менимча, бу нотўғри.

Қўшимнинг гапида жон бор. Уни тинглаб хаёлга толдим. Ичкиликбозликнинг бу қадар авж олиб кетишида ҳар биримизнинг «жиндай гуноҳимиз» бор эмасми! Кўпгина кинофильмларда, театр спектаклларида бош қаҳрамон аввал бир қадаҳ «ҳалигидан» отиб олиб, сўнг улкан ишларга киришади. Бу — ёшларда, хусусан, сўяги қотмаган ўсмирларда ижобий қаҳрамон ҳақида нотўғри тасаввур уйғотмайдими!

Наҳотки ичкиликсиз ақлли гап айтиш, хайрли ишлар қилиш мумкин бўлмаса! Бундай томошаларни кўрганда уларга қарши исён кўтарганмизми! Йўқ.

«Ким ошди» тўйларга бормаганмизми! Борганмиз. Ҳатто тўрга чиқиб, алёр айтганмиз. Хайёмдан мисол келтириб, хонадон соҳибининг саховатини мақтаб нутқлар гапирганмиз. Бироқ оёғимиз остида шиша йиғиб юрган, рўпарамизда безрайиб ўтириб стакан юқини ялаётган болаларга эътибор қилмаганмиз.

Кўча-кўйда, жамоат жойларида, транспортда мас-аласт юрган, хотин-қизларга шилқимлик қилаётган оғзи шалоқ кимсаларни тийиб қўйишга кучимиз етмайдими! Етади. Аммо «беғалва бошим» дея кўпинча тескари қараб кетамиз.

Биз жамоат жам бўлиб, шундай муҳит яратайликки, токи бу муҳитда ичкиликка тоқат, ичкиликбозга ўрин қолмасин.

...Мен мулоҳазаларимни улў аждодимиз Ибн Синонинг бир оғиз ҳикмати билан бошлаган эдим, энди гапни яна бир алломанинг ҳаётидан олинган воқеа билан якунламоқчиман. Бир ёш адиб бир кун Ибдулла Қаҳҳорнинг ҳузурига келди.

— Домла, китобингизни топиб келган эдим, — деди ийманиб, — шунга дастхат ёзиб берсангиз.

Абдулла ака хижолат бўлди:

— Эртага ёзиб берай, ука. Бугун қўлимга қадаҳ олиб қўйган эдим.

«Қадаҳ ушлаган қўлга қалам олмаслик». Агар қаламни яхшиликка хизмат қилиш рамзи деб билсак, улў ёзувчи айтган гапнинг теранлиги аён бўлади: руҳан ва жисмонан поклик, тоза нафас, ҳамиша ҳалоллик — инсоннинг кўрку зийнати аслида шулардан бошланмайдими!

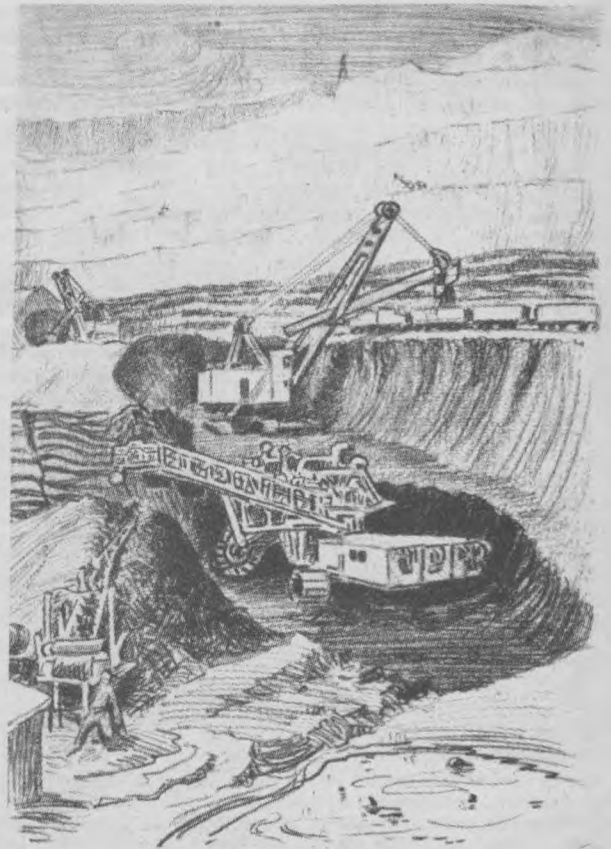
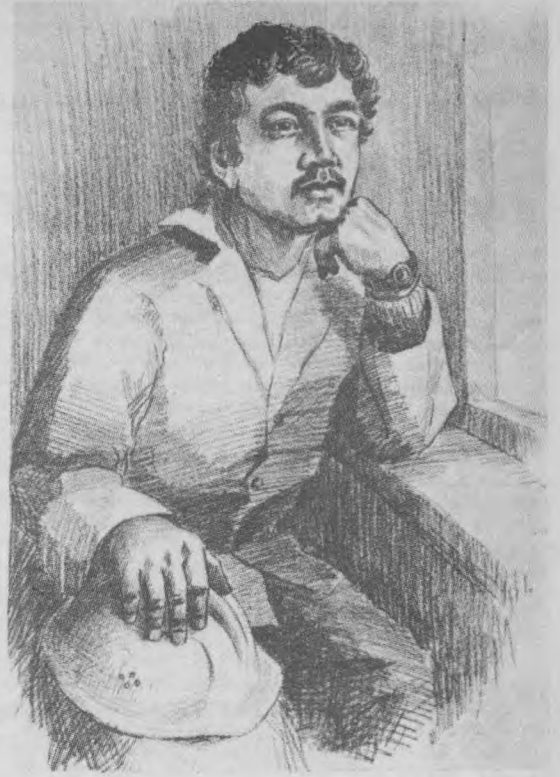

Берта Викторовна Штин республикаimizдаги кекса рассомлардан. Бу йил у олтмиш ёшга тўлди. Шу муносабат билан рассомнинг «Илҳом» клуби залларида шахсий кўргазмаси очилди. Берта Викторовна ёш ишчилар, кончилар, дала меҳнаткашлари ҳузурда тез-тез бўлиб туради. Ёшларнинг меҳнатини, қизиқишларини, ҳаётларини чуқур ўрганади. Уз қахрамонларининг характерини ёритишга ижодий ёндашади.

— Яқинда Ангрен кўмири қонида бўлдим, — дейди Б. В. Штин. — Кончиларнинг меҳнати билан танишган одам бу касбда фақат иродали кишиларгина ишлай олиши мумкинлигини ҳис этади.

Расмларда: 1. Кўп чўмичли экскаваторнинг ёрдамчи-машинисти Н. Г. Семенкин. 2. «ЭЖГ—8И» маркали экскаваторнинг машинисти М. Иномалиев. 3. Кўп чўмичли экскаватор.

А. ПЛЕХАНОВ фоторепродукцияси

Ёқубжон Ҳўжамбердиев

...Ғолиблик отамеросми?

Ёки пахта териш машинаси
конструкторларига зардали хат

Кўнглингизга келмасин-у, лекин журналист дегани ҳам елимга ўхшаркан. Бир гапни тўтиб олса — тамом, чиппа ёпишиб олади... Пахта териш машинаси масаласини ҳам аччиқ ичакдай чўзиб юборишди. Бу ишга бош суқмаган бир «Ёшлик» қолган эди...

Албатта, биз мулоқотда бўлган кишиларнинг ҳеч бири айнан шундай дегани йўқ. Лекин буни уларнинг кўз қарашларидан ўқиб олиш қийин эмасди.

Иқроор бўлиш керак. Улар бир жиҳатдан ҳақ. Адабиётнинг ўлмас мавзулари бўлгани каби, мукаммал пахта териш машинасини яратиш масаласи ҳам вақтли матбуотнинг ана шундай «ўлмас» мавзуга айланиб қолди.

Наҳотки, шундай бўлса! Наҳотки, илмий-техника революцияси ғолиб қадам ташлаб бораётган, темир «одам» сиз билан мендек «сўзлаб» турган космик асрида пахтани тоза терадиган машина яратиш катта муаммо, «ўлмас» мавзу бўлиб турса, дея ажабланиш мумкин.

Афсуски, шундай. Пахтани машина ёрдамида териб олиш ғоясининг пайдо бўлганига бир асрга яқин вақт ўтган бўлса-да, ҳамон бу масала кун тартибидан тушгани йўқ. Ҳамон, бир туп ғўзадаги пахтанинг толасини узмасдан, чигитига заҳа етказмасдан, ерга тўкмасдан, ёғин-сочинга қолдирмай сифатли йиғиб-териш олиш муаммо бўлиб қоляпти.

Балки, илмий лабораториялардан туриб, айтайлик ХНП—1,8 маркали икки қаторли терим машинаси бир ўтишда очилган пахтанинг 96—97,5 процентини териб олади, деб қафолат бериш, ўша машинани сотиб олиб, ишлатиб кўрган деҳқоннинг чеккан азобларига нисбатан енгилроқдир. Йўқ, бугунги деҳқон ўқимишли. У қўлидаги техникани ишлата билмасликдан эмас, кўпинча ўша техника унинг кўнглидагидек иш қилмаётганидан азоб чекади...

Ўтган йили айни йиғим-терим даврида «Оқ олтин» районига йўлимиз тушди. Бир бригадада пайкалга терим машинаси туширишаётгани устидан чиқдик. Теримга киришишдан олдин механизатор билан совхоз инженери машина механизмларини, барабанлар ўртасидаги ораллиқни қайта-қайта кўздан кечиришди, созлашди. Ниҳоят, машина сутдек оппоқ пахтазор ичра «сузиб» кетди...

Машина ўн беш қадамлар чамаси олдинга юрганини биламиз, бир пайт, совхоз директори билан бирга теримни кўзатиб турган бригада бошлиғи «ҳай-ҳай»лаганча машина ортидан югуриб кетди. Механизатор аппаратларнинг шовқинида бригадирни эшитмади, машинани ҳайдаб кетаверди. Бир пайт бригадир юриб бораётган машинани қувиб ўтди-да, бир неча қадам олдинга узала тушиб ётиб олди... Механизатор машинани тўхтади. Биз ҳаммамиз ўша ерга чопдик. Механизаторнинг рангида ранг йўқ. «Ҳой, Аширмат ака, кўрмай қолиб босиб кетсам нима бўлади, уйдаги саккизта болам чирқиллаб қолмайдами-а, инсофингиз борми», дея бақирганча чўзилиб ётган бригадирнинг устига бостириб келди. Аширмат ака, аста гавдасини кўтарди. Ҳалигина қуёш тафтидан бўғриқиб турган бригадирнинг юзларида қон қолмаган. Кўзларида эса ҳалқажалқа ёш...

— Бир пайтлар отам пайкалга кирган тракторнинг ғилдираги остига ҳозиргидай узала тушиб ётиб олганди, — деди эгатда ўтирган кўйи Аширмат ака механизаторга қараб. — Отам янги замонни тушуниб етмаганидан, тракторнинг қудратини ҳис қилмаганидан шундай қилганди. Отам учун мана шу тупроқ, унда барқ уриб ўсган шу ғўза, шу оқ пахта, ўзининг қадоқ қўллари азиз эди. У ўзи азиз деб билган нарсаларга «шайтон арава»нинг яқинлашишини истамаганидан шундай қилганди. Мен эса, бугунги кунда трактор — деҳқоннинг иккала кўли эканлигини, машина теримини кенг йўлга қўймасдан туриб, қишлоқ ҳўжалигини тўздан ривожлантириб бўлмаслигини тушунганимдан, пахта териш машинаси «шайтон арава» эмас, деҳқоннинг қаноти эканлигини кўриб, билиб турганимдан шундай қилдим. Саккизта бола топилсан-у, лекин ақл топмабсан. Ҳали ўзинг бола экансан. Орқанга бир қарагин, инсофли ким, ноинсоф ким билиб оласан...

Назаримда, Аширмат ака бу гапни шу ерда турганларнинг барчасига қаҳ-та айтгандай бўлди. Ҳаммамиз машина ўтган эгатларга қарадик. Шундагина гап нимада эканлигини тушундик. Машина ғўза тупидаги пахтани яхши теролмай, ер билан битта қилиб, тўкиб кетганди. Узун-узун толалар чаноқлардан оқиб ётарди...

— Ука, бу жониворни шу даражага етказгунча сингиртагим оқариб кетганини биласанми! Бундай бир орқа-кетингга қарасанг бўлмайдами!

— Биламан, ака. Бу савилда ўтирган одамга орқа-кети кўринмаса нима қилай. Илгариги икки қаторли ўнғай эди. Шундай қарасанг бўлди, машинанинг пахтани қандай тераётганини кўриб турар эдинг. Бунисининг шунақаям ҳашами, ортиқча темир-терсаги кўпки, орқада ҳеч нарсани кўриб бўлмайди. Узингиз кўрдингиз, пайкалга тушишдан олдин аппаратни қайта созладим. Бу қандай машинаки, икки эгат пахта термасингиздан созлари бузилса, нима қиларимни ҳам билмай қолдим. Мана, инженернинг кўзи, савилни бугунги кунда неча марта созлаганимни айтсин...

Бригадир бироз ҳовуридан тушди шекилли, тракторчи билан инженер машинанинг терим аппаратларини қайта созлашга тутинганларидан кейин бизга қараб гап бошлади.

— Умрим далада ўтапти. Қуни кеча шу картани текислаб, чигит ундиргандик, қарабсизки, бугун теримга келиб қолибди. Даланинг иши шунақа: баъзан тун билан куннинг фарқига бормай қолсан, киши. Эртаги кунингдан умидвор яшайверасан... Узим кетмонни ерга ботириб уришни яхши кўрсам-да, лекин техникага ихлосим баян. Эҳ-ҳа, мана бунга ўхшаш машиналарнинг неча турини кўрмадик, дейсиз. Бундан роппа-роса эллик йил аввал, Андижонда Аҳмад полвон деган йиштининг терим машинаси билан ким ўзарга пахта терганини ҳам кўрганмиз. У пайтлар биз ёш бола эдик.

...Ушанда колхозга пахтани ҳаво босими ёдамида терадиган машина келди. Бу машина бир учи сўрувчи парракларга уланган резина ичаклар ёрдамида пахта теридади. Резина ичаклар бир неча бўлиб, уларнинг ҳар бирини алоҳида бир одам очилган чаноққа тутиб турар, ичакдан келган ҳаво пахтани сўриб оларди. Тасаввур қилинг: терим машинаси эгат оралаб борапти. Унинг ортидан эса ўн чоғли киши қўллариди резина ичак билан очилган пахтани теришмоқда. Шунда Аҳмад полвон деган илғор теримчи ҳалиги «механизаторлар»га қараб:

— Келинлар, мусобақалашамиз, қани ким кўп терар экан. Сизларми ёки менми! — дея таклиф қилади... Хуллас, «мусобақадолар» кун бўйи пахта теришади. Кечга бориб Аҳмад полвон 350 килограмм, «механизаторлар» эса ҳаммаси бўлиб 300 килограмм пахта теришади. Аҳмад полвон мусобақада голиб чиқади...

Бу воқеа эндиликда балки, кулгилидир. Лекин ўша пайтдаги деҳқонлар бу қолдан — машина одамга нисбатан кам пахта терганидан — кулишмаган эдилар. Чунки, пахтакорнинг меҳнати мана шундай машиналар энгил қилишини улар орзу қилишган. Уларнинг ҳайратлари Аҳмад полвоннинг голиблигидан устунроқ эди. Аҳмад полвонлар бир кун келиб ўз ўринларини албатта мана шундай машиналарга бўшатиб беришларига ишонган эдилар.

Бригадирнинг ҳикояси, мулоҳазалари кишини ўйлатади. Дарвоқе, олимлар, техника кишилари неча ўн йилларки, пахтани машина ёрдамида териб олиш устида бош қотиришди. Етиштирилган ҳосилни ёгин-сочинга қолдирмай, нес-нобуд қилмай йиғиб-териб олиш муаммоси пахта экадиган ҳар бир ламакатда муҳим масалалардан бири бўлиб келган. Энг қизиғи шундаки, бу муаммо ХХI аср арафасида ҳам тўла ҳал этилмапти. Бунинг сабаби нимада? Умуман республикада пахта териш машиналари яратиш борасида қандай ишлар қилинди? Бу соҳада қандай муаммолар мавжуд?

Ўзбекистонда пахта териш машинасининг кўпгина нусхалари яратилди. Уларнинг бир неча тури ишлаб чиқаришга жорий этилди. Дастлабки СХМ-48 маркали пахта териш машинаси 1949 йилдан ишлаб чиқарила бошланди. Мазкур машинанинг ишчи аппарати тик шпинделли бўлиб, унинг автори инженер Л. М. Розенблум эди. СХМ-48 дан кейин бир-бирдан такомиллашган машиналар «Ташсельмаш» заводи конвейеридан ўтди. Энг қизиғи шундаки, 50-йилларда Пахтачиликни механизациялаш Бутуниттифоқ институтининг марказий станциясида яратилган ХВШ-Н маркали пахта териш машинаси ҳам бутун ҳосилнинг 90—95 процентини териб олиш қувватига эга эди. Энг сўнгги марказдаги ХНП—1,8 пахта териш машинаси ҳам бутун етиштирилган ҳосилнинг 96—97,5 процентини териб олади. Бу икки машина яратилган даврлар бир-бирдан ўттиз-ўттиз беш йилга фарқ қилади. Пахтани териб олиш ўртасидаги фарқ эса, икки-уч процентини ташкил этади. Тўғри, кейинги машина ҳар томонлама такомиллашган. Аввало, ХНП—1,8 машинаси ХВШ—Нга нисбатан қулай, иш унуми ортиқ. Айтайлик, у билан бир соатда бир тонна пахта терилса, ХВШ—Н машинаси бир тонна пахтани уч-тўрт соатда терган. Бунда аппаратларнинг нормал ишлаши, унинг қуввати, машина тезлиги иш унумининг ортишида катта аҳамиятга эга. Масалан, ингичка толали пахта теришга мўлжалланган ХВН—1,2А машинасининг ишлаб чиқаришга жорий этилиши билан йиғим-терим ишларини механизациялашининг умумий даражаси 5—8 процентга ортган. Албатта, даладаги ҳосилни йиғиб-териб олишда терим машиналарининг бугунги кунда ҳам ҳиссаси катта бўлмоқда. Ҳар йили етиштирилган ҳосилнинг 50—60 проценти машиналар ёрдамида териб олинапти. Лекин бу кам. Деҳқонларимиз учун тажриба участкасида эмас, балки катта далаларда ҳосилнинг камида 90 процентини тўкмай-сочмай териб берадиган мукаммал машиналар зарур. Деҳқонни пахта териш машинасининг эгатиғин у боши билан бу бошига қанчалик тез бориб келиши эмас, балки қанчалик сифатли пахта териши қизиқтиради. Тўғри, бу муаммо на фақат деҳқонни, шунингдек, олимларни ҳам қизиқтиради...

— Шундай экан, нега ҳанузгача пахтани чаноғида қолдирмай, ерга тўкмай тоза терадиган машиналар яратилмапти! — дейди биз билан суҳбатда сирдарёлик илғор механизатор Х. Раҳимов.

Жуда тўғри савол. Нега! Нега эллигинчи йилларда яратилган, айтиш мумкинки, бирмунча ибтидоий пахта териш машинасининг ҳам, энг такомиллашган машинанинг ҳам ҳосилни териб

олиш нисбати деярли бир хил. Гап шундаки, ҳар иккала машинанинг кўрсаткичлари тажриба участкаларида олинган рақамлардир. Ҳозирда ишлаб чиқарилаётган машиналар тажриба участкаларидан катта далаларга чиқиб «довдираб» қолишмоқда. Бундай синовга кўпинча дош беролмаяптилар.

Йўқ, бу билан олимларни шомша-шошарликда айбламоқчи эмасмиз. Аксинча, олимларимиз ҳам, улар яратган назарияларни ишлаб чиқаришга жорий этувчи ташкилотлар — лойиҳа-конструкторлик бюрolari ва «Ташсельмаш» заводи ҳам шойилмай, бир маромда иш юритишмоқда. Агар таъбир жоиз бўлса, худди ана шу шойилмаслик оқибатида кўлаб янги лойиҳалар, таклифлар ишлаб чиқаришга жорий этилмасданоқ «қариб» қолмоқда.

Ўтган йили ҳам олдинги йиллардаги каби минглаб студент-ёшлар, шахарлик ёрдамчилар машина кетидан юриб чанг-тупроққа беланган пахтани териш билан банд бўлишди. Мукаммал пахта териш машиналари яратилмас экан, бундай ҳол ҳар йили давом этиши мумкин. Чунки шу нозик тоаларга миллионлаб одам кўз тикиб турибди. Демак, унинг бир мисқолини ҳам нобуд қилиб бўлмайди. Кузга борганда эса куз кузлигини қилади. Даланинг томи йўқки, осмоннинг таги «тешилиб» қолгудек бўлса, ҳосилни асраб қолсангиз. Ана шундай, икки оёқ бир этикка тўғри келиб қолган пайтда хоҳлайсизми, хоҳламайсизми деҳқонга, тўғрироғи ўша ер билан битта бўлиб ётган оппоқ пахтага ёрдамга шойиласиз. Бу иш ҳар бир виждонли кишининг қалб амрига айланиб қолади. Шаҳар ва посёлкаларнинг юз минглаб аҳолиси, ишчи ва студентлар, мактаб ўқувчилари (айрим қишлоқ мактабларининг эшиклари эса ҳали терим бошланмасиданоқ тақа-тақ ёпилади) пахтазор томон энади.

Масалага содда бир назар билан ёндашиб кўрайлик. Халқимизда «Бир товукча ҳам дон керак, ҳам сув керак», деган ибора бор. Юз минглаб одамга эса янада кўпроқ нарсалар керак. Уни далага олиб чиқиш учун транспорт керак, тунаши учун жой керак, қорнини тўйғазмиш учун озик-овқат керак, дам олиши учун маданий шароитлар ва яна бошқа кўп нарсалар керак. Улар яна терган пахталарига ҳақ ҳам олишади. Энди ўйлаб кўринг, шунча харажат ниманинг ҳисобига бўлади! Давлатимизнинг, халқимизнинг ҳар бир тийини ҳисобли. Ҳўш, у тақдирда ниманинг ҳисобига бўлади, деб сўрайди куюнчак журналистон. Албатта, пахтанинг. Уша машина яхши теролмаган, ёгин-сочинда қолган пахтанинг, Аширмат ака каби умри далада ўтаётган деҳқонларнинг ҳисобига бўлади. Қанийди, Аширмат акадек деҳқонлар пахтани баъзи ёзувчиларимизнинг асарларида, журналистларимизнинг мақолаларида тасвирланганидек, йил бўйи уйин-кулги, томошаю хурсандчилик билан етиштирилган бўлса, меҳнатларига мўмай-мўмай ҳақ олишган бўлса, ҳар қандай харажат ҳам оғир келмаган бўлармиди!.. Лекин даладаги ҳосил машаққатли меҳнат эвазига бунёдга келган. Шунинг учун ҳам бунчалик катта харажат Аширмат акаларга оғир келади. Шунинг учун улар кеч кузга бориб, колхоз ёки совхоз кассаси орқали деҳқоннинг чўнтагини қоқлаб кетаётган ҳашарчига оғирини қарайди. Шунинг учун ҳам Аширмат ака не азоб билан етиштирган ҳосилни тўкиб тераётган машинани пайкалга қўймайди, ғилдирак остига қўндаланг тушиб ётиб олади. Давлат томонидан етарли шарт-шароит яратиб берилса ҳам, мукаммал машиналар яратмаётган олимдан, конструктордан давонгир.

Албатта, Фанлар академиясининг битта қарори ёки бўлмаса журналистнинг иккита мақоласи билан ёмон машиналар яхши бўлиб қолмайди. Улар қачон яхши бўлади, бу ҳам номаълум. Зеро, бу бир-икки йилнинг иши эмас. Шундай бўлса-да, бу ишни ўз ҳолига ташлаб қўйиб бўлмайди. Мукаммал пахта териш машиналари яратиш зарурлиги хусусида тинимсиз бонг уриш керак. Чунки гап бутун бир халқнинг оғир меҳнатини механизация зиммасига юклаш, уни қўл меҳнатидан озод қилиш ҳақида кетаяпти. Шу боис ҳам, биз ушбу мақолада масалага янада чуқурроқ ёндашиб, пахта териш машиналари ҳақида бевосита механизаторларнинг, хўжалик раҳбарларининг фикр-мулоҳазаларини билиш мақсадида республиканинг бир қатор хўжаликларида бўлдик. Оддий деҳқонлар билан, механизаторлар билан суҳбатлашдик.

Қўрғонтепа Андижон областининг шимолида жойлашган. Районда на фақат қишлоқ хўжалиги, айти пайтда маҳаллий саноат ҳам тубдан ривожланмоқда. Кейинги йиғирма йил давомида бу ерда катта ижобий ўзгаришлар содир бўлди.

Андижон денгизи барпо этилди. Денгиз бўйида эса катта саноат шаҳри — Советобод қад кўтарди.

Саркаш Қорадарё жиловланиб, Андижон денгизининг барпо этилиши билан областда сув танқислигига бирмунча барҳам берилди. Бу ерда янги боғлар, экинзорлар пайдо бўлди. Эндиликда фақат «Савай» совхозининг ўзи давлатга ҳар йили 18 минг тоннадан ошириб пахта, бошқа қишлоқ хўжалиги, чорвачилик маҳсулотлари етказиб бермоқда.

Совхозда ҳақиқий меҳнаткаш, ўз касбига содиқ кишилар кўплаб топилади. Зокиржон Шерғозиев, Йўлчивой Усмонов, Батту Тамазовлар совхознинг илғор механизаторларидан саналишади. Улар билан сўхбатлашар экансиз, бу одамларнинг камтаринлиги, камсуқумлигини кўриб қувонасиз. Улар гапиршдан кўра сукут сақлашни ёки бўлмаса даласига бориб меҳнат қилишни афзал кўришади.

Албатта, камтарлик инсонни улуғлайди. Лекин, француз ёзувчиси Анатоль Франс айтганидек, ҳамма нарсада, ҳатто камтарликда ҳам меъёрни билиш керак. Баъзан муҳим масала хусусида камтарлик қилиб, ўз фикрини тўла айтмайдиган кишиларни кўриб камтарликнинг меъёри, унинг ортидаги зарар ҳақида ўйлаб қолсан одам. Биз кўп пайтларда муайян бир нарса ҳақида ўз муносабатимизни билдириш, ўз фикримизга эга бўлишдан кўра, бошқа бировнинг фикрини маъқуллашга ёки бўлмаса кўпроқ сукут сақлашга ўрганиб қолганмиз. Баъзан шундай бўлади. Далага, пахтакорлар ҳузурига янги пахта навининг автори ёки айтайлик, янги бир техника лойиҳачиси ташриф буюради. Биз биламизки, ўша пахта нави ёки янги техника давлат синовидан ўтган. Шундай бўлгандан кейин у ҳақда яхши гапирдик нимаю, ёмон гапирдик нима, бизнинг фикримиз ўтармиди деб ўйлаймиз. Ана шу андиша билан ўз фикримизни ё умуман билдирмаймиз ёки бўлмаса бошқа гапдонроқ кишиларнинг ўша нав, техника ҳақидаги фикрига қўшилиб қўя қоламиз. Оқибатда эса, агар битта олим ёки конструкторни алдаган бўлсак майли эди-я, лекин бутун бир халқни, давлатни алдаганимизни ўзимиз сезмай қоламиз.

Ильич район, Ғафур Ғулом номидаги совхоз директори Ёқубжон Раҳмонқулов бу борада шундай нарсани айтиб берган эди:

— «Олтой» тракторининг тажриба нусхасини совхозимизда синовдан ўтказишди. Тракторнинг айрим механизмлари нобоб эди. Бунинг сабабларини узоқ вақт аниқлаб бўлмади. Бу ҳақда механизаторлар завод вакилига ё тўғриси айтишдан ийманишар ёки бўлмаса тушунтириб беролмас эдилар. Улар конструкторларнинг қаршисида гўё ерга сингиб кетишар, ломим, деб оғиз очолмас эдилар. Шунда биз заводдан икки нафар конструкторни ҳеч кимга билдирмасдан чақиртириб, слесарь вазифасига ишга олдик. Ана энди шундай манзарани кўз олдингизга келтиринг. Бояги совхозга расмий равишда келган конструкторнинг қаршисида оғиз очолмаган механизатор иш давомида тракторнинг камчиликларини шеригига айтиб, уни лойиҳалаштирганларни шундай бўралаб сўкадики, асти қўяверасиз. У тракторнинг камчиликларининга айтиб қолмай, бу камчиликларни қандай бартараф этишни ҳам кўрсатиб беради... Шундай қилиб, икки ой деганда бояги «слесарлар» «Олтой»нинг энг бўш жойларини аниқлаб олишди. Бу ҳақда уларга механизаторларнинг ўзлари айтиб беришди.

Хуллас, Қўрғонтепалик механизатор дўстларимизга ҳам совхознинг иккинчи бўлим бошлиғи Мусулмонқул Холбеков ёрдамга келди.

— Қўлимиздаги пахта териш машиналарининг парраклари кучсиз, — деди М. Холбеков. — Пахтани тўла сўриб улгурмайди. Натижада асосий аппаратда ҳам, тўкилган пахтани терадиган агрегатда ҳам пахта тиқилиб қолади, ерга тўкилади.

— Ёки бошқа бир масала, — деди совхоз директори Бозорбой Абдурахмонов. — Ғўза ўтадиган барабанлар ўртасидаги оралиқнинг сози тез бузилади. Натижада туплардаги пахта тоза терилмай қолади, ерга тўкилади. Конструкторларимиз терим аппаратидаги ана шу ишчи оралиқни автомат равишда созланадиган қилиб ишласа, яхши бўларди.

— Машинада ортиқча қисмлар кўп, — дея сўхбатга қўшилди Зокиржон Шерғозиев. — Механизаторнинг эгатларни кузатиб боришига имкон йўқ. Машинага аппаратларнинг пахтани қандай тераётганини кўрсатиб турувчи сигнализация ўрнатиш керак...

Маълумки, пахта териш машиналари республикамизнинг бошқа жойларига нисбатан чўл зоналарида кўпроқ ва

самаралироқ ишлатиб келинмоқда. Агар 1983 йил охирига келиб Андижон области хўжаликларидан жаъми 2079 пахта териш машинаси ишлатилган бўлса, Сирдарё области миқёсида бу кўрсаткич 3789тани ташкил этди. Албатта, бундай вазиятнинг ўзига хос сабаблари бор. Бунга областларнинг бирида аҳоли зичроқ яшаши, бошқасида эса сиррак эканлиги ёки бўлмаса Сирдарё областида карталарнинг йириклиги, Андижонда эса майдалиги ҳам сабаб бўлади. Лекин гап ҳозир қайси областда қанча пахта териш машинаси борлигига эмас. Гап деҳқон учун пахтани тўкмай-сочмай терадиган машиналар зарурлигига. Шундай машиналар яратилгандагина янгитдан ўзлаштираётган ерлар инсонга янада кўпроқ фойда келтиради, қишлоқда турмуш фаровонлиги ҳозиргидан ҳам яхшиланади.

— Кўп йиллик иш фаолиятимда турли машиналарда пахта тердим, — деди Ильич районидagi «Правда» совхозининг механик-ҳайдовчиси Назар Норбоев. — Лекин бу машиналарнинг ҳеч бири 17ХВ—1,8 маркали пахта териш машинасига бас келолмайди. Бу машинанинг биринчи афзаллиги шундаки, у содда, бошқаришга ўнғай, қўш парракли. Энди бевосита терим аппаратлари ҳақида шуни айтиш керакки, ҳозирда ишлаб чиқарилаётган аппаратларнинг кўпгина қисмларини қайтадан кўриб чиқиш керак. Мана олайки, шпинделлар ўрнатиладиган уяларни. Шпинделнинг пастки, ўша уяларга ўрнатиладиган қисми бир-икки кундаёқ ейилиб кетади. Натижада шчётка билан шпиндель ўртасидаги оралиқни қанча созламанг, шчётка пахтани тўла қабул қилмайди ёки титилиб кетади.

— Шчётка хусусида тўғри айтдингиз, — деди шу совхознинг илғор бригадаси бошлиғи, СССР Давлат мукофотининг лауреати Камол Халилов. — Илгари шчёткалар болт билан қотириллар эди. Ҳозиргилар эса пластмасадан ясалган махсус ушлагичларга кийгизилади. Иш жараёнида қизиб кетган ушлагичлардан шчёткалар отилиб чиқиб кетаяпти. Ишнинг унуми бўлмаятти. Энди тўкилган пахтани териб оладиган агрегат ҳақида. Тўғриси айтиш керак, бу агрегатни ишлатишга балки бошқа механизаторлар ўрганиб қолишгандир. Лекин бизнинг шароитимизда уни ҳеч ишлатиб бўлмаятти. Ҳадеганда, тиқилиб қолаверади. Энг ёмони пахта бўладиган кўсакларни узиб кетади. Ундан ташқари машина икки юз метр юрмаёқ мезанизатор чанг-тўзонга аралашиб кетади, гўё. Хуллас, терим аппаратида бунга ўхшаш камчиликлар анчагина.

— Бугунги терим машиналарнинг камчиликлари хусусида, кўп гапирш мумкин, — деди Ильич район партия комитетининг биринчи секретари Раҳматулла Хотамов. — Бу машиналарнинг камчилиги борлигини, деҳқонларимизнинг талабларига жавоб бермаётганлигини биргина вазиятдан — машина бир марта ўтган жойдан теримчининг икки-уч бор ўтишга тўғри келаётганидан ҳам билиб олса бўлади. Нима қилиш керак! Назаримизда, мавжуд машиналар конструкторлари механизаторлар, оддий инженерлар билан кўпроқ мулоқотда бўлишса деймиз. Улар ўз лабораторияларида димиқиб қолишмадиларини! Бундан ташқари бутунлай янги принципдаги машиналар яратиш пайти келди. Қачонгача, отамнинг замонида яратилган механизаторнинг ҳали у жойини ўзгартириб, ҳали бу жойини ўзгартириб ётаммиз... Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг XIX пленуми агросаноат комплекси, колхоз ва совхозларнинг раҳбарлари олдида бундан буён ҳосил йиғим-теримида мактаб ўқувчиларининг ёрдамига суянмасликни вазифа қилиб қўйди. Жумладан, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари И. Б. Усмонхўжаев ўша пленумда қилган докладда «Ўқувчиларни ишлаб чиқариш таълими ва меҳнат тарбиясига боғлиқ бўлмаган қишлоқ хўжалик ишларига жалб этишни тугатиш зарур» деб таъкилади. Булар айни вақтида айтилган гаплардир. Бу ишга пахта териш машиналари конструкторлари ва олимлари ҳам бош қўшишлари лозим. Деҳқонларимиз ўн йиллардан буён орзиқиб кутаётган машиналар тезроқ далаларга чиқиши билан на фақат ҳашарчилар, айни пайтда уларнинг ўзлари ҳам пахта йиғим-теримининг оғир меҳнатидан халос бўладилар. Ушундай машиналар яратиш учун эса олимларимизда бироз иқодий топқирлик, шижоат етишмай турибди. Биз — деҳқонлар олимларни ўзимизнинг бош маслаҳатчиларимиз деб биламиз. Ишонамизки, улар замон ва давр талабига жавоб берадиган машиналарни тез муддатларда яратадилар.

Ҳақиқатан ҳам ҳозирги пахта териш машиналарининг камчиликлари хусусида кўп гапирш мумкин. Статистик маълумотларга қараганда, Ўзбекистонда йилига минглаб

механизатор кадрлар тайёрланади. «Ташсельмаш» заводи конвейердан ўн минтагача пахта териш машинаси ўтади. Республикамиз далаларида ўттиз мингдан ортиқ ўшандай машиналар ишлатилади. Яна... минглаб студент-ёшлар ўша ўттиз мингдан ортиқ машина кетидан юриб, тўкилган пахтани тиради...

Мазкур маълумотлар албатта, ҳеч кимни айбламайди. Аксинча, булар республикамизда илм-фан ўсаётганидан, машинасозлик sanoати ривож топаётганидан далолат. Лекин ана шу илғор илм-фан, ривож топган sanoат маҳсули бўлган машиналарнинг кўнгилдагидек ишламаслиги ёки уни ишлата билмаслик кишини қайта-қайта ўйлашга ундайди. Балки биз масаланинг моддий томонларига ҳаддан ташқари кўп эътибор бериб, маънавий жиҳатларини унутиб қўяёلمизми! Битта илмий гоё пайдо бўлиб, рўёбга чиққунга қадар қанча вақт ўтади? Ана шу муддатни чўзиб юбормаямизми? Агар шундай бўлса, бу ниманинг оқибати! Айтайлик, кўпгина машинасоз олим ва конструкторлар ўзлари яратган пахта териш машиналарини мукамал деб билишади. Аксинча, улар деҳқонларни гўзани машинабоп қилиб ўстирмасликда, далаларни машина теримига яхшилаб тайёрламасликда айблашади. Агар ана шу мулоҳазаларда ҳам ҳақиқат борлигини ҳисобга олсак, деҳқон ёки механизатор ўз ишига чуқур масъулият билан ёндашяптими! Аксинча бўлса, бунга нима сабаб!

Бу саволларнинг илдизи инсон маънавиятига бориб тақалади. Пахта териш машиналари билан шуғулланаётган кўпчилик олимлар билан суҳбатлашсангиз, улар ўзлари яратган англиклар ишлаб чиқаришга жорий этилмаётганидан шикоят қилишади. Албатта, тақлиф этилган ҳар бир янгилликни ҳам синаб кўришга на илмий ташкилотларнинг ва на заводларнинг ортиқча вақти бор. Уларнинг зиммасида олдиндан белгиланган вазифалар, ишлаб чиқариш планлари мавжуд. Аввал, ана шу ишларни бажаришлари, шундан кейингина бошқа юмушларга қўл уришлари керак.

Айтайлик, академик Ҳалим Ҳайдарович Усмонхўжаев раҳбарлигида бундан ўн йил муқаддам таркибий шпиндель яратилди. Бу шпинделни айрим камчиликларидан қатъий назар механизаторлар илиқ қабул қилдилар. Шунга қарамай мазкур шпиндель ҳанузгача оммавий равишда ишлаб чиқарилмапти.

Ёки бошқа бир мисол. Кейинги пайтларда матбуотда Анвар Рустамов деган инженер янги пахта териш машинаси яратганилиги, лекин конструкторлар бу машинанинг тажриба вариантини лойиҳалаштиришга етарли эътибор беришмаётгани ҳақида турли фикрлар билдирилди.

Анвар Рустамовнинг янги типдаги пахта териш машинаси яратгани рости. Олдиндан айтиб ўтишимиз керак, бу машина қанчалик янги принципга асосланган, деҳқоннинг оғирини қай даражада енгил қила олади, аниқ айта олмаёимиз. Буни аниқлаш мутахассисларнинг иши. Лекин шунга қарамай бу машинанинг ишлаш принципини бироз бўлса-да идрок қила билган одам уни синаб кўриш фойдадан холи бўлмаслигини ҳис қилади.

Мазкур янги машина пахтани тўкмай, толасини узмай, тоза теришни кўзда тутди. Аппаратнинг тузилиши оддий ва кўп қаторли. Аппарат одатдагидек, осма бўлмасдан, балки алоҳида, ҳар қандай тракторга тиркаб ишлатилиши мумкин. Пахтани ёгин-сочинда ҳам тераверади. Анвар Рустамовнинг янги аппарати ҳозирда ишлатилаётган думалоқ барабанли бўлмай, ярим доиралӣ тўлқинсимон занжирга ўрнатилган тик шпинделлардан иборатдир. Аппарат гўза тулларидаги очилган пахтани бир пайтнинг ўзиде ёйиб, айлантириб кўп сонли шпинделлар ёрдамида қайта-қайта тери олади.

Мазкур янги машина СССР Министрлар Совети ҳузуридаги Бутуниттifoқ ихтирочилик ва рационализаторлик ишлари Давлат Комитети томонидан янги ихтиро сифатида тан олинди ва авторга «Анвар Рустамовнинг пахта териш аппарати» деган гувоҳнома берилди. Демак, машинанинг техник томонлари ўзининг муносиб баҳосини топди.

Хўш, бу янги машина Давлат комитети томонидан ишлаб чиқаришга тавсия этилган экан, бу иш нега пайсалга солинмоқда! Бир неча йилдан буён нега машинанинг синов варианты яратилмапти! Ана шу саволлар билан Пахтачилик машиналари бўйича махсус Бош конструкторлик бюроси (ГСКБ) бошлигининг ўринбосари Г. И. Пальмин ҳузурига кирмоқчи эдик, афсуски у киши бизни қабул қилмади. Бу борада бошлиқнинг иккинчи бир ўринбосари Г. В. Горобец бир мунча меҳмондўст бўлиб чиқди. У бизни қабул қилди. Лекин,

ўнинг кайфияти жойида эмаслиги, журналист билан савол-жавоб қилишга хуши йўқлиги гап-сўзларидан сезилиб турар эди.

Анвар Рустамовнинг машинаси ҳақида гап кетганда, Г. Горобец гўё бир шикоятчи ҳақида гапиргандай ижирғаниб, белпосанд оҳангда сўз юритди. Бошлиқ ўринбосарининг сўзига қараганда, машина лойиҳаси умуман олганда тайёр. Баъзи қисмларини қайта кўриб чиқиш учун Ўрта Осиё қишлоқ хўжалигини механизациялаш ва электрлаштириш илмий-тадқиқот институтига юборилган.

Бир сўз билан айтганда, Анвар Рустамовнинг янги машинаси у ташкилот билан бу ташкилот ўртасида сарсон. Саноқли кунлардан сўнг эса пахта йиғим-терими бошланади. Бир оддий инженернинг йиғирма йиллик меҳнати маҳсули эса бу йил ҳам синаб кўрилмайдиганга ўхшайди...

Баъзан ўйлаб қолсан, киши. Бундай сансалорликнинг сабаби нимада! Кексалар «олим бўлиш осон, одам бўлиш қийин» дейишади. Бу иборанинг замирида қандай маъно яширин! Йўқ, биз олимларимиз шаънига бирон ноҳўя гап айтиши, уларга қандайдир айб тақаш фикридан йироқмиз. Лекин, юқоридаги каби, илм-фан кишилари ўртасидаги сансалорликларни кўриб, баъзан ҳайрон бўлсан, одам. Бундай ҳол айрим олимларнинг фақат ўзим бўлсам, ҳамма менга таъзим қилса, деган мешчанларга хос тушунча билан яшаётганликлари оқибати эмасмикин!!

Албатта, ҳеч ким ҳеч қачон ўз молини «ёмон» деган эмас. Сирасини айтганда, олимларимиз ҳам ўзлари яратган машиналарнинг нимага қодир эканлигини яхши билишади. Мабодо, гўза машинабоп қилиб ўстирилса, барглари яхшилаб туширилса, пахта тўла очилган бўлса машиналарнинг иш унуми ҳам бир неча баробар ошган бўлар эди. Лекин, айтайлик, чўл шароитида, бир одамга ўн гектардан ортиқ майдон тўғри келадиган вазиятда далани машина теримига ана шу талаб даражасида тайёрлаш мумкинми! Балки, назарий жиҳатдан мумкиндир. Лекин, амалда бу нарса жуда катта куч ҳамда вақт талаб қилади.

Аввало, чўл зоналарида кишиларнинг турмуш шароитларини яхши йўлга қўйиш керак. Бу ерда шундай посёлкалар борки, улардан ўтган ариқлардан ҳеч қачон бир томчи ҳам сув оқмаган...

— Уй-жой етишмаслигини қўя турайлик, — деди Камол Халилов. — Ичимлик сувнинг ўзини бир неча километрдан ташиб келтираемиз. «Правда» совхозининг ташкил тоганига эса йиғирма йилдан ортиқ вақт ўтди. Уша пайтда туғилган бола йиғит бўлди. Эрта индин уйланса, жой керак. Лекин турар-жой йўқ... Чўл эса бепоён.

Умуман айтганда, чўл посёлкалари шу даражада уқувсизлик билан лойиҳалаштирилганки, ёқа ушлашдан бошқа илож топмайсан одам. Бўлмаса, чўл шароитида — сув танқис бўлиши эҳтимоли борлигини наҳотки ҳеч ким билмаган — икки қаватли бинолар нега керак! Бу бинолар ҳеч қачон сув ва газ билан таъминланмаган. Демак, уларнинг ичидаги ёрдамчи хоналар табиий равишда ҳовлига кўчирилади. Турар-жойдан бир қадам нарида ўшандай «хона»лар, бир қадам бериде молхона, қўйхона... Қишда совуқ, ёзда эса ҳаммаёқ пашша...

Энди ўйлаб кўринг, ана шундай шароитда яшаган деҳқон ёки механизаторнинг ўз даласидаги гўзани машинабоп қилиб ўстиришига ким қариллик бера олади! Ҳар йили тайёрланаётган механизатор кадрларнинг қўли ишга тегмасдан совхозма совхоз кўчиб юришларининг сабаби ҳам, йиғим-теримга келганда эса пахта териш машинасининг штурвалига тажрибасиз кишиларнинг ўтираётгани ҳам чўлдаги турмуш шароитининг яхши йўлга қўйилмаганида эмасмикин!! Оқибатда эса, шундай ҳам пахтани кўнгилдагидек термайдиган машиналарнинг ёмон ишлашига қўлай шароит яратиб берилмаптими!!

Хуллас, қарс икки қўлдан чиқади. Машиналарнинг пахтани тўкмай-сочмай, сифатли териб олишига деҳқонлар ҳам кўмаклашишлари керак.

Эндиликда пахта териш машиналари устида жуда кўп муассасалар, турли касбдаги олимлар иш олиб боришяпти. Бу иш билан ҳатто, космик кема конструкторлари ҳам шуғулланиб кўришди... Лекин бирон бир айтирли натижа ҳозирча йўқ. Гап шундаки, пахта териш машиналари билан бевосата шуғулланиши лозим бўлган институтлар, заводлар, лойиҳа-конструкторлик бюролари айрим-айрим экспериментларни ҳисобга олганда, аънавий тартибда, асосан қирқинчи йилларда инженер

Л. М. Розенблюм томонидан яратилган тик шпинделли ишчи аппаратни такомиллаштириш устида иш олиб бораптилар, холос. Лекин жуда кўп ҳолларда ана шу такомиллаштириш ишлари ҳам секинлик билан ёки бутунлай муваффақиятсиз равишда амалга оширилмоқда. Жумладан, САИМЭ билан ГСКБ ҳамкорлигида яратилган Универсаль (ХС—01, ХС—02) машиналар давлат синовидан ўтмади. Мазкур машиналарнинг айрим параметрлари оммавий ишлаб чиқарилаётган ХНП—1,8 маркали машинадан ҳам паст.

Энди ўзингиз ўйлаб кўринг, юқоридagi каби Универсаль машиналар яратиш хусусидаги гоё пайдо бўлиб, у рўёбга чиққунга қадар йўқ деганда ўн йил муддат ўтгандир. Ун йил... Бу айтишга осон. Инсон умрининг ҳар бир дақиқаси ғанимат бўлиб турган ҳозирги беҳаловат асрда бу жуда катта муддат. Ўз касбини ҳурмат қиладиган, вақтнинг қадрига етадиган одам бу давр ичида кўп иш қилиши мумкин.

Мен ўша Универсаль машинанинг бир нусхасини лойиҳалаш-конструкторлик бюроси дарвозаси олдида кўрдим. Бу машинани яратиш учун олимларимиз кўп меҳнат сарф қилганликлари кўришиб турибди. Лекин ҳар қандай меҳнат оқибатда инсонга қандай наф келтириши билангина қимматли. Бу машиналарга сарф этилган олимларнинг меҳнати, вақти, умрлари гўё сувга оққандай кетди... Лекин ҳали кеч эмас. Чунки илмнинг хусусияти ўзи шунақа. Қайси бир олим дақиқада оламшумул кашфиёт қилади, бошқа бир олим эса ўша кашфиёт йўлида бутун умрини сарф этади...

Маълумки, гўзани дефолиация қилиш машина теримини осонлаштириш билан бирга, атроф-муҳитга салбий таъсир кўрсатади. Далаларга яқин жойлардаги аҳоли пунктлари об-ҳавосини бузади, кишиларнинг саломатлигига зарар етказиши.

Ўзбекистон ССР Фанлар академиясига қарашли Кибернетика институтининг «Пневмодинамик бошқариш» лабораторияси ходимлари кекса инженер Ота Меҳрибоневич Баҳромов раҳбарлигида ўтказиётган экспериментлар келажакда ана шу муаммони ҳал этишга қаратилган. Лаборатория ходимлари кучли ҳаво босими воситасида гўзани дефолиация қилмасдан пахта терадиган янги принципдаги машина яратдилар. Бу машинанинг ишчи аппарати аъъанавий аппаратлардан тубдан фарқ қилади. Очилган пахта аппарат деворларидан келган кучли ҳаво босимини бўлиб бериш [пнеумопульсация] натижасида чаноқлардан ажралиб чиқиб, тўғри бункерга юборилади.

Ёки бўлмаса, Тошкент Политехника институтининг доценти Азмиддин Садриддинов раҳбарлигида иш олиб бораётган техника фанлари кандидати Анвар Абдуазимов, ўқитувчи Акбаржон Қодиралиевларнинг ишлари ҳам диққатга сазовор. Улар ХНП—1,8 пахта териш машинаси ишчи аппаратини автоматик равишда созлаш, унинг иш фаолиятини кузатиб бориш учун сигнализация ўрнатиш ва бошқа ўзгартиришлар устида ишламоқдалар.

Хуллас, бугунги кунда мукамал пахта териш машинала-

рини яратиш борасида кескин бурилишлар йўқ эмас. Гап фандаги ана шу бурилишларни тўғри илғаб олиш, уларни рўёбга чиқариш учун зарур шарт-шароитлар яратиб беришда қолган.

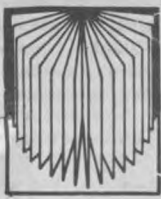
— Бунинг учун — деди Ильич район партия комитетининг биринчи секретари Р. Ҳотамов, — Крилов масалида бўлганидек, аравани ҳар ёққа тортмаслик керак. — Пахта териш машиналари устида иш олиб бораётган барча ташкилотларнинг бошини бир жойга қовуштириш лозим. Балки ана шу марказлаштириш, битта ташкилот раҳбарлигида иш юритиш, мукамал машиналар яратиш проблемасини озми-кўпми ҳал этар.

Ҳақиқатан ҳам пахта териш машиналари билан шугулланувчи ташкилот, муассасалар ишини марказлаштириш бугунги долзарб масала. Ҳозирда Урта Осиё қишлоқ хўжалигини механизациялаш ва электрлаштириш илмий-тадқиқот институти ВАСХНИЛнинг Урта Осиё бўлимига бўйсунди. Пахтачилик машиналари бўйича махсус Бош конструкторлик бюроси эса Бутуниттифоқ саноат бирлашмасига, «Ташсельмаш» заводи СССР трактор ва қишлоқ хўжалиги машинасозлиги министрлигига бўйсунди. Баъзан ташкилотларнинг бирида яратилган илмий лойиҳа иккинчи ташкилотнинг иш планига кирмай қолади. Ёки ўша илмий лойиҳа учинчи бир марказда ишланаётган бўлади. Бундан ташқари ҳар бир олимнинг, инженернинг масалага ўз нуқтаи назари мавжуд. Нуқтаи назарлар эса, ҳар доим ҳам муштарак бўлавермайди...

Зотан, КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари ўртоқ М. С. Горбачев бундан икки ой муқаддам КПСС Марказий Комитетида бўлиб ўтган, фан-техника тараққиётини жадаллаштириш масалаларига бағишланган кенгашда сўзлаган нутқида: «Институтлар ва лойиҳа-конструкторлик ташкилотларининг ишлаб чиқаришдан ажралиб қолганлигини бартараф этиш мақсадида ҳозирнинг ўзидаёқ улардан кўпларини бирлашма ва корхоналар составига қўшиб, шу тариқа илм-фаннинг завод секторини кучайтириш лозим бўлур эди», — деб таъкидлади.

Масалага шу тариқа ёндашишни ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда. Ҳаёт эса доимо ҳақиқатга ундайди. Гап ана шу ҳақиқатни илғай билишда.

...Дарвоқе, бир пайтлар илғор теримчи Аҳмад полвон терим машинасидан ғолиб келган эди. Унинг набиралари-чи!.. Тўғри, эндиликда республикада етиштирилаётган пахтанинг камида 50—60 проценти машиналарда териб олинмоқда. Бу Аҳмад полвоннинг даврига нисбатан катта қадам. Лекин фан-техника ривожланган бугунги кунда ҳар йили 3,5 миллион нафарга яқин киши далада машинадан тўкилган пахтани териш билан бандлигини ҳисобга олсак, Аҳмад полвоннинг набиралари ҳам пахта теришда ғолиблик қилишмоқда. Шундай савол туғилади! Пахта йиғим-теримида машинадан ғолиб келиш бизга отамеросми!

Отаёр,
Ўрол Ўтаев

Бахшининг икки мулки

Халқнинг ўлмас даҳоси яратган ажойиб қўшиқлар,
эртак ва дostonлар ҳар қандай бадиий ижоднинг
ҳам покиза сарчашмаси ҳисобланади. Социалистик
маданиятимиз гуллаб-яшнаб бораётган ҳозирги
кунда халқ оғзаки ижодига, бахши-шоирларнинг
бетимсол санъатига эътибор тобора кучайиб бормоқда.
Ушбу мақолада бу ажиб санъатнинг навқирон
намояндаси Қодир бахши Раҳим ўглининг ижодий
фаолияти ҳақида ҳикоя қилинади.

«**К**ўлимга дўмбира олиб ўзимга йўлдош қилганимга чорак аср бўлиб қолди. Давраларда сўз айтиш, дoston куйлаш, терма тўқиш тажрибамдан шу нарса аён бўлдики, бахшининг иккита мулки бор. Бир — сўз, иккинчиси — дўмбира...

Дўмбира чертишни Умир шоирдан, тоғам Ражаб бахшидан ўрганганман. Куйда ҳам, овозда ҳам, сўзда ҳам Умир шоир менинг устозим...» Қодир бахши шундай деб устозига бағишлаб тўқиган термасини куйлай кетди:

Мана бу кун тўқсон йиллик
Тўйинг бўлар элимда.
Рухинг ҳамон тирик дилда,
Созинг эса кўлимда...

Қодир бахши моҳир дostonчи, ҳозиржавоб шоиргина эмас, балки етук созанда ҳамдир. У дostonларга жўр бўладиган куйлардан ташқари, дўмбирани йигирма олти хил оҳангда сўзлата олади. Куй бахшини ҳам, унинг сўзини ҳам бошқаради, қалбига илҳом бахш этади, овозига овоз, парвозига парвоз кўшади.

Сени чертсам, кўнглим гулдай яйрайди,
Булбулдайин сайраб чиққин, дўмбирам.
Қўшша торинг кўшилганда сайрайди,
Кўксинг очиб яйраб чиққин, дўмбирам.

Қишлоқ ўқитувчиси Қодир бахшининг онаси Норхол хола саксонга яқинлашиб қолди. Урушда мардларча жон олиб, жон берган отасидан қоракат келганда эндигина дўмбира жўрлигида дoston-термалар айтишни ўрганаётган Қодир бахши мунгайиб қолган онасига илк бор шундай далда берган эди:

Онажон, қўй, садқа бўлай бошингдан,
Гуллар йиғласа ҳам сен йиғламагин.
Посбон бўлай доим кўзу қошингдан,
Чўллар йиғласа ҳам сен йиғламагин.

Сен йиғласанг, она, тоғлар бўшайди,
Тош юраклар ҳам сувдай шовшайди,
Сен йиғласанг қора тошлар қақшайди,
Тошлар йиғласа ҳам сен йиғламагин...

Бахшилар сардори Қодир Раҳим ўғли ўлкани қадамба-қадам кезган ижодкорлардан. У туғилган юрти Деҳқонобод ҳақидаги термасини шундай тугаллайди: «Қодир, сени жўшиб айтарман, завққа тўлиб-тошиб айтарман, ойдан нишон, қуёшдан орден тақиб олган Деҳқонободсан».

Чиндан ҳам, қиёси йўқ республикамазининг қаерида бўлманг, «ойдан нишон, қуёшдан орден таққан» масканлар ҳуснига мафтун бўласиз, яшариш ва яратувчилик мўъжизаларидан кўнглингиз ифтихор туйғуларига тўлади.

Қодир бахши иттифоқдош республикаларни ҳам кўп кезган, дўст-қардошларимиз ишидан, ютуқларидан ҳайрат ва завқ олган.

У Москвада ўтган халқ бахши-шоирларининг I ва II республикалараро олимпиадалари лауреати бўлганида бир қувонди.

1979 йили Париж шаҳрида ўтган халқ ижодиёти VIII Конгресси иштирокчиси бўлганда икки бор қувонди.

1982 йили Олмаота шаҳрида «Шарқ халқларининг музика эпослари» мавзуда ўтган Бутуниттифоқ анжумани ғолибларидан бири бўлганида учинчи бор қувонди.

1983 ва 1985 йилларда республика бахшилари конкурсининг ғолиби бўлганида яна-яна қувонаверди.

Бу сафарлар, кўрган-кечирганлари Қодир бахшининг, табиийки, дунёқарашда жаҳонворлик, улўғворлик касб этди. Мавзу доирасини кенгайтирди. Замонавий терма-достонларидан жаҳон ташвиши, оламшумул туйғулар, башар тақдири учун қайғуришдек умуминсоний фазилатларни ифодалаш етакчи ўринга чиқа бошлади.

Халқимиз азал-азалдан орзу-армонларини, она диёр ва яхшиликка садоқатини, ёмонлик ва ёвузликка нафратини достонларда куйлаб келди. Гўрўғли ва Алпомиш, Кунтуғмиш ва Малика айёр, Холбека ва Орзигул, Рустам ва Аваз, Барчин ва Юнус пари, Қоратой ва Равшанжон, Ширин ва Шакар, Ҳасан ва Зулфизар, Гулхиромон ва Холдорхон, Қундуз ва Юлдуз, Мисқол пари ва Далля сингари юзлаб қаҳрамонлар тимсолида мардлик ва матонат, гўзаллик ва боқийлик, келгуси кунларга ишонч ва умид туйғуларини мужжасам этди.

Достонлар хоҳ жанг жабҳаларидан ҳикоя қилсин, хоҳ меҳнат майдонидаги шижоатдан, хоҳ севги-садоқатдан куйласин, хоҳ ёвузлик устидан яхшилик тантанасини тараннум этсин — одамларни дибнатга, жасоратга, меҳнатга, чин муҳаббатга даъват этиб, ёмонликка эса нафратини кўзгаб келди. Достончилик қадим-қадимдан халқимизнинг атоқли бахши-шоирлари репертуаридан тушмай келаётганлиги, партия-ҳукуратимиз томонидан бу кўҳна санъат намоянадалари ижодига катта ғамхўрлик кўрсатилаётганининг боиси ҳам шунда.

Қодир бахши ижодида «Ойчинор» достони алоҳида ажралиб туради. Унинг ўзига хослиги шундаки, унда бошқа достонлардан фарқли ўлароқ, қонкрет тарихий шахс образи яратилган.

Маълумки, улўғ шоир ва олим Заҳириддин Бобур адабиётимиз, халқимиз тарихида ўлка асарлари билан ўчмас из қолдирган. Бобур шахсининг халқ оғзаки ижодининг намунаси «Ойчинор» достонида ёритилиши ёзма адабиётимиз учун ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Қодир бахши Бобур шахсининг мураккаб қирраларини очишга уринган бўлмаса ҳам, унинг мард, жасур, билимдон инсон бўлганлигини халқона ифодалар билан кўрсатиб беради:

Тўда-тўда қизларга-я, оҳува,
Бир тўдана тол кераг-а, оҳува,
Заҳари бор зомбирга-я, оҳува,
Ширин-шакар бол кераг-а, оҳува.

Бу — Ойчинорнинг ўзига қарата айтуган қўшиғининг бошла-ниши. Мисралар давомида оҳанглар уюлиб бориши билан, сўзлардаги уйғунлик, товушлар гармонияси кучайиб боради. Биринчи мисрадаги «Тўда-тўда» сўзига иккинчи мисрадаги «тўдана» сўзи боғланиб мисралардаги мусиқийликни янада кучайтиради. «Тўда-тўда қизларга тол тўдана керак, заҳари бор зомбирга ширин-шакар бол керак» — бир қарашда

кейинги икки мисра юқоридаги икки мисра билан боғланма-гандай туюлади. Лекин, диққат қилинса, бу боғлиқлик ришталарини яққол кўриш мумкин. Яъни, «кўзи» бор одам, заҳари бор зомбирга ўхшайди, у одамнинг кўзи ширин-шакар қизларга тегиши мумкин.

Бу — биринчи маъно. Шунингдек, кейинги икки мисрадан яна бошқа бир маъно келиб чиқадики, бу асарни ўқиш жараёнида сезилади. Яъни, Назарбойга ўхшаган бойлар заҳарли қовоғарига ўхшатилади. Мисралар бадний пухталиги билан қўш маънони мужжасамлаштира олган.

Бол-болгина болгина-я, оҳува,
Сой бўйида толгина-я, оҳува,
Қизни сулув кўрсатар-а, оҳува,
Унг бетида холгина-я, оҳува.

Биринчи банд билан иккинчи бандни солиштирсак, иккинчи бандда биринчи банддагига нисбатан кучлироқ оҳангдорликни кўраимиз. Баднийат юксалиб бораётганига амин бўламиз. Биринчи банддаги образлар иккинчи бандда қайтарилиши бежиз эмас, аксинча, образлар дунёсига сингдирилган мазмун чуқурлашиб, турфа рангларда товланади. Бу ўринда бахши фақат оҳанглар товланишининга эмас, балки маънолар товланишини ҳам юзага чиқарган.

Аслим пари, Кўҳиқоқдан бўламан
Қиш қиларман баҳор бўлса фаслингини...

Ойчинорнинг бу сўзида инсон умри фаслларга қиёсланади. Баҳор — гуркираб турган даври бўлса, қиш — инсон ҳаётининг сўнг манзиллари кўришиб қолган дамларига ўхшатилади.

Шунингдек, достонда юмористик, сатирик унсурлар ҳам кўп. Масалан, Назарбойнинг тўрт хотинини «бир кўйлаги бўлиб, эшикка чиққиси келган хотин уни кияр эди», дейилади. Бу хасислик, қурумсоқликдан киши беихтиёр қаҳқаҳ отиб кулади.

Яна:
«Назарбой шундай «қўли очик», «сахий бой» эдики, бировдан қарз олса, ҳўкиз туғувага ёки тошбақа толга чиқувага берар эди». Бу чинакам халқона қочирик гаплардан, у ўқувчини ҳам ўйлатади, ҳам кулдиради.

Гулни кўрса эшак бориб чайнайди,
Ўтни кўрмай ердан чайдиш қайнайди,
Қайтиб берай қизим сени Назарга
Бўстониمنى энди кимлар қийнайди.

Биринчи мисрадаги образли фикрдан қанча-қанча ҳулосалар чиқариш мумкин. Маҳорат ва тажриба уйғунлиги ҳам ана шунда-да! Бунда ақс этган маънони ўмишдаги кўплаб фожиавий ҳолатларга боғлаш мумкин, шунингдек, образнинг ўзи ҳам ҳаётда унча эътибор билан қаралмайдиган реал бир вазиятдан олинган.

Иккинчи мисрадаги «Чайдиш», бизнингча, юракдир. Чунки, чайдиш, яъни қумғон юракнинг образи сифатида халқ оғзаки ижодида кўп ишлатилади.

Босиб кетган излари
Кўк мунчоқдай тизилиб...

Назарбойнинг Бобур қошига борган пайтидаги ҳолати достонда шундай ифодаланган. Нима учун Назарбойнинг излари «кўк мунчоқдай тизилиб» деб таърифланади! Халқ ўз назаридан ҳеч нарсани четда қолдирмайди. У Назарбойнинг Бобур қошига оёқ учида юриб боришини ҳам, унинг ваҳму ҳаяжонларини ҳам, қалтираб-титраб бораётганини ҳам, аблаҳ-лигини ҳам юқоридаги образ пардаларига яширган. Назарбойнинг излари мунчоқдай кичкина — чунки у Бобур қошига оёқ учида юриб борапти.

«Мол йиғибсан, нега ақл йиғмадинг!» Бу панд-ўғит ҳам жуда асосли топилган. Айниқса, бу гап асардаги воқеа билан жиддий боғланади.

«Эна!», дейди, соч эгарга эшибди,
Йиғлашидан икки кўзи тешиди.
«Эна!», деса, ерлар эриб боради,
«Эна!», деса, қорлар эриб боради.
Тоқат қилмай жаллодларининг бедови,
Қора ерга ёшин ташлаб боради.

Рухий жараёндаги оғир, дардли вазиятнинг ифодаси учун бахши ташқи муҳитдаги нарсас, предмет, ҳодисаларнинг жонлантирилишидан муваффақиятли фойдаланади.

Бахши «сувга тушган нондай» деган халқ иборасининг бир неча вариантыни ишлаб чиққан: «Ичи тушган тарвуздай» — Назарбойнинг кетиб бориши; «Совуқ урган кадидай» — Назарбойнинг юз ифодаси; «Совуқ урган сабзидай» — тик турган ҳолати.

Бахши ибораларни атай кўпайтирмаган, балки ҳар бирдан маълум бир ҳолат, вазият ифодасида усталик билан фойдаланган. «Қайсарбекнинг ёши ҳам олтишдан ошган. Сочлари тушиб, тишлари сийраклашган, узун кўлоғи тикка, кўзи сузук, қилиғи бузуқ, ош бўлса тайёр, ўлгудай айёр эди».

Бу ерда персонаж портрети усталик билан тасвирланади ва айни пайтда бахши портрет тасвири билан персонажнинг руҳий тасвирини қориштириб кетади. Бу эса ҳам ихчамликка, ҳам тасвир пухталигига олиб келган.

Достонда характер яратиш алоҳида эътиборга лойиқ. Биз юқорида Назарбойнинг характерини ишлашда бахши фойдаланган усулларга қисман тўхталдик. Назарбой характерини очишда гоҳ аёвсиз қочирқиқлар, гоҳ вазмин иборалар, гоҳ рўй-рост фалсафий фикрлар, портретлар тасвиридаги нозик илғашлар, имо-ишоралар ўз ўрнини топган.

Қодир бахши ижодидида «Норгулой» достони ҳам ғоявий-бадий жиҳатдан алоҳида мавқе эгаллайди. Достоннинг бош қаҳрамони жасур, мард қиз — Норгулойдир. У асарда мана шундай таърифланади: «Тоғлар боши тақирдир, чўпонлар итини чақирди, ўзингга тенг кўрсанг-чи, Норгулой, биздай пақирди...» Еки Норгулойнинг чиқиб келишини қаранг:

Норгулой чиқди ҳимиллаб,
Бетида тери жимиллаб.
Бетидан оққан терига
Латибалари қимирлаб.
Норгулни кўрган кекса ҳам
Олти ой ётар инқиллаб...

Достонда Норгулойга, унинг фазилатларига берилган (турли қаҳрамонлар тилидан) таърифлар ҳам муҳим ўрин эгаллайди:

У босган жойлар миннатдор
Босмаган жойлар гинадор
Босиб ўтмаган жойлари,
Босама деб умидвор.
Кетаётир Норгулой,
Ҳамма қиздан олдда ой.
Эшик олди зарпечак
Юлиб олсанг бир қучоқ.
Босиб ўтган йўлидан
Югуриб чиқар бойчечак.
Кетаётир Норгулой
Ҳамма қиздан олдда ой...

Бундай таърифлар ичида шундай ўхшатишлар учрайдики, уларга қиёслаш учун мос ўхшатишни бирор замонавий шоирдан топиш амримаҳол:

Қилқисми ҳудча бор,
Оқ бадани сутча бор.
Қўш каптарин тугмаси
Жавзада пишган тутча бор.

Оддий ва ўта юксак ўхшатиш: «Жавзада пишган тутча бор...» Бу ерда бошқача таъриф бериб кўринг-чи! Шунинг учун ҳам устозлар халқ ижодидан юқори поғонада ва чин юракдан ўрганишни маслаҳат бериб кетишган. Еки ёрга етиш учун жону жаҳонини аямай интилган чорасиз ошиқ: «Ёр, айланай кўйлак туртган кўксингдан» дея ўзини овутади...

«Норгулой» да халқ урф-одатлари, удумлари жуда ишонарли ва ёрқин тасвирланганлиги ҳам асарининг муҳим жиҳатларидан биридир.

Асарда яна бир диққатга сазовор ўрин бор. Эрмат бойнинг ўн тўрт йигити Султоқни ушлаб келгани бораётган жойи. Биринчи банднинг охири: «Гулга тиканлар жўнади, Тиккан эканлар жўнади...» Бу руҳ ҳар банд охирида такрорланади:

«Ошиққа озор жўнади, Худоям безор жўнади», «Йигитга зулм жўнади, Зулммас, ўлим жўнади». Қора юракларнинг кетиши ҳолати ифодаланган парча:

Қобан қирдай уюлиб,
Пул учун мушти тугулиб,
Юзида қилча меҳр йўқ,
Кўзига қонлар қуюлиб,
Булбулга ҳакка жўнади,
Қарғадек тикка жўнади...

Достон «келинсалом» билан — янги бошланаётган турмуш учун янги замонга миннатдорчилик руҳи билан тугайди.

Халқ хазинаси — бир уммон. Бу денгиз асрларга татигулик — авлодлардан авлодларга меросдир. Бу достон ҳам шу сарҳадсиз денгиздан бир қатрадир.

Қодир бахшининг «Зайдиной» достонида ҳам «Кўп одамнинг ақли товча бўлади», «Кўп фикрни кўл дейишар, ёронлар», «Қурт тешиди доим ёғоч бўшини», «Энкайтиб бўлмайдим товнинг бошини», «Оёғини кўтариб ерни бир тепса тўтдаини тўкилар кўкнинг юлдузи», «Ботир орин олмай отдан тўтмайди», «Елғиз отнинг ким ҳайиқар чангидан» «Етти йил айрилиқ биласиз, ёмон. Бир йилга бормайин боқар ҳар томон», «Қошлар кўтарилиб кўзлар сузилар» сингари пурҳикмат, оҳорли фикрлар кўплай учрайди.

Туркманинг, тоғажон, ҳазил гап қилар,
Ҳазил гапдан жомай-жомай қоп қилар.
Бир йил ҳам ўтмай тоғдай лоф қилар
Орияти мендай шўрни чўп қилар.
Ул, десанг ўлайин, обкет чечамни...

Еки:

Тоға-я, қизилбош чечам қолмасми!
Бўйини кўрсатиб, сўнгра қочмасми!
Буқадай бақириб душман қувмасми!..
Бир дардда қолмайин, обкет чечамни...

Қодир бахши ижодидида «Беклиқнинг белгисин кўйдим жигамга», «Минг йил ётиб искасам, ўлай агар тўймайман», «Номард юрар ниятини пуч қилиб, Бир қилган ишини қайта уч қилиб», «Зилзиладан тоғнинг чиқар нисони», «Кетидаги чангига кунлар ботиб боради, Ғиротнинг шамолига қорлар учиб боради» сингари жуда пухта иборалар учрайдики, бу унинг барча достонлари жиддий илмий таҳлилга муносиб эканлигини кўрсатади.

Қодир Раҳим ўғли ўттиздан ортиқ анъанавий достонлар айтиш билан бирга, ўзи ҳам юзлаб шеър ва термалар, ҳажвий ва юмористик асарлар яратган. Бахшининг «Москвада бўлдим, дўстлар-ай», «Партия фарзанди», «Ўзбекистоним», «Дўмбир-рам», «Қарши чўли», «Партия ҳақида кўшиқ», «Лениндай бўлгин, фарзандим», «Чўпонлар» каби ўнлаб терма ва шеърлари, «Ойша», «Ленинни кўрдим, дўстлар-ай» сингари достонларида гўзал турмушимиз манзаралари, фахр ва ғурур туйғулари, омонлик ва дўстлик қўдрати, севги, садоқат улуғланади.

Унинг бир қатор тўртликлари ҳам ўқувчини эзгу тилаклар, нурафшон манзиллар томон етаклайди:

Ота — осмон бўлса ёмғирли, қорли,
Онамиз заминдир ёзли, баҳорли.
Иккисин ҳурматин эъзозлай билсанг
Сенгадир фасллар баҳори, бори.

Еки:

Ёмонлик ўзингга тоғ бўлиб келар,
Ямлаб ютиш учун чоҳ бўлиб келар.
Яхшилик қилсанг ҳам қайтар бир кун
Кичиги сояли боғ бўлиб келар.

Бу гаплар асрлар давомида халқнинг дилида ййгилиб, бахшининг тилида юзага чиқаётган ҳикматлардир. Уларда замонлар ва даврларнинг эскирмас, теран маъноли фикрлари

мужассам. Инсоният азал-абад яхшиликни ёқлаб, унга интилиб келган. Емонликни қоралаб ҳамisha ундан юз ўгирган.

Қодир бахши айтадиган яна бир тўртликда шундай гаплар бор:

Битмайди, дунёнинг ўзи бири кам,
Бири-чун нечалар тортди ғам-алам.
Дўстлар даврасида ўтирсанг бир дам,
Жаҳон султонлиги сенда мужассам.

Ушбу сўзлар машҳур файласуф шоир Рудакийнинг:

Жаҳоннинг шодлиги йиғилса бутун
Дўстлар дийдоридан бўлолмас устун, —

деган мисраларига ҳамоҳанг янграйди, ҳаммаслақ бир йўлдан бориб юракларга сингиб кетади.

Қодир бахшининг ижодида бундай мисраларни кўплаб келтириш мумкин. Муҳими, бахши ҳар бир тўртликда теран ҳаётий ҳулосаларни ёрқин бадий образлар воситасида ёритиб беради.

...Узаро суҳбатларнинг бирида бахшидан: «Қодир ака, умуман нечта дoston биласиз!», деб сўраганимизда, у киши шартта дўмбрасини қўлига олиб, «Нима айтай!» деб янги термани тўқиб ташлади:

Ботирлар ҳайдайди майдонга отни,
Элга-эл қўшилса, бахтдир, давлатдир,
Ун саккиз ёшимда дўмбира бериб
Қўшиқ айт, деб ўстозларим ўргатди.

Айтайинми «Холбекадай» ошиқдан
«Тоҳир«Зухра» гул узатган бешикдан.

«Юсуф-Зулайҳо» ҳам ўтган оҳ уриб
«Лайли-Мажнун» зор йиғлаган ёшлиқдан.

Гўрўғлининг ўзи ўттизта дoston
Ун беш дoston бўлиб юрар «Авазхон»
Икки ойда етолмаган ўстозлар —
Айтганда ҳам қолиб кетган «Гулнозхон».

«Ҳасанхон»дан сўйлайинми, «Равшан»дан
Е «Нурали» кезган боғу гулшандан,
«Кунтуғмиш» ёхуд «Ойчинор» бўлсин
Е давримиз қозонган доврўғу шондан.

Дostonлар сафида турар «Зайдиной»,
Ундан қолишмайди асло «Ғулноной»
Барчасидан гўзалликда беназир
Нафосатли, назокатли «Келиной».

Ботир бўлмас юрса товнинг ўрини
Қўнғиротнинг «Алломиш»дай зўрини.
«Барчинбека» ўзи битта дostonдир
Е айтайми «Ёдгоржон»дай шерини...

Гоҳи давраларда қўшиқ куйладим,
Инсон дардин бор вужуддан сўйладим.
Қайғу-ғамлар қолган бугун орқада
Олий замон ҳақда дoston сайладим...

Биз ҳам ноёб истейдод эгаси Қодир бахши Раҳим ўғлининг «олий замон» — фаровон кунларимиз, бунёдкор замондошларимиз ҳақидаги янги-янги дostonларини минглаб мухлислар қаторида орзиқиб кутамиз.

Гулсара Шерматова

Ҳақиқат ва уйдирма

Мафкуравий курашнинг ҳозирги даврида КПСС ва Совет давлатининг ленинча миллий сиёсати, СССРда социалистик миллатларнинг, улар маданияти, турмуш тарзи ривожланиш тенденцияларини буржуача сохталаштириш, бузиб талкин қилинишига қарши кураш муҳим аҳамиятга эга. Кўпмиллатли советлар мамлакатига коммунистик жамият қуриш жараёнини, асосий йўналишлар, тарихий ютуқлар, социалистик миллатларнинг ҳар томонлама раванки ва бошқа масалаларни «ўрганиб», ўз манфаатларига мувофиқ тарзда нотўғри талкин этиш буржуа «советшунослари» фаолиятининг асосий моҳияти ва мақсадидир. Капиталистик мамлакатларнинг деярли ҳар бирида «советшунослик» марказлари фаол иш олиб бормоқдалар. Факатгина АҚШ, Канада, Англия, Франция, ГФРда юзлаб ана шундай университет, институт ва бошқа «илмий даргоҳ»лар мавжуд. Антикommунистик пропаганда ишларининг моддий асоси ҳам йилдан-йилга мустаҳкамланиб бормоқда. Масалан, АҚШда коммунизмга қарши «психологик уруш» эҳтиёжларига 1975 йилда, 244 млн. доллар ажратилган бўлса, 1986 йилга келиб бу маблағ 950 млн. долларга этиши кўзда тутилмоқда.

Миллий масала социализм ва капитализм ўртасидаги, марксизм-ленинизм ва буржуа-ревизионистик идеологияси ўртасидаги курашнинг энг кескин майдонларидан бири сифатида намоён бўлмоқда. Мазкур масала бўйича идеологик кураш сиёсий музокаралар доираси билангина чекланиб қолмай, балки бир-бирдан тубдан фарқ қиладиган иккала тузум ривожининг асосий йўналишлари билан узлуксиз боғлиқдир.

Буржуа пропагандаси совет кишилари онига миллатчилик қарашлари, ҳиссиётларини сингдиришга ва шу билан бирга халқлар дўстлиги, бирдамлигига футур етказиб, мамлакатимиз тараққиётини сулалаштиришга, СССРда миллий масалани ҳал қилинишининг ривожланаётган мамлакатлар учун аҳамиятини камситишга қаратилган. Буржуа идеологлари очикдан-очик «Миллатчилик — портлаш хусусиятига эга бўлган кучдир», деб иш тутмоқдалар. Шу мақсадларни кўзда тутиб, «миллий маданиятларни руслаштириш», «СССР халқларини рус тилида

гапирадиган ягона миллатга айлантириш» ва ҳоказо каби ҳар хил уйдирмалар, назариялар олға сурилмоқда. Уларнинг барчаси ленинча миллий сиёсатнинг асосий принципларини бузиб тарғиб қилишга йўналтирилган. СССР халқлари дўстлиги, ҳамкорлиги, муҳим социал-иктисодий, маданий масалаларни ҳал қилишда бир-бирига ёрдами жараёнининг объектив тарихи ва моҳияти социалистик миллий муносабатларнинг табиатини, мазмунини ёрқин намоиш этади.

Социалистик миллий муносабатлар большевиклар партиясининг буржуа миллатчилиги идеологияси, буюк давлат шовинизми ва маҳаллий миллатчиликнинг турли хил кўринишлари билан бўлган кураш жараёнида шаклланди. Европа ва Америка империализмига қарши қаратилган озодлик ҳаракатини хонлар, помешчиклар ва муллаларнинг ҳукмронлигини мустаҳкамлаш билан бирлаштиришга интилган панисломизм ва бошқа оқимлар билан курашнинг зарурлигини В. И. Ленин алоҳида кўрсатиб ўтган эди.

Социалистик миллий муносабатларни, Ўзбекистонда янги социалистик маданиятни барпо этиш мураккаб шароитда олиб борилди. Коммунистик партия томонидан интернационалистик принципларни амалга ошириш ҳар хил миллатчилик оқимларига қарши курашни талаб қилди. Партия кенг омма ўртасида тушунтириш ишларини олиб борди ва маданий инқилоб тантанасини таъминлади. Ҳозирги пайтда буржуа идеологлари Ўзбекистонда социалистик маданият шаклланишининг илк даврида ўз сиёсий моҳиятига кўра социалистик тузумга умуман қарши бўлган «Чигатой гурунги», «Кўқон мухторияти», «Шўрои ислом» каби миллатчилик оқимлари намоёндаларини халқ манфаатлари, озодлик учун курашчилар деб тилга олиб, уларни кўкларга кўтармоқдалар.

Партия бу борадаги фаолиятида амалий социалистик миллий муносабатларнинг шаклланиши бўйича, ўзининг мавжудлигига кўра «Россияда шовинизм иллатини юктирмаган ягона синф» ва «Сўзда эмас, балки ишда доимо интернационалист бўлган» ишчилар синфининг интернационал фаолиятига таянди.

СССР халқларининг дўстлиги коллективлаштириш ва мамлакатни индустриаллаштириш учун олиб борилган курашда, немис-фашист босқинчиларини тор-мор келтириш ҳамда социализм қурилиши йилларида тобора мустаҳкамланиб борди. Бу дўстлик ривожланган социализм даврида яна ҳам раванк топмоқда.

Коммунистик жамият моддий-техника базасининг мамлакатимиз халқлари томонидан биргаликда яратилиши жараёни миллий муносабатлар тараққиётининг ривожланган социализм давридаги янги, юксак даражасининг ифодасидир. Совет миллатлари ва элатларининг моддий бирлиги уларнинг маънавий бирлиги асосидир.

Пропаганда ишларида «миллат» тушунчасининг марксча-ленинча моҳияти буржуа идеологларнинг назарияларидан тубдан фарқ қилади. Марксизм миллатларнинг келиб чиқиши масаласига тарихий ёндашиб, уларни буржуа ижтимоий муносабатлари ривожланиш даврининг махсули деб билади, улар бир-бирига таъсир қилиш жараёнида ҳар томонлама ривожланиб боришини таъкидлайди.

Марксизм асосчилари айтганларидек, капитализм давридаёқ эски территориял ва миллий чекланиш ўрнига миллатларнинг бир-бири билан бўлган алоқалари ривож топади¹. Миллатлар яқинлашуви ижтимоий ривожланишнинг қонуниятларидан бири бўлиб, миллий муносабатларнинг асосий йўналишини ташкил қилади. Лекин бу йўналиш капиталистик жамият шароитида ҳар хил тўсиқларга, қарама-қаршиликларга дуч келади. К. Маркс таъбирига кўра, халқларнинг ҳақиқий бирдамлиги вужудга келиши учун уларнинг мақсадлари бир бўлиши керак. Мақсад бирлиги эса фақатгина хусусий мулкчилик муносабатларини бартараф этгандан кейингина рўй беради, чунки бу муносабатлар айрим халқлар томонидан бошқа халқларни эксплуатация қилишга қулай шароит

¹ В. И. Ленин. Тўла асарлар тўплами, 26-том, 331-бет.

² Каралсин: К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч. Т. 4, с. 374.

туғдиради. Бу муносабатларни бартараф этиш ишчилар синфининг мақсадига мувофиқдир. Шунинг учун ҳам пролетариатнинг буржуазия устидан ғалаба қозониши миллий ва моддий қарама-қаршиликларни ҳам йўқ қилиш демакдир¹. Шундай экан, пролетар диктатурасини ўрнатиш — социалистик миллий муносабатларни интернационализм принциплари асосида шакллантиришнинг асосий омилдир. Шунинг учун ҳам буржуа назариячилари, албатта марксистик миллий сиёсатнинг асосларига қарши чиқмай қола олмайдилар. Улар бу масалаларга кўпинча психологик ва биологик асосда ёндашиб, халқлар ўртасидаги миллий-психологик тафовутларни мутлақлаштириб ва бу тафовутлар мавжуд экан, улар орасида яқинлашув, бир-бирининг маданиятини ўзлаштириш каби муносабатлар бўлиши мумкинлигини тан олмайдилар. Миллатларни ўрганиш — халқларнинг, умуман инсониятнинг ижтимоий, маънавий ривожланиши учун эмас, балки аксинча уларни ўз миллий қобилига сақлаш, агар бирор ижобий ташқи таъсир кўрсатиладиган бўлса, бу таъсири «юксак» ғарб мамлакатларининг таъсири деб тарғиб қилиш буржуа назариячилари учун табиий бир ҳолдир. Бу соҳада иш олиб бораётган буржуа олимларининг асосий вазифалари империалистик мамлакатларнинг Осиё, Африка ва Лотин Америкасидаги мустамлақачилик сиёсатини оқлашдан иборатдир. Чунинчи, Х. Дейкер ва Н. Фрейд «Миллий характер ва миллий стереотип» китобида очик-ойдин бундай деб ёздилар: «Миллий характерни билиш, масалан, аввало ҳақиқий ёки яширин бўлган душманини билиб олишга ёрдам беради. Бундай ҳолда у муҳим қурол бўлиб хизмат қилади, яъни душмanning заиф томонларини, хатти-ҳаракатларини, қизиқиш ва майлларини, ҳулқ-атворини ўрганиш олишни, улар устидан узил-кесил ғалаба қилишни осонлаштиради. Бошқача қилиб айтганда, миллий характерни ўрганиш психологик уруш қуроли яратиш демакдир²».

Миллатларнинг психо-биологик, руҳий хусусиятларининг ўзгарувчанлигини, ривожланишини тан олмаслик, баъзи миллатлар табиатан қолоқликка маҳкум қилинган, улар янги цивилизация даражасига кўтарила олишга қодир эмас, деган уйдирмалар туғилишига олиб келади.

КПСС XXVI съездида таъкидланганидек, мамлакатимизда миллий хис-туйғулар, ҳар бир кишининг миллий кадр-қиммати ҳурмат қилинади. Биз миллий хусусиятларни атайлаб йўқота боришга қаратилган тенденцияларга қаршимиз. Лекин биз, уларни атайлаб кўпиртиришга ҳам йўл қўйиб бўлмайди, деб ҳисоблаймиз. Ривожланган социализм даврида халқларнинг жадал иқтисодий, социал ва маънавий тараққиёти учун ҳамма шароитлар мавжуддир. Бу тараққиёт жараёнида миллатлар, миллий маданиятлар яқинлашиб, бир-бирини бойитиб, ривожланиб боради.

Маълумки, Коммунистик партия ва Совет давлати асосчилари социалистик жамият қурилишининг илк босқичларидаёқ миллат ва элатларнинг ўтмиш маданий меросига зўр эътибор бериб, ундан янги маданиятни шакллантиришда умумий фойдаланиш кераклиги ҳақида катта тушунтириш ишлари олиб бордилар. Бу соҳада айниқса ўтмиш маданиятга вульгар социологик, нигилистик позицияларда бўлган «Пролеткульт» ташкилоти фаолиятига қарши курашилди. В. И. Ленин революциядан илгарийёқ «Публицист мулоҳазалари» деган мақоласида алоҳида «пролетар маданияти» ва «пролетар фалсафаси» яратишни тарғиб қилиб чиққан Богданов бошчилигидаги «Вперёд» группасини кескин танқид қилган эди. «Пролеткультчилар» билан бир қаторда «ягона оқим» назариясини олға сурган либерал буржуа идеологлари қарашларининг нотўғрилигини В. И. Ленин исботлаб берган, буржуа жамияти шароитида ҳамма учун ягона, умумий маданият бўлиши мумкин эмаслигини уқитиб, бундай деб ёзган эди: «Социалистлар буржуа миллатчилигининг ҳамма ва ҳар қандай қўпол ва нозик кўринишларига қарши курашадилар. Бир миллат пролетарини ва буржуазиясини бирлаштирадиган, турли миллат пролетариатини ажратадиган «миллий-маданий автономия» шиори худди ана шундай кўринишлардандир... Биз барча миллатларнинг тенг ҳуқуқлигини... кўриқлашимиз билан, «миллий маданият»ни эмас, балки интернационал

маданиятни ёқлаймиз, бу интернационал маданиятга ҳар бир миллат маданиятидан бир қисми, чунинчи, ҳар бир миллат маданиятининг фақат изчил демократик ва социалистик мазмунини киратилади». В. И. Лениннинг ўтмиш маданиятга муносабат ҳақидаги, умуман пролетар маданияти моҳияти ҳақидаги таълимоти партияимиз қўлида янги социалистик маданият яратишда программ ҳужжат бўлиб хизмат қилди.

В. И. Ленин кўрсатмаларидан келиб чиқиб, Коммунистик партия ҳар бир миллий маданиятнинг бой имкониятларидан, маънавий меросидан социалистик маданиятни шакллантириш ва ривожлантиришда ҳар томонлама фойдаланиш ва шу билан бирга қардош халқлар маданиятларининг ўзаро таъсири ва бойиши жараёнини қўллаб-қувватлаб, ривожлантириб, янги тарихий бирлик — совет халқи маданиятини такомиллаштириш борасида муҳим тадбирларни амалга оширди ва оширмоқда.

Буржуа олимлари бизнинг кўп миллатли социалистик давлатимизда халқлар маданияти, маънавий ҳаётининг интернационалашиб бориш жараёнини миллий хусусиятларни тамомила йўқотишга қаратилган сиёсат деб билмоқдалар.

Совет маданиятида миллийлик ва умуминсонийлик, миллийлик ва интернационаллик белгилари бир-бири билан узлуксиз боғлиқдир. Миллий маданиятларнинг бутун социалистик миллатларга хос бўлган ягона интернационалистик асоси миллий хусусиятларнинг ривожланиши билан боғлиқдир. Интернационализм принциплари асосида ривожланиш миллатларнинг замон талабига мос, прогрессив хусусиятларининг тараққиёти демакдир. Социалистик миллий муносабатларнинг амалий кўриниши Ф. Энгельс айтиб ўтган гапларни тасдиқлайди. Ф. Энгельс айтганидек, дарҳақиқат, меҳнатқашлар, ишчилар ҳаракатида миллий ғоялар ҳақиқий интернационал моҳиятга эга бўлган ғоялардир².

Совет олимлари социализм даврида миллий муносабатларнинг ривожланиши воқелигини ҳар томонлама ўрганиб, далилли материалларга таянган ҳолда буржуа идеологлари концепцияларининг субъективлигини, унинг сиёсий асосларини фож этиб, СССР халқларининг ҳар томонлама тараққиёти, бир-бирига яқинлашуви қонуний жараён эканлигини исботлаб бердилар.

Баъзи буржуа советшунос олимлари Ўрта Осиё республикалари миллий маданиятлари ривожини сўзсиз тан олмоқдалар. Гарвард университетининг профессори (Бостон, АҚШ), таниқли шарқшунос, «Бухоро тарихи», «Эрон» ва бошқа китобларнинг муаллифи Н. Фрей Совет Иттифоқида қилган сафаридан сўнг шундай деб ёзган эди: «Ҳозирги кунда Боку, Тошкент ва Самарқанд шунчаки экзотик шаҳарлар эмас. Совет Иттифоқининг кўп сонли миллатлари ўзларининг бой миллий анъаналарини ва миллий тилларини сақлаб қолганлари ҳолда, Совет давлати доирасида тўла ва гармоник бирлашишга эришдилар».

Холис позициядаги чет эл олимлари ҳам тан олаётган КПСС ва Совет давлатининг халқлар ўтмиш меросига нисбатан гамхўрлигини, бу борадаги ютуқларимизни мамлакатимизда бўлган чет эллик кишиларнинг ҳаммаси ҳам бирдай тан олишни истамаётларидир. Бунга Ўзбекистонда меҳмон бўлган франциялик Ален Жакобнинг «Монд» газетасида босилган «Ўзбекистон — мусулмон ва совет ўлкаси» мақоласини келтириш мумкин. Унингча, Бухоро «ўзининг ўтмиш эсдаликларига ўралган, замондан ташқари, балки музей шаҳар сифатида аста-секин ҳалокатга учраётган» эмиш. Ҳақиқатда эса, бу шаҳарнинг архитектура ёдқорликлари фақат совет тузуми ва Коммунистик партиянинг гамхўрлиги туфайлигина вайрон бўлишдан сақлаб қолинди. Ҳозирги даврда шаҳардаги Исмоил Сомоний мақбараси, Минораи Қалон, Улуғбек, Мир Араб мадрасалари, Ситораи Моҳи Хоса ва бошқа бир қатор обидалар таъмир қилиниб, уларга янги ҳаёт бахш этилди.

А. Жакоб мақоласида қандайдир «анъаналар эрозияси» хусусида ҳикоя қилади. Бунга мисол тарихида «кўпгина миниатюра ва қўлёзмаларнинг асл нусхаси Лондон ва Парижда бўлиб, бу ерда (Тошкент тарих музейида) эса уларнинг репродукциялари ва фотонусхаларини сақланади»,

Қаралсин: Н. Жангильдин. Природа национальной психологии. Алма-Ата, 1971, 82-бет.

Қаралсин: К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч. Т. 4, с. 371.

¹ В. И. Ленин. Тўла асарлар тўплами, 19-том, 105-бет.

² Қаралсин: М. М. Хайруллаев, Д. Шорахмедов. «Маданият ва мерос». Т. 1973, 176-бет.

дейди. Бу ҳол Совет давлати миллий сиёсатининг эмас, балки революциядан илгари Урта Осиё халқларининг бой маданий бойликларини чет эл империалистик давлатлари томонидан талон-тарож қилинганлигининг натижасидир. Қўлёзма ва тошбосма йўли билан чоп этилган китобларга бойлиги ва илмий қиммати билан жаҳондаги ҳеч қайси машҳур китоб хазинасидан қолишмайдиган Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг китоб фонди бойликлари, ўтмиш маданий аробларнинг дунё маданиятига қўшган ҳиссасини ўрганаётган олимлар фаолияти социалистик жамиятда маданий меросга муносабат моҳиятини яққол намойиш қилади.

Буржуа идеологлари учун позицияларининг ўзгарувчанлиги, ҳозирги даврнинг хусусиятларига, «сиёсий иқлимга» мослашиб бориш хосдир. Кўп миллатли совет давлатининг коммунизм қурилиши йўлида йирик муваффақиятларга эришиши, социалистик мамлакатларнинг ютуқлари, марксизм-ленинизм ғояларининг таъсирчанлик кучи эса буржуа советшуносларининг назарий кураш формаларини ўзгартиришга мажбур этади.

Ҳозирги даврда ватанимиз эришаётган улкан ютуқ ва муваффақиятларни инкор қилиш қийин. Шунинг учун ҳам буржуа идеологиясида янги уйдирмалар тўқиш, совет воқелигига оид фактларни бузиб таҳлил қилиш ҳоллари жуда кўплаб учрайди.

Чунончи, Урта Осиё республикаларининг ривожланиши улар томонидан совет тузумининг, халқлар ҳамкорлиги ва дўстлигининг натижаси эмас, балки илмий техника революцияси давридаги умумий тарихий ривожланишдир, деб талкин қилинади. Ҳозирга қадар буржуа мафкурачилари совет давлати Урта Осиё ва Қозоғистон республикаларининг маориф ишларига нисбатан пассив позицияни эгаллайди, деган фикрни олға сурмоқдалар. Аслида эса бу республикаларда йигирманчи йилларда аҳолининг фақатгина 4—18 проценти ёзиш-ўқиш маълумотига эга бўлган бўлса, ҳозирги кунда биргина Ўзбекистоннинг ўзида ўрта ва олий маълумотли мутахассислар сони 20-йиллар охирида бутун Совет Иттифоқининг халқ хўжалигида ишлаган мутахассислар сонидан кўпдир.

Буржуа советшуносларининг фикрича, совет республикалари халқ хўжалигининг ривожланиши «социализм тузумига хос янги мустамлакачилик сиёсати» билан боғлиқ эмиш. (Коларз, Х. Сетон-Уотсон).

Ўзбекистонда амалга оширилган тарихий революцион ўзгаришларнинг моҳиятини нотўғри талкин қилиб, ғоявий муҳолифларимиз (масалан, Ж. Уилер) ҳозирги ютуқлар чор ҳокимияти сақланиб қолган шароитда ҳам, уни бир оз либераллаштирилганда ҳам рўй берарди, деган фикрни олға сурмоқдалар. Бу фикр инсоният таракқиёти қонуниятларига бутунлай зиддир.

Совет ҳокимияти йилларида ўзбек совет санъати ва адабиёти янги чўккиларга кўтарилди. Социалистик реализм методи асосида янги жанрлар, янги социалистик воқеликни объектив акс эттирувчи янги соҳалар вужудга келди. Миллатлар ўртасида маданий алоқаларнинг мустаҳкамланиши, турли халқлар, биринчи навбатда, рус халқи санъатининг ёрдами натижасида ўзбек санъатига роман, опера, балет, симфония, ҳайкалтарошлик, кино каби санъат турлари ва жанрлари кириб келди.

Буржуа советшунослари бу соҳада ютуқларимиз ҳақида ҳам талайгина уйдирмаларни ишлатиб келмоқдалар. Бундай уйдирмалар «Озодлик» радиостанцияси эшиттиришларида, машҳур «советшунослар» Э. Олуорс, Ж. Уилер ва бошқаларнинг «тадқиқотлари»да кенг қўлланилмоқда ва «илмий» асосда тасдиқланмоқда. Бу тадқиқотларнинг ҳақиқий моҳияти бизнинг олимларимиз томонидан ва бошқа муаллифларнинг бир қатор мақолалари, китобларида очиб ташланган ва буржуа «советшуносларнинг» ўзбек совет адабиёти, санъати ривожланиши тенденцияларига қарашларининг мутлақо нотўғри эканлиги исботлаб берилган.

Совет тузumi, маданияти, халқлари муносабатини ўрганаётган буржуа олимларининг ғайриилмий ишларида, КПСС социалистик миллий сиёсатига қарши курашда кенг қўлланилаётган назариялардан бири — «СССРда халқларни руслаштириш» назариясидир.

Аксилкоммунистик ташвиқот идеологлари СССРдаги рус бўлмаган халқларнинг шаклан миллий, мазмунан социалистик маданиятларини ривожлантиришда, уларнинг ўз маданий

меросларидан ҳамда жаҳон маданияти ютуқларидан фойдаланиш соҳасида қўлга кiritилган жуда катта галабаларини сохталаштириб, инкор этибгина қолмай, умуман халқлар маданияти таракқиёти тенденцияларини бузиб талкин қилмоқдалар. Уларнинг фикрича, бу миллий-маданий ривожланиш эмас, балки ўзига хос хусусиятларни йўқотиб, руслашиб бориш жараёни эмиш. Чор ҳокимияти давридаги Туркистон вилояти ўрнига совет республикаларининг ташкил қилиниши ягона диний асосга эга бўлган миллатларни сунъий равишда бири-бирдан ажратиш, уларни «руслаштириш» жараёнини таъминлаш учун амалга оширилган сиёсат, деб тарғиб қилинмоқда. Аслида эса, совет Урта Осиё республикаларининг тузилиши халқларни иқтисодий, маданий ривожлантириш эҳтиёжларига мувофиқ ҳолда ўтказилган улғувор, тарихий аҳамиятга молик воқеадир.

Совет давлати ўрнатилишининг биринчи давридаёқ, мусулмон халқларини бирлаштириш шиориға мехнаткаш халқларнинг интернационал бирлиги ва дўстлиги шиори қарама-қарши қилиб қўйилган эди. Ҳозир ҳам баъзи буржуа идеологлари, хусусан панисломизм, пантуркизм намояндalари миллатларни руслаштириш сиёсати натижасида Урта Осиё халқлари «ислом дунёсидан» ажратиб қўйилган, деб уларни ягона дин байроғи остида бирлаштириб чорламоқдалар. Совет Урта Осиё республикаларининг Шарқ мамлакатлари билан бўлган узвий алоқалари буржуа идеологлари уйдирмаларини фoш қилиш учун ёрқин далилдр. «Советшунос» Пауль Урбан «Совет Иттифоқидаги рус бўлмаган халқларга нисбатан Москванинг ҳозирги замон маданий сиёсати» деган мақоласида, гўё СССРда маданиятларни руслаштириш, миллий маданиятларни рус маданиятига сингдириш жараёни кетаяпти, СССРдаги коммунистлар гўё совет жамиятининг келажак маданиятини ягона рус маданияти сифатида тасаввур қиладилар, деб тасдиқлашга уринади.

Жорж С. Н. Макинж деган бошқа бир кимса миллий маданиятларга тухмат қилишда бундан ҳам ўтиб тушади. «Миллий адабиётнинг шаклан миллий ва мазмунан социалистик формаси, — деб ёзади у, — маданият ва адабиётни рус моделлари бўйича шафқатсизларча марказлаштириш ва стандартлаштириш учун бутун парда сифатида олиб қаралмоғи лозим».

Бундай бўхтонларни тарқатишда буржуа идеологларига ўз ватани ва халқига хиёнат қилган, империалистлар қўлида кўғирчоқ бўлиб қолган ватанфурушлар ҳам кўмаклашмоқда. Чунончи, ватан хоини, буржуа миллатчиси Боймирза Ҳайит «Туркистон XX асрда» деган китобида гўё ўзининг миллий маданиятидан воз кечиб, рус маданиятини қабул қилган ўзбек, козoқ халқларининг тақдири ҳақида «қайғуради». Миллий анъаналарни камситиш ҳақидаги тухмат унга СССР халқлари ҳаёти хусусидаги ҳақиқатни капиталистик мамлакатлардаги китобхонлардан яширмоқ учун зарур.

Америка Қўшма Штатларининг кўчаларида дайдиб юрган Рўзи Назар исмли ифвогар ҳам совет маданиятига бўхтон қилишда Б. Ҳайит билан бир қаторда туради. «Туркистонда, — деб ёзади у, — коммунистик режим миллий адабиётнинг таракқий этмок йўлини кесиб ташлади...»¹ Бу гапларнинг нотўғрилигини совет тузumi даврида Россиянинг қолоқ чеккалари таракқиётини таъминлаш учун амалга оширилган тадбирлардан ҳам яққол кўришимиз мумкин. Яна шунинг таъкидлаш керакки, юқоридаги фикрларни олға сурётган «советшунослар» қарашларининг назарий асосларининг ўзи нотўғридир. Улар миллий ривожланишни азалий, тарихий халқларни бири-бирдан ажратиб турадиган хусусиятларининггина ривожланиши, деб тушунадилар. Ҳақиқатда эса миллий маданиятлар моҳияти фақатгина ўтмишдаги халқлар турмуш тарзи, тарихи билан боғлиқ бўлган хусусиятлар билан чекланиб қолмасдан, коммунистик жамият қуриш жараёнида вужудга келаятган янги элементларни ва барча социалистик миллатларга хос умумий хусусиятларни ўз ичига олади. Миллий маданиятларнинг равнақи янги, замонавий маданиятни бошқа халқлар маънавий бойликларини ўзлаштириб, ўзига сингдириб олиш жараёни билан узлуксиз боғлиқ.

¹ Каралсин: М. Хайруллаев, Д. Шорахмедов, Маданият ва мерос. Т., 1973, 176-бет.

Миллатларнинг ривожланиш қонуниятларини нотўғри методик асосда ҳал қилган ҳолда, буржуа фальсификаторлари ҳозирги даврдаги жамиятимизнинг социал-маънавий тараққиётига зид бўлган баъзи қолоқ анъаналарга қарши курашимизни миллий маданий хусусиятларга қарши кураш, уларни йўқ қилиш сиёсатининг белгиси, деб ишонтаришга уринмоқдалар.

СССР халқларининг социал-иқтисодий, сиёсий ва идеологик бирлиги миллийлик ва интернационалистликнинг узвий боғланишида миллатлар раванкини, яқинлашувини, маданиятларининг бойиб бориши, ҳар томонлама ривожланишини таъминлайди.

Ўрта Осиё республикаларида қисқа муддатда фан ва маданиятнинг гуркираб ўсганлиги, меҳнатқашларнинг маданий савияси ошганлиги, янги кишини тарбиялаш борасидаги муваффақиятларимиз — буларнинг ҳаммаси социалистик революциянинг ғалабаси, КПСС, Совет ҳокимияти ленинча миллий сиёсатининг тантанасидир.

Республика барча меҳнатқашларининг рус тилини чуқур ўрганишига эришиш партия ташкилотларининг бевосита бурчидир. Рус тилини ўрганиш фан-техника, маданият, санъат чўққиларини эгаллаш йўлигина бўлиб қолмай, энг муҳим ҳаётий эҳтиёж, энг муҳим иқтисодий ва сиёсий вазифа, бутун идеология ишида бундан бўён эришиладиган муваффақиятларнинг гаровидир. Рус тили воситасида ҳозирда ўзбек китобхони СССРдаги барча миллатлар маданий ютуқлари билангина эмас, балки улар маданий меросининг, ўтмишининг тенгсиз намуналари, бутун жаҳон халқлари маданий меросининг ажойиб бойлиги билан танишмоқда. Пушкин, Некрасов, Шевченко, Фузулий, Данте, Байрон, Гёте, Шекспир ва бошқа жаҳон халқлари маданиятининг йирик намояндаларининг асарлари ўзбек тилига асосан русчадан таржима қилинди. Шу билан бирга, ўзбек халқининг маданий бойлиги намуналари рус тили туфайли жаҳон халқлари хазинасига кириб бормоқда.

Буржуа «советшунослари» фаолиятини, хусусан ёшларнинг

онгини, дунёқарашини, ҳиссиётларини ўз мақсадларига мувофиқ шакллантиришга қаратмоқдалар. Улар социалистик миллий-маданий муносабатлар тарихи ва ҳозирги даврдаги хусусиятларини бузиб талқин қилиб, шу асосда ҳар хил уйдирма «назариялар» яратиб, социалистик турмуш тарзи, маданиятнинг гуманистик, интернационалистик ғояларининг таъсирчанлик кучига қарши муттасил равишда кураш олиб бормоқдалар. Уларнинг фикрича, сиёсий онги ҳали тўла, қатъий шаклланмаган, юқори даражада бўлмаган ёш авлодга миллатчилик иллатларини юктириш осонроқдир. Шу мақсадда буржуа идеологияси намояндалари бевосита ёшлар орасида «иш» олиб бориб, мода, музика, ўйин ва ҳоказо буржуа маданияти элементлари орқали, эстетик, психологик таъсир кўрсатиш формаларини мохирона қўллаб, ғарб маданияти афзаллигини «исботлаб» беришга уринмоқдалар.

Буржуа «маданиятшунослари» социалистик мамлакатлар, шарқ мамлакатлари «модернизациялашган» ғарб маданияти моделига мувофиқ, ўзининг социал-иқтисодий, технологик, маданий-маънавий ривожланиш формаларини шакллантиришлари керак (С. Инлоу), деган фикрни олға сурмоқдалар.

Дохиймиз В. И. Ленин ўз вақтида социалистик маданият ўтмиш маданияти, буржуа маданиятидан фақатгина уларнинг демократик, интернационал моҳиятга эга бўлган жиҳатларини қабул қилиб ўзлаштириши мумкинлигини алоҳида таъкидлаган эди. Совет ёшлари ахлоқий нормалари, эстетик қарашлари, сиёсий онги, умуман маънавий дунёси «модернизациялашган буржуа маданияти» асосида эмас, балки бутун тараккийпарвар инсоният, барча совет халқлари прогрессив, гуманистик маданий мероси ва ҳозирги бадий, маданий ютуқлари асосида шаклланмоқда. Шунинг ўзиёқ ёшларимизнинг интернационализм руҳида тарбиялаш манбаи бўлиб, ўз халқи маданий дурдоналаридан имкон борича тўла баҳраманд бўлиш билан бир қаторда бошқа совет ва хорижий халқлар прогрессив маданиятини ўрганишни шахсий ва умуман миллий маданий, маънавий ривожланишининг асосларидан бири деб ҳисоблаб иш тутишга ундайди.

Раҳмон Қўчқоров

Уч ҳикоя талқини

Санъатнинг бош мақсади инсон қалбини кўрсатмоқ ва у ҳақда ҳақиқатни айтмоқликдир.

Л. Н. ТОЛСТОЙ.

алқимизда «қўли келиб қолди», «қўлидан келади» каби камтар иборалар бор. Бир қараганда, унча жарангдор эшитилмаса-да, бу сифатлар кишининг ютуқларига нисбатан катта рағбатни англатади. Ҳикоячилик соҳасида Шукур Холмиров эв эришаётган натижалар ҳақида ўйларкансан, бу санъатга унинг қўли келиб қолганини, бу санъат унинг қўлидан келишини эътироф қиласан киши.

Ёзувчи кейинги йилларда бир қанча янги ҳикоялар эълон қилди. Биз шулардан учтаси — «Бодом қишда гуллади», «Табассум» ва «Кимсасиз ҳовли» ҳикоялари устида тўхталиб ўтмоқчимиз.

«Бодом қишда гуллади».

Хотимада айтилиши керак бўлган гапни ҳозироқ айтиб қўя қоламиз: бу эрта гуллаб олган, шошилган бодом эмас. Унинг баҳори ўтиб кетган. У жуда кеч гуллади ва бу гуллаш қишга тўғри келди. Бепарво, эрмакталаб изғирин эса бу гулни бутобидаёқ музлатди. Музлатди, холос, тўкиб юбора олмади!

Носир бизнинг қаршимизда худди тезлаштириб олинган киноплёнкадаги гулдай ёйилади. Йўқ, у ўсмайди, балки очилади. Қандайдир икки ҳафта ичида у «маймунга ўхшаган йигитча»дан [Тилшунос] «ҳавас қилса арзийдиган йигитга» [Аминжон] айланади. Бу япроқлар унинг ўзидан чиқиб ёйилади. Фақат бунга туртки керак эди ва туртки берилди. Афсуски, «қиш»да...

«Носир шоша-пиша халатини ечди. Қидириниб, эшик яқинидаги илгичга илди. Кейин зимдан бизнинг қандай ётганимизни кўздан кечириб, аста адёлни кўтарди. Товони

қийшайиб кетган эски туфлисидан кичкина оёқларини чиқариб, каравотга тиззалаб чиқди. Аста чўзилди...»

Носиржон ғирт етим — на ота-онаси, на ака-укаси бор. Ҳовлисидаги ягона овунчоғи — гуллари. Лекин у ҳеч қачон бундан ўкинмайди ё... ўкинганини билдирмайди. У касалхонага тушиб Хуббижамолни кўргунига қадар, у ҳақда кўполроқ қочириқларни эшитгунига қадар бирорта одамни ёмон кўрмаган, одамлар ҳақида ёмон ўйга бормаган. Унинг учун автопаркиннинг қоровулидан тортиб уни сомсага юбурувчи директоригача, «ўзиникидай иш буюрувчи шофёрлар»игача яхши одамлар. Ҳатто у, ҳамма бир хил кийим у бир хил шаронга тушиб қолган касалхонада ҳам «жуда улуғ одамга дуч келиб қолгандай... беморларга ҳам ҳурмат ва сезиларли кўрқув билан» қарайди. У бешинчи синфдалигида бир боланинг «хунари» орқасида ақлан ногирон бўлиб қолган. У кимнинг бўлса ҳам юмушини бажаради ва бундан ҳеч қандай оғриниш сезмайди. Бу «саримсоқлик» («Сароб», биринчи нашри) ёки «манқуртлик» («Асрга татигулик кун») эмас. У фақат эзгу юмуш бажаради, одамларга керак эканини билиб бажаради. Шунинг учун Носиржон «ачинишдан баланд йигит». У одамларни яхши кўрар эди. Узини эса одамлар яхши кўришларига арзимас, «яримта» санар эди...

Носиржон ҳикояга шу ҳолатда кириб келади. Ва унинг қарахт қалбида севги ҳужайралари, юрагига титроқ оқизиб борувчи бир руҳ уйғонади. Зериккан беморларнинг ҳазилини-да илғай олмаган Носир учун, ҳали ҳеч ким уни таклиф қилмаган, ўзининг хаёлига пастлаб тушмаган, ёруғлигидан кўз қамашиб, ҳеч нарсани кўриб бўлмайдиган янги бир дунё пайдо бўлади. Эътибор беринг, бу дунёга у бешинчи синфдаги юраги, ақли билан кириб келади:

«— Ака, жонон дегани яхшими, ёмон!»

«Носиржон... варақни олиб ўрнидан турди...»

— Менда турсин-а! — деди. Кейин бир-бир босиб келиб қулоғимга шипшиди: — У кишига бераман... опага.

Мен кулиб:

— Майли, — дедим. — Лекин опа деманг-да.

— А, шундайми!

— Уят бўлар.

— Ҳа, рост айтасиз...»

Ёзувчи мана шу муҳаббат дунёсидаги «ўйин боласини», ўзи айтгандек, «терговчидан фарқли ўлароқ қийналиб, ўртаиб кузатади». Ҳозир бу кузатишни такрорлаб ўтиришга ҳожат йўқ. Шунинг айтиш керакки, ҳамма нарсаси табиий юз берди — шундай бўлиши керак эди. Хуббижамол ўз вазифасини бажарди — у табиб эди, Носиржон — бемор. Хуббижамол бошқа беморлар учун ҳам бирдай эди. Фақат Носиржонга у шундай бўлгани учун ҳам бошқачароқ, ачиниш, куйиш билан муомала қилар. Носир ҳам ўзи шундай бўлгани учун уни бошқача тушунар эди.

Унда, «айб» кимда! Ким сабабчи бунинг ҳаммасига!

Худди шу саволга жавоб излаш жараёнида Ш. Холмировнинг ҳикояни қуриш, унда характер яратиш маҳоратини тобора аниқроқ кўра бошлаймиз.

«Айб» — ҳикояга киритилган ҳамма тафсилот ва деталларда. Уларнинг барчаси йиғилиб келиб шу «айб» содир бўлади. Яъни, агар ўша бешинчи синфдалигида Носиржон майиб бўлмаганида, у «ёш боладай» бўлиб ўсмаган бўларди, агар унинг ота-онаси тирик бўлганида, унинг тақдирини бошқачароқ кечиши мумкин эди. Агар у касал бўлгач, айнан шу Эшим, Зиганшинлар ётган хонага эмас, балки кунини банкдаги балиққа қараб ўтадиган уйғур йигитдек одамлар кўпроқ хонага тушганида Хуббижамолни пайқамаслиги табиий эди. Чунки қиз ҳам бу палатадагиларнинг руҳига мос муносабат билан кириб келарди. Ва ҳатто, агар қизнинг севган йигити бўлмаганда эди, ҳикоя бошқача ечим билан тугаши мумкин эди ва ҳоказо. Кўриниб турибдики, ёзувчи ҳикоянинг ҳамма деворини мустаҳкам қурган, ошиқча ёки кемтик жой йўқ.

Ўқоридиган савол Сиз каби ўзимизга ҳам қўпол туюлган эди. Дарҳақиқат, айбмикин бу! Энди, ҳикоя тугагач, ўйлаб кўрайлик.

Носиржон бахтлими!

Бизнингча (ўйлаймизки, сизнингча ҳам), ҳа!

Чунки мана шу икки ҳафта ичида унинг ҳаётида умрларга арзирлик мазмун, уни беғубор туйғулар осмонига олиб чиққан кўтариллиш содир бўлди. У, ҳаёт нақадар гўзал, нақадар бой, нақадар шафқатсиз, нақадар алдоқчи эканини билди. Унинг чин маънода кўзи очилди, у муҳаббат ғазалини ўз юраги билан ўқий олди.

Ш. Холмирзаев ҳикоя давомида озгина чекиниш қилиб: «...министрлар, давлат арбоблари ҳақида асар ёзишни истайман. Истайман-у, бари бир ёза олмастим, улар қалбини очадиган калитим йўқлигига иқроор бўламан», дейди.

«Бодом қишда гуллади»да оддий, ўта оддий одамлар қалби очилади ва бу, бизнинг назаримизда, ёзувчи тилга олган кишилар қалбини очишдан кўра мураккаброқдир, чунки оддийликдан ҳайрат яралиши қийинроқ кечади. Ёзувчи учун бу ҳикояда ўша оддий одамларнинг қалб калити — муҳаббат бўлган. Кузатилса, унда биргина Носиржон муҳаббати эмас, Жюльен Сорель ва Реналь хоним [ҳикоячи «Қизил ва қорани ўқиб ётади», ёзувчи ва Садаф, Қобил доктор ва Полина севгиси каби ўзига хос ишқ манзаралари бор. [Капитан билан лўли қиз «севгисини» ҳисобга олмаган тақдирда ҳам...]

Бу эса авторга ҳикоянинг бадий бутунлигига эришишига, унинг ягона ўқ атрофидан сочилиб кетмаслигига ёрдам берган. Василйи Шукшин: «Ҳикоялар, таҳминан мана шундай бўлиши керак: «1. Ҳикоя-тақдир. 2. Ҳикоя-характер. 3. Ҳикоя-тазарру», деган эди.

Шу жиҳатдан «Бодом қишда гуллади»нинг «ҳикоя-характерга» мойиллиги кўпроқ. Ёзувчининг яна бир ҳикояси «Табассум» эса «ҳикоя-тақдирга» мос келади. [Албатта, бу фикрдан биринчисида қаҳрамон тақдири йўқ, иккинчисида характер яратилмаган, деган хулоса келиб чиқмайди.]

Адабий суҳбатларнинг бирида Ш. Холмирзаевнинг ўша пайтда ёзаётган «Қил кўприк» романи устида гап кетиб, муҳбир ундан нима учун бу тема — босмачилар ҳаётига боғлиқ мавзуга қўл ургани билан қизиқди. Дарҳақиқат, кейинги йилларда адабиёт ва санъатда кўпбосмачи образи яратилдики, муҳбир муболағаси билан айтганда, уларнинг сони ҳаётда бўлган босмачилар сонидан ҳам ошиб кетса керак. Ёзувчи ўшанда бу саволга жуда адолатли жавоб берган эди. Яъни, шунча образдан бирорта тўлақонли характер, тип даражасига кўтарилган, адабиёт ва санъатда тирик қолган қиёфа борми! Ш. Холмирзаев худди шундай тирик қиёфа яратиш орзусида эканини айтган эди. «Қил кўприк»да у бунга қанчалик эришгани алоҳида масала. Лекин шунга олиш керакики, у «Табассум» ҳикоясида бу мақсадига анча яқинлашган. Биз «эришган» демаймиз, чунки Қуюн кўрбоши ҳаётининг охири кунларида, «кўзлари ҳорғин, зериккандек» қиёфага бориб етганда кўринади. Унинг бунгача бўлган ҳаёти фақат умумий ишора билан чекланганки (Жалилбековнинг Орзихўжа билан суҳбати), бу тўла шакланган образ учун ҳали етарли эмас. Биз, асло ҳикоядан бу нарсани талаб қилаётганимиз йўқ, бунга ҳикоя табиати кўтармайди ҳам. Ёзувчи ўз олдига Қуюн кўрбошига нисбатан унинг ҳалокатини кўрсатиши мақсад қилиб қўяди. Бу, ташқаридан туриб ахборот бериш шаклида ёки бирёқлама ҳал қилинмайди, айнан кўрсатилади. Еритилиш, кўриш чегараси эса — кўрбошининг сўнгги кунлари. У, қаршимизда, ўрганиб қолганимиздек фақат жоҳил, ёвуз, мақсади одам ўлдиришу уй талаш бўлган махлуқ эмас. Балки маълум мақсадга, ишончга, эътиқодга эга бўлган, энг асосийси, мард, ҳаётининг аччиқ якунидан қочмайди деган жангчи сифатида намоён бўлади.

У бесамар курашнинг қурбони бўлаётганини, бир вақтлар кўзи юмуқ ичган қасами ўзининг ёш умрини ҳазон қилаётганини тушунади, бироқ: «Қайтар дунё дейдилар. Одам мард бўлиб ўлиши керак, ука... Қилғиликни қилдингми, олло олдида жавобини ҳам бер», дейди.

Лекин бу ҳали ёзувчининг ҳамма гапи эмас. У қаламининг учидан таралаётган нурини ўтмишдан бугунги кунга суриб келади ва унвонсиз, мукофотсиз қаҳрамон Жалил ота ётган дераза тағида тўхтатади. Кўз ўнгимизда ҳаётини эътиқоди мустаҳкам, сўнгги дамда ҳам виждонига қарши бормайдиган инсон намоён бўлади.

У юрти тарихида ўзи иштирок этгани мумкин бўлган барча жангларда қатнашди: босмачиларни, қўлоқларни тугатиш, Улуғ Ватан уруши ва тиклаш даври. Уқувчи уни мушкул бир вазиятда — оғир касал вақтида кўради. Гўё энди унинг қўлидан

ҳеч нарса келмайдигандек, ҳозиргача инсондан тубан қўягани Мўминга тан берадигандек, «сал орқали бўлиш»нигина ўйлаб ўтмишини-да ўз фойдасига ишлатаётган ўғлига қаршилик қила олмайдигандек...

Бошқа одам бўлса, балки тўй бўларди, хурсандчилик — мўминларнинг байрами бўларди. Бироқ бу ерда бошқа одам эмас, Жалил ота — ҳалол, қайсар, жангчи Жалилбек турибди. Унинг жисми-ку касалга ем бўляпти, бироқ руҳи бор ҳали, дунёга қарши, ғояси бор ҳали. Бир қарашда, невараси Садаф Мўминнинг неварасига турмушга чиқishi билан ҳеч нарса ўзгармайдигандек. Аслида эса чол, ўз авлодининг қони мўминлар авлоди қони билан асло қўшилмаслигини, ўзи ичган қасамни бузмай, Мўминни фош қилмай келаётган бўлса ҳам уни барибир тан олмаслигини, ўғлининг бу қадар пасткашлигини қоралашини англатиб кетади... Ҳатто ҳаёти эвазига бўлса-да! Уқувчи ўйлай бошлайди: хўш, чол шу касал ҳолида қани, нима қила оларкин! Ва ЧОЛ УЛА ОЛАДИ, ТАБАССУМ БИЛАН УЛА ОЛАДИ!

Айтиш мумкиндир, гарчи чол ўлса-да, маълум вақт ўтгач, тўй қилиш имконияти яна туғилади-ку, деб. Бу эса, ёзувчи жуда ўринли таъкидлаганидек, «...бошқа ҳикоя.» Биз учун, Жалил ота учун асосийси бу ёғи — «Тўй қолди!» Мўминларнинг байрами қолди!

Санъаткор қаҳрамонининг инсоний эътиқоди билан диний эътиқоди орасидаги жангчи кузатади: «У бу ишларнинг чиндан худога хўш келмаслигига ишонар, бироқ... бошқача йўл тутишга қодир эмас эди. Яратгандан афу сўраш ҳам уни қизиқтирмай қўйди». Мана, қаҳрамон, инсон психологиясидаги энг юқори нуқта. Яъни, эътиқод, муқаддас эътиқод дунёдаги жамини нарсдан юксак. Бу Қуюн кўрбоши эътиқодидан фарқ қиладиган, инсоннинг жисмоний ўлими билан тугамайди деган, балки янада мустаҳкамланадиган, яшаш ҳуқуқига эга бўлган эътиқод!

Тан олиш керак, ёзувчи бунга жуда усталик билан, асосли исботлаган. Иккала ҳикояда ҳам бу исбот баён билан эмас, ранг билан амалга оширилади. Ш. Холмирзаевга хос бўлган лўнда тасвир уларни ошиқча «судан» халос қилади. «Бодом қишда гуллади»да воқеалар «қалин қор ҳамма ёқни қоплаб ётган» пайтда юз беради ва Носир «товони қийшайиб кетган эски туфлисида» хонага кириб келади. Уни Ш. Холмирзаев эмас, касалхонада ётган ёзувчи кўриб турибди. Ошиқча тафсилот ўзини оқламаслиги аниқ, шунинг учун мана шу эски туфли устига анча нарса юкланади.

Носиржоннинг соддалиги ҳам, ундаги ўзгарилар ҳам бевосита «хўш ана» деб кўрсатилади ва маъхум тушунча эмас, ҳаракат қилаётган одам қиёфаси намоён бўлади:

«Полина... Носиржоннинг ёнига бориб:

— Уйнанг, ўйнаб беринг, эшоним. Кейин, бир гап айтаман! — деди.

— Нима у! Олдин айтинг. Айтақолинг! — деб бирдан йиғламсиради Носиржон.

— Хуббижамол сизга салом айтди!

...Хиёл энкайиб турган Носиржоннинг қўл-оёғи титраб... Полинага ялтоқланди:

— Салом дедиларми!

— Ҳа.

— А, эшонимга... яна... ҳим...

— Ҳа-ҳа.

— Уйнаб берайми!

Полина бизга қаради. Чехрасида аянч бор эди. Бошини сарак-сарак қилди-да:

— Кейин, кейин... дея чиқиб кетди...»

Ёзувчи кўпинча персонаж ҳаракатини, ҳолатини унинг гап оҳанги билан тиклаб кўрсатади. Касал ётган ёзувчининг хотини Садаф кўргани келди. Хона тўла эркак [уларнинг орасида «аёллар ҳақида, нуқул ўшалар ҳақида суҳбатни ёқтирадиган» Эшим монтер ҳам бор!] Суҳбат, хусусан, шундай:

«У [Садаф — Р. Қ.] ҳам йиғламсираб, ҳам кулимсираб:

— Ташқарида эса қиш! — деди.

— Қор қалинми!

— Ҳамма ёқни қоплаб ётибди. Сирпанчиқ... Анови врач яхши. Мени киритворди.

— Яхши... бўпти. Жигар касал ҳам юқумли. Қайтавер энди.

— Юқмайди, деди-ку!»

Ҳикоядаги ёзувчи жигар касалининг юқиш-юқмаслиги ҳақида ўйламай гапиряпти — хотинининг ёт эркаклар олдида Қобил доктор ҳақида айтган гаплари унинг ғашини келтиряпти.

Ш. Холмирзаев бунн изоҳсиз беради ва санъат яратади. Сезаётган бўлсангиз, ўша «яхши» сўздан кейинги учта нуқта оралғида миллий ўзига хослик ҳам «қараб-сўзлаб» турибди.

«Табассум»да Жалил отанинг ўғли мана нечанчи бор уни аврашга кирди:

« — Мўмин бобо... гражданлар урушининг қахрамони... Орден-медаллари бор... Гапи ҳар ерда ўтади...»

— Ҳа. Менгаям ёрдами тегади, де!

— Одам сал... орқали бўлиши керак-ку!

— У, бечора болам!

— Кўйинг, кулманг. Ўзингиз шундай бўлмаган бўлсангиз, биз айбдор эмас...

— Э-э...

— Тўғри-да... Ҳозир қайси мўйсафид билан гаплашманг, обрўйи ўзидан сал баланд тенгуруни ғийбат қилади.

— Мен ҳеч нарса демасдим-ку.

— Барибир-да!»

Мана шу кичкинагина сўхбатдан:

Жалил отанинг нафрати, ўкинчи, камтарлиги англашилади; Шокирнинг пасткашлиги, уддабурронлиги, ота ўтмишига мейсмай қараши, отасига инсбатан ҳеч қандай фарзандлик туйғуси йўқлиги аён бўлади;

ҳикоянинг муҳим бир қахрамони Мўминнинг Улуғ Ватан урушидан нимадир қилиб қолгани, унда иштирок этмагани ойдинлашади.

Ёзувчи мақсадни очиш учун персонажларни жуда қаттиқ назорат билан танлайди, ошиқчасини ҳикоянинг нарёғида қолдиради. Эътибор беринг, «Табассум»да: «Жалил ота... Ёлғиз ўғлининг ягона қизи Садафдан сўради...»

Ўзбек — серфарзанд халқ, бироқ ёзувчи учун ҳозир асосий масала бу эмас. Ҳар қандай ошиқча персонаж ўз орқасидан ортиқча тафислотни эрғаштириб қиради ва бу ҳикояга тўсиқ бўлиб қолади. Ёзувчи шу мақсадда ҳатто бир оз қалтис қадам ҳам қўя беради — Қуюн кўрбошининг ўзини йигитларидан ажратиб, пистирмага олиб тушади. Яна, бошқа бирор йигити билан эмас, айнан Жалилбек учрашиши керак бўлган Мўмин билан!

«Бодом қишда гуллади»да: бирин-кетин палатадаги беморлар тузалиб чиқиб кета бошлайди. Сезгир, ўйчан ўқувчи дарров ўйлашга тушади: «Уларнинг ўрнига бошқа одам қўйилмайдими!» Шовилманг, бунга ҳам ёзувчи жавоб топиб қўйган: «Хона бизлар чиққач ремонт қилиниши керак эди, шунинг учун одам қўйилмади».

Йўқ, беморларга Қобил доктор эмас, Ш. Холмирзаев жавоб беради, хонани касалхона бош врач эми, Ш. Холмирзаев (қишда!) ремонтга топширади.

Сабаб!

Чунки, Зиганшин ҳам, Қодир этикдўз ҳам, уйғур ошпаз ҳам, милиция капитани ҳам, тилшунос ҳам ўз вазифаларини бажариб бўлишди. Ҳикоя ечими иккинчи даражали тафсилот, «оҳ-воҳ»лардан халос бўлиши учун, Носиржонни бемалол кўришимиз учун [энди ҳазилнинг вақти эмас!] ёзувчигина деразадан қараб туриши kifоя... Хонани [гарчи қиш вақти бўлса ҳам] ремонтга топширмастекнинг йиғи йўқ. Янги келган беморлар хонага сиғса ҳам, ҳикояга сиғмайди...

Таниқли арман адиби Грант Матевосян «Культура и жизнь» журналида эълон қилинган сўхбатида: «Адабиёт табиий инсонни қидиради, инсоннинг тиниқ, лойқаланмаган ҳолатини излайди», деган эди. Назаримда, Ш. Холмирзаев бу икки ҳикоясида бир эмас, бир неча инсоннинг шундай ҳолатини топа олган.

Энди «тўнумизни тескари киямиз». Йўқ, жўрттага эмас, ёзувчи «тўнумизни тескари киягани» учун. Бунга ҳаққимиз бор! Юқоридаги икки ҳикоянинг айрим жузъий камчиликларига тўхташ қанчалик кўнгилсиз бўлса, «Кимсасиз ҳовли» ҳикоясидаги анча жиддий камчиликларга тўхтаб ўтиш шунчалик зарур. Аввалги ҳикоялардаги гўзаллик камчиликларни қанчалик қадрсиз қилган бўлса, бу ҳикоядаги зўрма-зўракилик ютуқларни шунчалик қадрсизлантирган.

Хўш, «Кимсасиз ҳовли» билан ёзувчи нима демоқчи!

Ҳаром ишлар билан бўлганиб, минг кўйга тушиб, жазодан қочиб юрилмасин, тақдир деган нарсанинг ўзи барибир бир кун жазолайди, энг ёмони — бу ҳаромлик касофатига беғуноҳ одамлар қолади.

Яхши гап, зарур гап. Бироқ уни келтириб чиқариш керак эди. Бунинг учун эса, асосларни [рост асосларни!] ишонарли уюштириш керак эди. Афсуски, бу ҳикояда худди шу келиб

чиқишга, уюштирилганликка ишонинг келмайди — ёзувчи осон йўлдан боради. Икки мешчан «қўш ҳўкизининг» беғуноҳ ўғли — Умнатжон ўлиши керак. Ёзувчи бунинг учун... итларни ишга солади:

«Жек бошқа қайтиб овқат емади. Ҳафта охирида ўлди».

«Бодом қишда гуллади»да Носиржоннинг оғир дардга грифтор бўлиб, унутиб юборгани — ҳарфларни қайта таниб, ўқий бошлаганига қанчалик ишонсанк [ёзувчи бунга ишонтирган бўлса!], Жекнинг ўлиб қолишига шунчалик ишонмаймиз. [Ёзувчи бу сафар ишонтиришни унчалик шарт деб ҳисобламайди!] Унинг ўлими бошқа бир нарса учун, кичик Жекнинг ҳовлига олиб келиниши учун зарур. Чунки катта Жек Умнатжонни танийди — ўлдирмаслиги мумкин...

Ёзувчи Умнатни ўлимга олиб боришни асослаш мақсадида унинг соддалигини қайта-қайта таъкидлайди. Ҳатто Умнатжон бунн хоҳламай турган пайтда «бўйинига қўяди», натижада унинг «соддалиги» гўлликка, кўрликка олиб борилади:

«Булар каби ота-онанинг боласи ундай бўлмайди, деб ўйлаш мумкин. Лекин гап шундаки, Умар ака билан Ҳосила опа кўпчилиқда қолдириб юрган «яхши» таассуротларини ўғилларида ҳам қолдириши [!] истаганлариданми, ўз қинғирликларини Умнатжондан зинҳор яширишар, боланинг назарида, ота-онаси сутдек оқ, мусичадек беозор эди...»

Бу парчадаги [ва умуман ҳикоядаги!] фельетон тилига, майли, чидаб турайлик-да, мантиққа эътибор берайлик. Авторнинг ёзишича «Ичкарида анча мол бор... Сандиқдаги пуллар уларнинг бир улуши». Яна худди шу авторнинг ўзи Умнатжонни «...кўплар мақташар эди. Ўзи ҳам катта-кичик демас, бемалол аралашиб кетаверарди», деб таърифлайди. Ниҳоят, у ақли заиф ёки кўзи кўр эмас. Наҳотки, унга шунча мол-дунё қаёқдан келганини, ота-онасининг магазин ва уйдаги найрангларини тушуниши учун, уларга ҳам ҳеч бўлмаса озгина «аралашиси» учун «соддалиги» халақит берса!!

Ёзувчи ўзи ишонмайдиган нарсага нимагадир ўқувчинн ишонади, деб ўйлайди. Хўп, Умнатжон содда экан, Умар ака билан Ҳосила опа-чи! Авторнинг айтишича, улар жуда ишбилармон узоқни кўрадиган, фаҳм-фаросатли одамлар. Бироқ, ёзувчи уларни мажбур қилиб «ҳовли девори устини айлантириб тиканли сим билан» ўратади. Иш биттач, қўшиб қўяди: «Бу анча хунук эди: нимаси биландир қамоқхона деворларини эслатарди...»

Унинг гапига кириб, бу ишни қилган иккала бечоранинг ҳоли нима кечади! Ахир улар кўни-қўшини, одамлар кўз ўнгида «камбағал-фақир, камсўқум» кўринишини хоҳлашарди-ку! Қовлини бу ҳолатда камбағал одам ўрамаслиги, оёғи ҳалтирмайдиган одам ўрамаслиги ёш болага ҳам маълум-ку! Бу билан улар ўзлари кўрқадиган ўғрини ҳам, милиционеру ОБХСС ходимларини ҳам ўзлари чакиришмайдими! Бу — ўз-ўзини фош қилиш бўлиб қолмайдими!!

Бу иккаласи, яна ёзувчининг буйруғи билан [бу буйруқ билан аввал кўриб ўтилган ҳикоялардаги буйруқнинг фарқи бор!] кўнгиноқ қанча жирингламасин [буларнинг ити — ҳўрмайдиганини!], эшикни очишмайди, чунки авторнинг айтишича, улар «кечаси эшик очишни аллақачон тарк этишган эди».

Ваҳоланки, ҳарқанча ваҳимакор бўлишмасин, улар ўғилларини кутаётган, отпускага келмагани учунгина «тоза диққат бўлишган», тахминан шу кунларда келиб қолишини ҳам билар эдилар. Йўқ, ёзувчининг бу билан иши йўқ, асосийси — эшик очилмаслиги керак!

Яна бир қарама-қаршилиқка эътибор берайлик. Умнатнинг келишига яқин «...савдонинг ҳам мазаси қочди. Савдода икки хил барака бор, бири давлату халқники, иккинчиси — эпланган сотувчиники. Шу иккинчисига футур етди...» дейилади-да, сал кейинроқда «Эр-хотин... ачкалари кўпайлганда-кўпаймоқда: ўнталиқ қизил пуллар яшил элликтикаларга айланган, энди у қатор даста билан бу қатор дастанинг бўйи тенглашиб қолган эди», деб ёзилади. Бунинг қайси бирига ишониш керак!

Ҳамма гап шундаки, ёзувчи кейинги пайтларда ҳаётимизда юз берган ўзгаришларни кўрсатаман деб, икки ўт орасидан чиқиб кетиш йўлини топа олмай қолади. Уни ёзса, буниси қолиб кетади, бунн ёзса... Умнатжон ўлмай қолади. Ваҳоланки, ҳамма масъулият мана шу мураккабликни табиий бирлаштира олишда, бунинг учун эса арзигулик ҳикоя топмоқликда қолган эди.

«Бодом қишда гуллади» ҳикоясида Носиржон тақдири билан боғлиқ ҳодисалар йиғиндиси бир-бирига нақадар табиий уланганлигини таъкидлаган, агар уларнинг бирортаси бошқача-

роқ бўлганида ҳикояга футур етишини айтган эдик. Бу ҳикояда бўлса, Умар ака билан Ҳосила опанинг умр йўли жуда жўн шаблон билан чизилади: аввал иккаласи ҳам отарчи, кейин иккаласи ҳам магазинчи, ўз-ўзидан охирида иккаласи ҳам мешчан, бир-биридан бир туки фарқ қилмайдиган аблах!

«Кимсасиз ҳовли»нинг тили, айниқса автор қисми ўқувчини қониқтирмайди. Ёзувчи тасвир орқали эришилмаган натижага тафсилот, баён, ахборот бериш орқали эришиш мумкин, деб ўйлайди ва қуйидагича рангсиз, сийқа гаплар тузади:

«Бу пуллар унга... уларга осонлик билан келмаган. Одамларни алдашнинг ўзи бўлмайди, ҳар дақиқада юрагингни ҳовучлаб турасан. ОБХСС бор, милиция, журналист деган бир балолариям бор...»

«Бу пуллар ўз-ўзидан келмаган, шуни деб эр-хотиннинг умри совурилди ҳисоб...»

«Улар ишга пишиқ-пухта эдилар: икки савдо ходимининг тили бир бўлса, кўп иш қилса бўларкан» ва ҳ. к.

Бундай гаплардан, афсуски, Ш. Холмирзаевнинг овози келмайди. Бу овозга хос бўлмаган насиҳатларгача ҳикояга кирганлиги, авторнинг ўзини ҳам бу ҳикояни «одам қилгунча» бўлари бўлганини кўрсатиб қўяди: «Бошқа сабабларини билгич одамлар бундай таърифлашади: пул — балойи азимки, домига тушган кимса ўзини тўхтатолмайди...»

Ҳозирги босилаётган танқидий мақолаларнинг аксариятида муайян асарнинг камчиликлари кўрсатиб ўтилгач, ёзувчи уни

обдан қайта ишлаганида, шошилмаганида бу асар муваффақиятли чиқиши мумкинлигини айтиш расм бўлган. Биз «Кимсасиз ҳовли»га бундай тилак айта олмаймиз. Чунки бадий асар [балки жузъий камчилиги биландир] чин маънода туғилади. Қайта ишлаш билан ўша — туғилган асарнигина мукамаллаштириш мумкин. Бироқ «Кимсасиз ҳовли» ҳикояси туғилмаган, балки тўқилган. [Бу — ундаги воқеалар ҳаётда бўлган-бўлмаганлиги масаласи эмас!]—Қанча уриниб, унинг бир-икки чоки уланмасин, бошқа жойидан сўкилиб кетаверади. Бизнингча, буни ёзувчининг ўзи ҳам билади.

Бу гаплардан Ш. Холмирзаев ижоди хусусида юқоридаги фикрларимиз асло хиралашмаслиги керак. Чунки ҳар қандай профессионал ёзувчида кучли муваффақиятдан кейин маълум муддат нафас ростлаш, шу пайтда ўртача, ҳатто, бўш нарсалар ёзиб қўйишдек ҳол кечиши аниқ. Бундан ташқари, бу ҳолнинг бошқа кўпгина сабаблари ҳам бўлиши мумкин.

Бу мақолада қисқача таҳлиliga тўхталганимиз уч ҳикоя, айниқса, «Бодом қишда гуллади» ва «Табассум» ҳикоялари ҳақида, уларнинг композицион ва сюжет тузилиши, қаҳрамонлар галереяси, бадий усуллари, тили ҳақида яна узоқ гапириш мумкин. Адабиётнинг, санъатнинг кучи ҳам, жозибаси ҳам худди шунда — унга тўймайсан, қайта-қайта қарайверасан, ҳар сафар янгитдан баҳрамандик бахтини туяверасан. Энг асосийси, у кишини бир поғона юксакликка, покликка, мардликка ундайди. Турмушдаги майда, бачкана нарсалардан узоқлашасан, сен ҳам гўзал бўлгинг, ИНСОН бўлгинг келади.

Ҳаққонийлик, ростгўйлик

ЗАМОН ВА ИЖОБИЙ ҚАҲРАМОН

Маълумки, адабий асар аввало китобхон учун яратилади, бинобарин, китобхон фикри ёзувчига ҳамиша илҳом ва кучкуват бағишлайди, уни янги ижодий ниятлар сари ундайди. Журналимиз редакцияси бу ҳаётини омилнинг бадий ижод жараёнида бениҳоя долзарб ва муҳимлигини назарда тутиб, «Замон ва ижобий қаҳрамон» мавзuida журналхонларнинг сиртки конференциясини ўтказишга қарор қилди. Кейинги йилларда бу мавзу атрофида кизгин баҳс-мунозаралар, фикр алмашувлар бўлиб ўтмоқда. Республикаимизнинг етакчи адиб ва шоирлари, танқидчи ва адабиётшунослари турли газета-журналларда бу борадаги ўй-мулоҳазалари, кузатиш ва тажрибалари билан ўртоқлашдилар. Энди бу гал сўзни китобхонларнинг ўзидан эшитсак. Уйлаймизки, бу тарика жонли, ошкора фикр олишувлар адабиётимиз ривожини учун самарали ҳисса бўлиб хизмат қилади, ёш адибларга давр талаби, замон нафаси ва халқ қалбини теранроқ идрок ва ифода этишда бир мактаб вазифасини ўтайди.

Ушбу саҳифаларда сиртки конференцияимизнинг саволларига дастлабки иштирокчилар жавоб берадилар:

1. «Ижобий қаҳрамон» деганда Сиз кимни тушунасиз? Бугунги кунда у қандай сифат ўзгаришларини бошдан кечирмоқда?

2. Ҳаётда ўзингиз кўрган-билган, кузатган одамлар бугунги адабиёт учун ижобий қаҳрамон бўла оладими?

3. Ҳозирги адабий асарларда тасвирланаётган қайси ижобий қаҳрамонлар Сизга манзур? Қайси жиҳатлари билан?

1. Бу масалага адабиётшунослар қандай қарашади, билмадим-у, менинг назаримда, даврнинг, халқнинг энг муҳим хислатларини ўзида мужассамлантира олган инсон образигина «ижобий қаҳрамон» бўлиши мумкин. У билан танишгач, биласизми, дилда бир ёруғлик қолади. Ҳаётга, одамларга бошқача кўз билан қарай бошлайсиз. Ўзингиздан, ишингиздан қониқмаслик, норозиликка ўхшаш бир ҳис туясиз, «одамларга нафим кўпроқ тегсайди», деган илинж қайта янгиланади...

4. Айтматовнинг Бўронли Едигейи, Н. Думбадзенинг Бачана Рамишвилиси ана шундай қаҳрамонлардан. Китобхон улар билан қайта-қайта учрашишдан зерикмайди. Аксинча, бундай учрашув учун ўзида ички бир эҳтиёж сезади. Мен бунинг ўзимдан қиёс олиб айтпман. Баъзан ўқишли китоб тополмайман-да [китоблар оқимидан бундайини топиш осон эмаслигини ўзингиз ҳам яхши биласиз], «Асрга татигулик кун» ёки «Абадиёт қонунини» қайта қўлга оламан. Ва ҳар сафар мени бир нарса ҳайратлантиради: қаҳрамонни кундалик ташвишлар қучоғида кўрсатиш билан бир вақтда уни умумбашарий, умуминсоний миқёсларга олиб чиқиш учун қанча меҳнат, маҳорат керак бўлган экан! Қанийди, адабиётимизда ана шундай қаҳрамонлар тобора кўпроқ яратилса!

2. Маъсума Аҳмедованинг «Оддий ҳикоя»си бригадамизда қўлма-қўл бўлиб кетди. Биров у деди, биров бу. Ҳатто «Шугнани ҳикоя қилиш шартмиди!» деганлар ҳам бўлди... Шахсан менга ҳикоя жуда ёқди. Энг аввало оддийлиги ёқди. Мавжуда опанинг дарди, бу дард миридан сиргича тасвирланмаган, балки чеккадан туриб ёритилган бўлса-да, барибир мени ҳаяжонлантира олди. Унинг қачондир бир кун бахтли бўлишини шундай истадимки...

Демак, адабиётда ижобий қаҳрамоннинг кетма-кет рекордлар қўйиши, инсон ақли бовар қилмайдиган қаҳрамонликлар кўрсатиши жуда ҳам зарур эмас экан-да. Энг муҳими, у инсон экан, ўз тақдирига, ўз ҳаётига эга бўлган инсон. Бундайлар эса сон-саноқсиз. Хўш, унда нега ҳаммани бир хилда қизиқтирадиган, туну кун бош кўтармай ўқиладиган асарлар кам яратилмапти? Баъзан қаҳрамонни кундалик ҳаётини ташвишлар ичида кўрсатаман деб шунчалар майдалашиб, жўнлашиб кетиладими, беихтиёр: «Тавба, ҳали замондошимиз шунақа майда бўлиб қолдимми!» деб ўйлайсан киши. Бунинг сабаби нимада? Инсонлар тақдирини, ҳаётини ўрганиш, билиш қийин бўляптими? Билмадим, ҳар қалай бу саволга энг тўғри жавобни ёзувчиларнинг ўзларига қайтаришлари мумкин...

3. Юқорида айтганимдек, Бўронли Едигей, Бачана Рамишвили, Вячеслав Кривов, шунингдек, «Диёнат»даги Нормурод Шолмуродов, «Илдизлар»даги Муҳсина, «Гирдоб»даги Азиз, «Дунёнинг ишлари»даги Она, «Жавоб»даги Нуриддин Элчиев каби ўнлаб қаҳрамонларни ёқтириб қолганман. Уларда, нима десам экан, ҳаққонийлик, ростгўйлик кўпроқ. Улар ҳаётдагидай, атрофимиздаги одамлардай ўйлайдилар ва ҳаракат қиладилар. Бундай қаҳрамонлар ўқувчини ҳеч вақт аро йўлда қолдириб кетмайдилар. Уларга ишонса бўлади

Фармонқул БОЛТАЕВ,

Самарқанд шаҳридаги 978-қурилиш бошқармасининг дурадгори,
23 ёшда.

Эътиқод ва жасорат

Аввало, республикаимиз меҳнаткашларининг сеvimли журнали «Ешлик»ни «Замон ва ижобий қаҳрамон» мавзuida журналхонлар сиртки конференциясининг бошланганлиги билан табриқлаймиз!

1. «Ижобий қаҳрамон» деганда Сиз кимни тушунасиз! деган саволга жавоб беришдан аввал, ижобий қаҳрамон тушунчаси билан боғлиқ баъзи бир мулоҳазаларимни айтиб ўтмоқчиман. Очигини айтганда, мактаб партасида адабиёт фанидан дастлабки сабоқларни ола бошлаганимизда, муайян бир асардаги

ижобий қахрамонларни идеал даражасида тасаввур этардик. Назаримизда ижобий қахрамон шу қадар қудратли эдики, у ўтда ёнмайдиган, сувга чўкмайдиган афсонавий қахрамонларни эслатарди. Бундай қахрамонлар турмушда кам учрайди, улар махсус яратилади (худди бенуқсон роботлардек), биз бундай кишиларга ҳаётда дуч келмасак кераг-ов, деб ўйлардик. [Бундай нотўғри фикрнинг пайдо бўлиши адабиёт дарсларидаги ўқитиш савиясини кўрсатиб турибди]. Ваҳоланки, бадий асарга ижобий қахрамон бўладиган кишилар шундоқ ёнимизда, биз билан бирга ўқиб, ишлаб, бир ҳаводан нафас олиб, бир мақсад учун яшаётганликларини бир оз бўлса-да, кечкиб тушундик. Буюк тарихий воқеалар буюк инсонларни яратади, деган файласуфларимиз. Ҳозир биз яшаётган даврнинг шиддаткор нафаси ҳеч бир буюк тарихий даврлардан қолишмайди. Бугунги инсонларнинг маънавий тафаккури, дунёқараш доираси кенгайиб, жаҳонда содир бўлаётган ҳар бир янгилик ва воқеа моҳиятини теран тушуниб етмоқда, улар адабиётга бугун ўзгача назар ташламоқдалар. Бу ўзгача назарни талабчанлик, масъулият деймизми, ҳар қалай, бугунги китобхонни мужмал, ўта жўн ҳиссиётлар қобиғида қолиб кетган қахрамон мутлақо қизиқтирмайди. Бугунги инсон бадий асарда, у қайси жанр ёки шаклда бўлмасин, ўзининг ўй-фикрларини ва инсонни инсон сифатида англаётган дардларини кўришни истайди. Чунки бугунги инсон тақдири ўзгарди, унинг характери мураккаблашди. У энди нафақат ўз Ватани, балки бутун ер кurrasи халқларининг тақдири ва келажаги ҳақида ўйлайди. Ер юзида ҳаётни сақлаб қолиш бугунги инсон учун асосий вазифа бўлиб қолди. Одамлар бу эзгу мақсад йўлида бир оила фарзандларидек курашмоқдалар. Ёвуз кучлар тинчлик ишига қанча кўп раҳна солмасинлар, улар тинчлик курашчиларининг умид ва ишончлари олдида мушкул аҳволга тушмоқдалар. Мен ижобий қахрамон деганда, инсоният келажаги учун эзгу ишлар ҳақида сўзлаган кишилардан кўра, бу йўлда кўпроқ ишлаганларни тушунаман.

Шоир Хуршид Даврон «Оила» деган шеърида:

Улар — оғир жангга жўнаган
Ингитлар олдида жўқин нутқ сўзлаб,
«Ватан учун жонни берайлик!» дея,
Узлари бир четда қолган одамлар.

— деб ёзади. Ҳозир ҳам «тинчлик», «дўстлик» деб жўшиб сўзлайдиган, лекин ўзлари турмушнинг майда ташвишлари билан айланишиб, фақат қорнининг ғамида юрган кишилар ҳам, афсуски, бор.

Эътиқод ва жасорат ижобий қахрамон характери учун энг зарур хислат деб биламан.

Мен ҳаётда озми-кўпми, ҳар қалай, ўзимнинг ёшимга нисбатан кўп кишиларни кўрганман ва уларнинг тақдирлари билан қизиққанман. Бу кишиларнинг ҳаёти, тақдири ва дунёқараш бирмунча мураккаб. Уларнинг аксарият қисмида бир қанча ижобий хислатлар билан бир қаторда, камчиликлари ҳам бор, уларнинг янгилишган пайтлари ҳам бўлган. Лекин чинакам беками-кўст, бенуқсон одамни ҳалигача учратмаганман. Пролетариатнинг буюк доҳиси К. Маркс «Инсонга хос бўлган барча хислатлар менга ҳам ёт эмас», деб ёзган мардонавор фикр нуқтаи назаридан қаралганда, табиийки, ҳар бир кишининг яши ва салбий жиҳатлари бўлади. Баъзилар инсон сифатида самимий, меҳрибон, ўз касбига ва оиласига содиқ кишилар. Хўш, бундай кимсалар бирор бир асарга ижобий қахрамон бўла оладими! Менинг назаримда, бирор бир бадий асарга ижобий қахрамон бўлишлик учун юқоридаги хислатлар ҳали кам. Ижобий қахрамон, аввало, ўз эътиқодига ҳамиша ва ҳар қандай вазиятда ҳам содиқ қолиши, халқ иши ва инсоният келажаги йўлида фидойи одам бўлиши керак. Аини пайтда юрагимда — инсонни англаш, халқнинг дардини тушуниш, унинг мақсад ва ҳаёлларини, изтироб ва заҳматларини ҳис қилиш туйғуси бундай қарор бўлиши керак. Мен ҳаётда шундай фазилатли инсонларни кўрганман. Уларга бир умр ҳавас ва ҳайрат билан қарайман. Аммо шу ўринда кейинги пайтда адабиётимизда яратилиб «ижобий қахрамон» деб талқин этилаётган ва китобхонларга тақдим қилинаётган баъзи асарлардаги такрорий, ўта жўн, энгил-елпи характердаги, мужмал ҳиссиётлар доирасидан чиқиб кетолмаган қахрамонлар учрайдики, бундай китоблар китобхон маънавий тафаккурини бойитиш ўрнига унинг дидини саёслаштиради, қимматли вақтини ўғирлайди.

Мен кейинги йилларда яратилган асарлардаги Али Қўшчи

[О. Ёқубов. «Улуғбек хазинаси»], Едигей [Ч. Айтматов. «Бўронли бекат»], Бачана [Н. Думбадзе. «Абадият қонуни»] образларини чинакам реалистик маънодаги ижобий қахрамонлар, деб ўйлайман. Чунки уларнинг тимсолида улкан бир халқнинг ҳаёти, изтироб ва дардлари, юксак ҳаёллари мужассамлашган. Менинг назаримда бундай қахрамонлар катта бир халқ номини улуғлаб тургандек, унинг орзу ва армонларини сўйлаб тургандек.

Жалолиддин САФОЕВ,

Навоий область, Навоий район,
«Нарпай» совхоз, 5-бўлим.

Халқ таниб, ишонсин...

Ижобий қахрамон деганда, энг аввало, жамиятда ўз ўрнини аниқ биладиган кишини тушунаман. Ўз касбининг фидойиси бўлиш ижобий қахрамон учун етарли эмас, унда одамлилик, камтарлик каби хислатлар мужассамлашган бўлиши керак.

Кесалар таъбири билан айтганда, хайрли иш қила оладиган, яъни бировага беминнат ёрдам кўрсата биладиган, эзгулик уруғини сеппиб уни кўкартириш ҳар кунги вазифаси бўлган, тўғрилиқ ва эзгулик йўлидаги ҳар қандай азобларга бардош бера оладиган, тўсиқларини мардонавор енга оладиган, юлғичлик ва порохўрлик, жаҳолат ва разилликка қарши кураша оладиган ҳар қандай Инсон ижобий қахрамон бўла олиш мумкин.

Шу кунгача у бошдан кечирган сифат ўзгаришларига келсак, у баъзи асарларда зўрма-зўраки ижобий қахрамон эди. Назаримда, у аини кунда тобора табиийлик касб этмоқда.

Ёзувчи ва шоирларимиз ижобий қахрамонларни кўпроқ оддий касб эгалари орасидан қидириб топсалар, мақсадга мувофиқ бўлар эди, деб ўйлайман. Бу деганим — фан ва маданият арбоблари, олимлар, юқори лавозимли шахслар ҳақида ёзиш керак эмас, уларни ижобий қахрамон учун прототип қилмасинлар, деган фикр эмас. Катта лавозимдаги кишилар ҳақида ёзганда жуда эҳтиётлик билан, уларнинг шахсини мукамал ўрганиб, характерини ишонarli қилиб ёзиш керак. Энг муҳими, бу одамларни халқ таниб, ишонсин.

Бугунги ижобий қахрамонга келсак, у ҳозир атрофимизда бўлаётган муҳим воқеаларни, ўзгаришларни тўғри тушуниб таҳлил қила оладиган, жамият манфаатини ўз манфаатидан устун қўя оладиган киши бўлиши керак.

Ҳар қандай ҳолда ҳам ёзувчи ёки шоир яратаётган қахрамон ишонarli бўлсин, ҳаётда бошқача-ю, китобда салкам «илоҳий» қахрамонни кўриб китобхоннинг адабиётдан, санъатдан ихлоси қайтмасин. Афсуски, аксарият ҳолларда шундай бўляпти.

Бугунги адабиёт учун ижобий қахрамон бўла оладиган кишиларга келсак, мен ўзим билган одамлардан ўқитувчим, марҳум Раҳимов Расул Қодирович ана шундай инсон эди, деб ўйлайман. Ёшим улғайган сари у кишидаги камтарлик, поклик, ишлардаги фидойиликни соғинаман, кўмсмайман. У киши биз ўқувчилари учун нақадар кўп меҳнат сарф қилганларини энди тушуниб келяпман.

Ҳозирги адабларимиз бундай фидойи кишилар образини яратишда халқимиз олдида қарздор бўлиб қоляптилар.

Менга манзур бўлган образлар: Одил Ёқубов. «Диёнат». Нормурад ота; Н. Думбадзе. «Абадият қонуни». Бачана Рамишвили; Н. Думбадзе. «Қуқарача». Қуқарача; Ч. Айтматов. «Бўронли бекат». Едигей; Ю. Бондарев. «Йўл танлаш». Васильев; Ю. Бондарев. «Қирғоқ». Никитин.

Назаримда, ҳозир яратилаётган тарихий романлардаги ижобий қахрамонлар замонавий асарлардаги ижобий қахрамонлардан кўра ишончлироқ қилиб тасвирланяпти. Буларни ўқиганда кишида бир ифтихор уйғонади, «Мен ҳам шу алломалар туғилган тупроқ фарзандиман, шу буюклар менинг ватандошим», деган ғурур кишини ҳеч вақт тарк этмайди. Кейинги йилларда яратилган Абу Али ибн Сино, Беруний, Умар Хайём, Улуғбек, Бобур образини яратиш учун тер тўққан адабларимиздан биз китобхонлар миннатдоримиз.

Мубин БОЛТАЕВ,

Бухоро шаҳридаги
3-поликлиника врач

«Студент устозини имтиҳон қилади»

*Журналимизнинг шу йил 3-сонида Тошкент Автомобиль
транспорти ва йўллари институтининг доценти
Қудрат Дўстмухамедовнинг
«Студент устозини имтиҳон қилади» мақоласи
кўпчиликнинг эътиборига ҳавола қилинган эди. Мақоли
кўпчиликда катта қизиқиш уйғотди. Журналхонларимиз
мақолада кўтарилган масалани тўлиқ
қўллаб-қувватламоқдалар. Шу муносабат билан
ўз фикр-мулоҳазаларини ҳам билдиришмоқда. Қуйида
ана шундай хатлардан
айримларини эълон қилмоқдамиз.*

Муҳим масала

Студент устозини имтиҳон қилади» мақоласини ўқиб,
«Ешлик» журнали ижтимоий ҳаётимиздаги етилиб
турган яна бир муҳим масалани кўтариб чиққанли-
гидан қувондим. Мақолани ўқиш баробарида рес-
публикада хизмат кўрсатган ўқитувчи, педагогика
фанлари кандидати Қудрат Аҳмедовнинг бундан йигирма йил
аввал Тошкентдаги 24-ўрта мактабда ўтган дарси ёдига
тушди. У киши бизни ўз дарсларига таклиф этиб, фикримизни
билмоқчи бўлдилар. Бир неча киши бўлиб дарсга кирдик.
Синфда ўттиздан ортиқ ўқувчи ҳаяжон билан дарс бошланиши-
ни кутиб ўтирарди. Уларнинг олдида дарслик китобидан

ташқари турли китобчалар, журналлар, у ер бу ерига ёзилиб,
қораланган қоғозлар бор эди.

Дарс бошлангач, ўқитувчи: «Бугун Ойбекнинг ҳаёти ва
ижодий фаолияти ҳақида савол-жавоб қиламиз. Марҳамат
кимда қандай савол бор!» деди. Шундан сўнг бир ўқувчи
ўртага савол ташлади, бошқаси жавоб берди, яна бири уни
тўлдирди. Уқитувчи дастлабки савол-жавобларни қисқача
хулосалагач, бошқа бир ўқувчи ўртага янги савол ташлади.

Шу тартибда икки соатлик дарс танаффуссиз, жуда
қизиқарли ўтди.

Дарсдан сўнг Қудрат Аҳмедовга «Нима учун дарс ўтишининг
бу янги усулини оммалаштирмайсиз!» деганимда, у киши
«Бунинг учун ҳар бир мактабда ўз фанини пухта биладиган,
методик жиҳатдан уста педагоглар бўлиши керак. Савол-
жавоб, мунозара асосида ўтказиладиган дарсга болаларни
бошланғич синфдан бошлаб одатлантириш зарур. Ҳозирги
кунда дарсликдан ташқари қўшимча адабиётлар ҳам етарли
эмас. Вақти келиб, бу усул кенг қўлланиши мумкин», деган
эдилар.

Мана, ўша вақт келди шекилли, «Ешлик» журнали янгиликни
дадиллик билан кўтариб чиқди.

Ҳамидулла ЙУЛДОШЕВ,

Халқ маорифи аълочиси, ветеран педагог

Мустақилликка ўргатади

Ҳурматли редакция! Мен район матлубот жамиятининг
сотувчилар тайёрлайдиган 6 ойлик курсида ўқитувчилик
қиламан. «Савдони ташкил қилиш технологияси» фанидан
берган дастлабки дарсларимни ҳеч унутмайман. Тингловчи-
ларга эътибор бериб қарасам, мен куйиниб гапиряпману, улар
бўлса, ўзларича гаплашган, имо-ишора қилган ёки бўлмаса
кўринишдан гўё менинг сўзларимни эшитаётгандек бўлишса
ҳам аслида хаёллари паришон...

Бир неча кун дарс шу аҳволда ўтди. «Наҳотки, мен дарс
ўтишни, ўқувчиларни дарсимга жалб қилишни билмаётган
бўлсам!», дея хуноб бўлардим ўзимга ўзим. Бир кунни таваккал
қилдим. Навбатдаги дарс сўнггида келгуси сафар ўтилажак
мавзунини эълон қилдим-да, «Студент устозини имтиҳон қилади»
мақоласида айтилгандек, «Ўқиб келинглари. Сўрайман. Ту-
шунмаган жойларининг савол тариқасида ёзиб келинглари»,
дедим. Ҳаммада дарслик бор эди. Натижа қуйидагича бўлди:
ўттиз фоиз тингловчи дарсни ўқиб, яхши тушуниб келган, ўн
фоиз бир нечтадан савол тайёрлаб келибди, қолганлар эса
дарсга ўқимай, тайёрланмай келишган.

Шу тариқа дарс ўтавердим. Нарироқ бориб, тингловчилар
берган саволга жавоб бериш учун уларнинг ўзини жалб
қилдим. Билганлар жавоб қайтаради, камчилигини мен
тўлдираман. Энди, талабалар менга кўп савол берадиган
бўлишди. Қийин савол тушса, узр сўраб, кейинги дарсда
албатта жавоб қайтарардим. Шунда бир нарсани кузатдим.
Бундай метод ўқитувчини ўз устида кўпроқ ишлашга ундар
экан. Натижада ўзимга ҳам, талабаларга ҳам фойда бўлди.

«Студент устозини имтиҳон қилади» номли мақола билан
«Ешлик» журнали муҳим ва ғоят зарур масалани ўртага қўйган.
Мактаблар ва олий ўқув юр்தларида бу усулдан кенг фойдала-
ниш таълим-тарбия сифатини шубҳасиз яхшилайди.

Иномжон ДЕҲҚОНОВ,
Фарғона область, Фрунзе район
матлубот жамияти

Бирники мингга...

Қани энди, ҳамма ўқитувчининг ҳам билими чуқур, баҳога
хасис бўлса, ўқувчи ёки студентнинг саволларига пухта ва аниқ
жавоб бера олса!

«Студент устозини имтиҳон қилади» мақоласини ўқиётиб, кўз ўнгимдан собиқ ўқитувчиларим ўтди.

Менинг математика фанига меҳр қўйиб, педагог касбини эгаллашимда ўқитувчимиз Қулиевдан миннатдорман. Агар у кишининг ҳаяжонли дарслари, ўнлаб саволларимга берган ишонарли жавоблари бўлмаганида, балки мендан математик чиқмас эди.

Айни пайтда институтимизда Қулиев характериға, унинг иш методига бутунлай тесқари характердағи, талабалар билан муносабатда кўпол, ҳар доим ўзини ҳақ, деб билладиган ўқитувчилар ҳам бор эди. Бир гал бошқа бир математик ўқитувчимиз саволимға жавоб бериш пайтида бир формулани нотўғри ишлатди. Домла адашяпти шекилли, деб хатосини тўғриладим. Тан олмади. Мен ўз фикримда туриб олган эдим, уришиб берди.

Шундай пайтда кишининг кўнглини ғашлик босади: «Наҳотки, институтларда ҳам ўрта мактаб программасини яхши билмайдиган домлалар бўлса! Битта ўшандай билмасвой қамаида қирқта талабаға дарс беради. Энди ўйлаб кўринг: ўша билмасвой ўқитган талабадан қандай математик чиқиши мумкин. Кейинги пайтларда кўплаб ўқувчиларнинг аниқ фанларға, хусусан математика ва физикаға қизиқишлари пасайиб кетганлиги ана шу юқоридағи билмасвойлар туфайли эмасмикан!!

Дилбар АБДУРАҲМОнова,

Баҳмал райони

Бизға ҳам тааллуқли

Мақола фақат катталарға эмас, биз ўқувчиларға ҳам тегишли, деб биламиз. Уни атрофлича ўрганиб чиққим, маъқул. Мактабимизда шунақа ҳоллар учраб турар эди. Айрим ўқитувчиларимиз кам савол берганимизда койирдилар, ҳатто, мақолада айтилгандек, ким кўп савол бериб, дарсга эркин қатнашса, яхши баҳо қўярдилар. Савол пайдо бўлганида дарс тугашини кутиб ўтирмай сўраган, албатта яхши, акс ҳолда савол унутилади ёки вақт етмайди, танаффусда сўраб олиш эса, дарсдағидек бўлмайди.

Баъзи ўқувчилар ийманиб савол беришмайди. Тенгдошларимизға маслаҳатимиз: «Ҳеч қачон саволни ор деб билманг!»

Самарқанд область, Каттакўрғон район,
Беруний номидағи 33-ўрта
мактабнинг 10-синф ўқувчилари

Лекция ҳам керак

Ҳақиқатда ҳам мақолада муҳим масала кўтарилган. Лекцияларнинг савол-жавоб тарзида олиб борилиши ҳам студентнинг, ҳам ўқитувчининг масъулиятини оширади. Демак, ўқитувчи ҳам, студент ҳам кўпроқ ўқийди, изланади. Қолаверса, ўқитишнинг мазкур усули студентларнинг дарсға қизиқишини, активлигини оширади. Дарсға қизиқиш ўтилаётган мавзунини тўла, чуқур ўзлаштиришға ёрдам берса, активлик — студент нутқини ўстиришға, коллектив ўртасида ўз фикрини тўғри ифодалай олиш малакасини ҳосил қилишға, айни пайтда, студент билан ўқитувчи ўртасида дўстона, самимий муносабат ўрнатилишиға олиб келади. Шу билан бирға масаланинг бошқа бир томони борки, ўйлаб кўриш керак. Студентларнинг саволлари асосидағина дарс ўтиш ҳамма вақт ҳам ижобий натижа берармикин! Менинг назаримда, савол-жавоб асосида дарс ўтиш билан бир қаторда ўқитувчининг лекцияси ҳам бўлиши керак.

Клара ЭРҒАШЕВА,

СамДУ ўзбек ва тожик филологияси
факультетининг 4-курс студенти

Бизға нафи теғди

Мен Косон шаҳар, Ҳамид Олимжон номидағи мактабнинг 10-синфини тамомлаб, шу мактабда бош пионервожатий вазифасида ишлаб қолдим.

«Студент устозини имтиҳон қилади» деган мақолани ўқиб чиққанимдан сўнг, уни амалға татбиқ этиб кўрдим. 3-синфда дарсим бор эди. Болаларға доҳийимиз В. И. Ленин ҳаёти ва фаолияти ҳақида гапириб бердим. Орадан бир муддат ўтгач, «Саволлар борми!» дея ўқувчиларға мурожаат қилдим. Саволимни икки марта такрорладим, ҳеч кимдан садо чиқмади, учинчи марта сўраганимда бир ўқувчи аранг «Ҳаммаси тушунарли», деди. Мен унинг гапини эшитмаганға олиб, мақолада айтилгандек «Ким кўп ва аниқ савол берса, ўшангагина баҳо қўяман», дедим.

Бу гапимдан кейин синф сув қуйгандек жим бўлиб қолди, бироздан сўнг эса, устма-уст саволлар ёғилиб кетди. Болалар В. И. Ленин ҳақида, Юрий Гагарин ҳақида, телевизорда кўрсатилган «Матонат», «Батько» кинофильмлари ҳақида ва шунга ўхшаш турли мавзуларда саволлар беришди. Биз савол-жавоблар билан бўлиб, вақт ўтганини ҳам билмай қолдик. «Вақт тугади, қолган саволларни эртаға берасизлар», деганимда, энг қоқоқ ўқувчилар ҳам «Келинг, савол-жавобни давом эттирайлик», деб илтимос қилишди. Шу пайтгача мен билан эркин гаплашаолмайдиган ўқувчилар ҳар кўрганда «Гулчеҳра опа, бизнинг синфға киринг», дейдиган бўлиб қолишди. Қисқаси, мақолада айтилган усул менға ҳам, ўқувчиларимға ҳам ёқди ва ишимизда катта ёрдам беряпти.

Гулчеҳра ДИЕРОВА,

Косон райони

Шуларнинг бириман...

Умуман айтганда, мақолада ўринли масала кўтарилган. Лекин, объектив шарт-шароитларни ҳисобға олиш керак. Масалан, мактаб, техникумларни қўйяйлик, ҳатто институтларнинг айрим домлалари лекцияларға тайёрланмай келишади. Шундай экан, улар қандай қилиб студентлар берган саволларға жавоб беришлари мумкин! Бундан ташқари савол бериш учун студентларда оз бўлса-да, билим пойдевори бўлиши керак. Лекин ҳозирги студентларда савол билан ўқитувчини лол қилиб қўядиган қобилият йўқ. Хусусан, бизнинг курсдағилар ана шундай.

Ҳай, майли, айрим билимдон ўртоқларимиз савол ҳам берди, дейлик. Лекин, баъзи ўқитувчилар ниҳоятда кечки бўлишади, яъни саволларни кўп берган ўқувчини ёқтиришмайди. Шунинг учун кўпчилик студентлар нима қилиб бўлса ҳам имтиҳондан қоқилмай ўтишни ўйлашади, стипендиядан қолиб кетишдан кўрқишади. Тўғри, ёш бола студентға нисбатан серсавол бўлади, чунки у имтиҳониям, стипендияниям ўйламайди-да.

Менинг гапларим бироз кулгили, мантиқсиз бўлса, узр. Мен ҳам шу билим пойдевори паст студентлардан бириман, лекин ҳар доим стипендия олиб ўқийман.

Самарқанд шаҳри.

Адресимни бермайман, ўз фикрини бераман.
Журналларингиз жуда ажойиб, қизиқарли чиқяпти.

РЕДАКЦИЯДАН: Шундай қилиб, «Студент устозини имтиҳон қилади» мақоласи журналхонларда катта қизиқиш уйғотди. Келаётган хатлар ўқитишнинг бу янги усули тажрибада синаб кўрилаётганлигини ҳам кўрсатиб турибди. Албатта, бир нечта ўқитувчининг дарс ўтишда мазкур усулдан фойдаланиши ҳали масала ҳал бўлди, дегани эмас. Ҳозирча янги усул ҳақида асосан оддий ўқитувчилар, мактаб ўқувчилари, студентларгина ўз фикр-мулоҳазаларини билдиришмоқда. Янгиликни турмушға татбиқ этиш учун эса шунинг ўзи kifoya эмас.

Шу боис «Ёшлик» журналы редакцияси «Студент устозини имтиҳон қилади» мақоласи юзасидан Ўзбекистон ССР халқ Маорифи министрлиги, Ўзбекистон ССР Олий ва ўрта махсус таълим министрлиги ҳамда бошқа мутасадди ташкилотлар раҳбарларининг, мутахассисларнинг ҳам фикр-мулоҳазаларини, нуфузли тавсияларини, таклифларини кутади.

МУНДАРИЖА

НАСР

Фарҳод МУСАЖОНОВ. Сабоқ, Бадиа 42
Михаил ЗОШЧЕНКО. Ҳикоялар 46

НАЗМ

Фароғат КАМОЛОВА Шеърлар 2
Муҳаммад ЮСУФ. Ҳалима энам аллалари. Достон... 20

ҚАЛДИРҒОЧ

Ҳабиб ТЕМИРОВ. Хиёбондаги одам. Қисса 5
Раҳмон ҚУЧҚОРОВ. Уч ҳикоя талқини 71

УСТОЗЛАРИМИЗ

Кибриё ҚАҲҲОРОВА. Чорак аср ҳамнафас 23

МАЪНАВИЙ ОЛАМ

Саъдулла СИЕВ. Қадаҳ тутган кўл 53

КЎПЧИЛИККА ҲАВОЛА

Ёқубжон ХУЖАМБЕРДИЕВ. ...Ғолиблик отамеросми? 68

МАФКУРАВИЙ КУРАШ

Гулсара ШЕРМАТОВА. Ҳақиқат ва уйдирма 67

САРЧАШМА

ОТАЁР, Уроп УТАЕВ. Бахшининг икки мулки... . 63

«ЁШЛИК» ПОЧТАСИ

Замон ва ижобий қахрамон 75
«Студент устозини имтиҳон қилади» 77

МУҲТАРАМ

ЖУРНАЛХОН!

1986 ИИЛ УЧУН

«ЁШЛИК» журнаliga

ОБУНА бошланди.

Обуна

«Союзпечать»нинг
барча бўлимларида
қабул қилинади.

Обуна баҳоси

бир йилга — 6 сўм,

олти ойга — 3 сўм.

Муқованинг биринчи ва тўртинчи саҳифаларини rassom Т. ЖАМОЛИДДИНОВ ишлаган.

АВТОРЛАРИМИЗ

Фарҳод МУСАЖОНОВ. Тошкентда 1933 йили туғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университетининг шарқшунослик факультетини тамомлаган. Йигирмадан ортиқ ҳикоялар, қиссалар тўпламининг муаллифи. «Ўзбекфильм» киностудиясида ишлайди.

Фароғат КАМОЛОВА. Жиззахда туғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университетини тамомлаган. Шеърлари республика матбуотида кўплаб эълон қилинган. Урта мактабда ўқитувчилик қилади.

Ҳабиб ТЕМИРОВ. 1954 йили Самарқанд областининг Қўшработ

районидаги Жўш қишлоғида туғилган. Алишер Навоий номидаги Самарқанд Давлат университетининг филология факультетини битирган (1976). Ҳозир «Ленин йўли» область газетасида масъул секретарь бўлиб ишлайди.

Муҳаммад ЮСУФ. Андижон областининг Марҳамат шаҳрида 1954 йили туғилган. Тошкентдаги Рус тили ва адабиёти институтини битирган. Совет Армияси сафида хизмат қилган. Шеърлари «Чашма» коллектив тўпламида чоп этилган. «Тошкент оқшоми» газетаси редакциясида ишлайди.

АВТОРЛАРИМИЗ

«Ешлик» («Молодость») — ежемесячный литературно-художественный, общественно-политический журнал

на узбекском языке

Орган ЦК ЛКСМ Узбекистана и Союза писателей Узбекской ССР

Рассом: **Ҳ. СОЛИҲОВ**
Техник редактор: **В. УРУСОВА**
Корректор: **М. НАБИЕВА**

Адресимиз: 700000, Тошкент-П, Ленин кўчаси, 41.

Телефонлар:
Бош редактор — 32-26-01
Бош редактор ўринбосари — 32-26-06
Масъул секретарь — 32-56-27
Поэзия бўлими — 32-56-41

Редакция ҳажми 12 босма листдан ортиқ роман ва 8 босма листдан зиёд қиссалар қўлёзмасини қабул қилмайди. Бир босма листгача бўлган асарлар авторларига қайтарилмайди. Редакция ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарлар қўлёзмаларининг қабул қилади.

Журналдан кўчириб босилганда «Ешлик» дан олинди, деб изоҳланиши шарт.

Босмаҳонага 2.07.85 й. да туширилди. Босишга 29.07.85 й. да рухсат берилди. Р — 13911. Қоғоз формати 84×108¹/₁₆. Қоғоз ҳажми 5,25 лист. Шартли босма листи 8,82. Нашриёт ҳисоб листи 12,6. Тиражи 196833. Буюртма № 1209. Баҳоси 50 тийин.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвардия» нашриёти.
Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ ордени босмаҳонаси. Тошкент, 700029, Ленин кўчаси, 41.

Ойбекнинг «Олтин водийдан шабадалар» романига рассом Ҳабибулло РАҲМАТУЛЛАЕВ ишлаган иллюстрациялар.

© «Ешлик», № 8, 1985.

«Еш гвардия» нашриёти